

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2025 PRIS: 99 KR

Den politiska skogen

När äganderätt krockar med tretåig hackspett

SAMHÄLLE

BLANCHE SANDE

om hur det digitala Sverige blivit ett paradiset för spioner.

OPINION

ANNA-KARIN WYNDHAMN

om statens ojämlika jämställhetspolitik.

TRADITION

DAVID ANDERSSON

om den oöverträffade Chaplin hundra år efter *Guldfieber*.

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och
utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

 tidningen
näringslivet

Kan träd ropa på hjälp?

Nina Solomin

”Att hugga ner ett gammalt träd kan väcka en folklig vrede som få andra saker.”

För ett par år sedan lyckades israeliska forskare registrera och återskapa tomatplantors ”skrik” när dessa utsattes för torka eller blev avklippa. Ljudet är alltför högfrekvent för mänskliga öron, däremot uppfattas det troligtvis av insekter och vissa djur – liksom av andra växter (via vibrationerna). Enligt forskarna låter ljudet som ett klickande, de jämförde det med popcorn som poppar. Huruvida växter faktiskt kan avge ljudvågor har tidigare debatterats, men teamet vid Tel Avivs universitet visade genom sitt experiment att så är fallet.

Inte nog med det, forskarna lyckades även visa att ljudet lät *olika* beroende på orsaken, det fanns alltså nyanser i kommunikationen. Vattenbrist signalerades på ett sätt, en skada på ett annat. Det innebär också att en blomsteräng eller ett sädesfält som vi upplever som tyst, i själva verket under en torr sommar kan låta som kastrullvis med popcorn – för den fladdermus som kan uppfatta det högfrekventa ljudet. Rent tekniskt uppstår lätet genom att luftbubblor i växten spricker (be mig inte förklara det mer i detalj). Växter förmedlar sig även genom färg, form, dofter och elektriska impulser – signaler som varnar andra individer av samma familj eller art för insektsangrepp, torka eller andra faror.

SÅ KAN DÅ PLANTOR ”prata”, eller rentav ”skrika”? Hur man vill se på deras högfrekventa ljud – som uttryck från en själlös varelse eller som kommunikation från någon form av intelligens – beror väl delvis på åt vilket håll man är lagd.

Ni minns kanske den bästsäljande boken *Trädens hemliga liv*, som uppmärksammades stort när den kom ut för snart tio år sedan. Utmärkande för den är sättet på vilket författaren, den tyske skogsvaktaren Peter Wohlleben, förmänskligar skogen.

Han beskriver hur moderträdet tar hand om (rentav ammar) sina barn, det vill säga de små skotten som slagit rot nedanför henne, genom att tillföra dem näring, hur hon vakar över dem och även är en god granne mot andra träd i skogen.

Wohlleben skriver om hur träd förmedlar sig med varandra via rötterna, hur de är uppkopplade mot varandra genom ett omfattande nätverk av rötter och svampmycel – ett ”wood-wide web”. Han finner en gammal stubbe som avverkat ett par hundra år tidigare men som fortfarande har klorofyll, och inser att de omgivande träden måste ha fortsatt att hålla liv i stubben av sentimentala skäl, ungefär som elefanter sörjer och åratat efteråt kan minnas en död individ i flocken.

VISST ÄR DET fantasieggande att tänka sig att växter och träd kan ha ”beteenden” som påminner om våra, men även för en lekman är det uppenbart att Wohlleben drar sin antropomorfa skildring väl långt, något han också kritiserats för från vetenskapligt håll. Det är fascinerande att det finns en värld av ljud, dofter och växters kommunikation som är dold för oss människor. Samtidigt är det problematiskt att på ett mer postmodernt, relativiserande vis börja betrakta träd och människa som likvärdiga delar av samma ekosystem, vart och ett med sin egen unika form av intelligens. Om ett träd har känslor och skyddar sin avkomma, varför skulle det stå lägre än oss människor? Trädavverkning kan då i princip ses som ett slags massmord. Där är vi inte än, men det skulle inte överraska om någon förgrening (!) av den postkoloniala skolan letade sig in i klimatrörelsens undervegetation, med just en sådan agenda.

Med det sagt, träd har en särställning för oss människor, historiskt, mytologiskt och existentiellt. Att hugga ner ett gammalt träd kan väcka en folklig vrede som få andra saker. Almstriden 1971 är fortfarande en ikonisk händelse för många stockholmare. De nu hundrafemtioåriga almarerna i Kungsträdgården som sades vara sjuka står ännu kvar, högresta och vackra. När en månghundraårig ek utanför SVT-huset skulle tas ner 2011 var protesterna högljudda. Avverkningen fick vaktas av femtio poliser med elva piketbilar.

DET FINNS EN MENTAL klyfta mellan urbana människor som använder skogen enkom som rekreation och dem som brukar den och ofta gjort så i generationer. Skogen är en av dagens mest heta politiska frågor – och i detta nummers tema belyser vi den ur olika perspektiv. Edvard Hollertz redogör för stridslinjerna och målkonflikterna, Gunnar Wetterberg skriver om den svenska skogsnäringsens historia, David Thurfjell förklarar varför dagens stadsbor idealiserar skogen, Fredrik Sjöberg granskar den tretåiga hackspettens politiska sprängkraft och Stina Stoor är redo att göra slut med väninnan för skogens skull. Efter sommaren kommer den första stora skogspolitiska utredningen sedan 1993. Förhoppningsvis kommer ni som läst *Axess* att vara en smula mer förberedda och nyfikna på den.

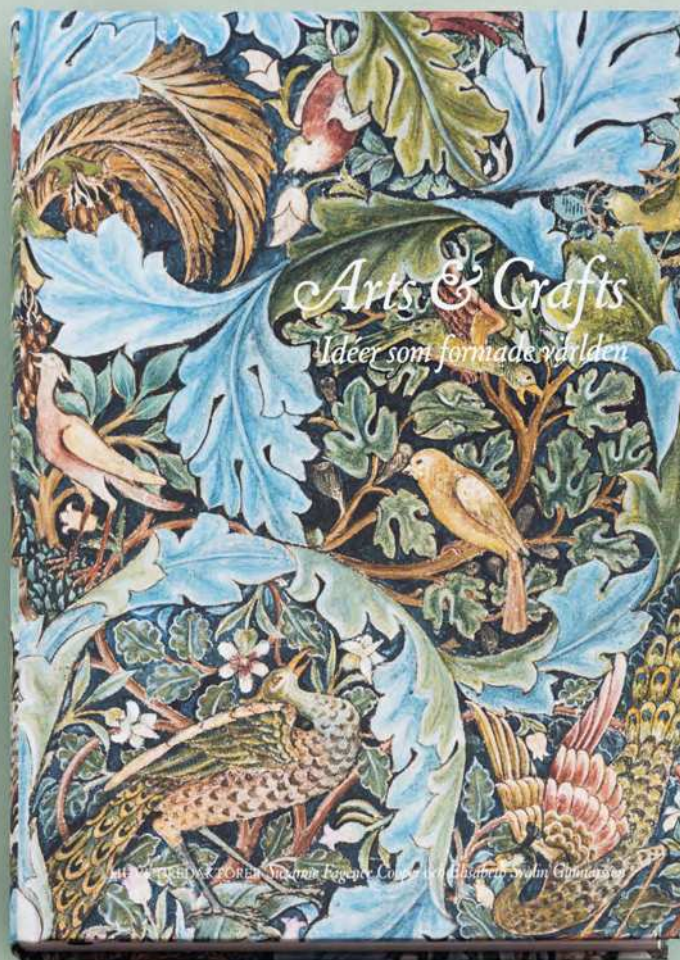
Trevlig läsning!

Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

ARTS & CRAFTS *Idéer som formade världen*

HUVUDREDAKTÖRER: ELISABETH SVALIN GUNNARSSON
OCH SUZANNE FAGENCE COOPER

Arts and Crafts-rörelsen började som en motreaktion till industrialismen och de rådande stilidealen i Storbritannien vid 1800-talets mitt.

De grundläggande idéerna hos dess anhängare, bland andra konstkritikern John Ruskin och konstnären William Morris, utvecklades till en global rörelse som influerade yrkesutövare på flera områden, från formgivning och arkitektur till ornamentik och odling. Rörelsen nådde Sverige några årtionden senare och tog sig uttryck som ett romantiserande av det enkla livet knutet till hemmet. I den här boken gör tolv författare nedslag i de hemmiljöer, konstskolor, museer och andra organisationer där idealen och visionerna skapades, tolkades och utvecklades.

Översättare till svenska: Joachim Retzlaff

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg inser att tillvaron inte har några begränsningar **10**
Susanna Birgersson hittar fel på sin vårkappa **10**
Europa Daniel Bergström undrar vem som ska ta ledningen i Europa **12**
Rom Jennifer Wegerup synar Vatikanens maktspel **16**
Afrika Carl-Vincent Reimers om islamistiska vindar i Senegal **18**
Spioneri Blanche Sande om nya säkerhetspolitiska hot mot Sverige **20**
I korthet Tennislektioner. Sköna maj **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Bengt Jangfeldt om Graham Greene och den omöjliga kvinnan på Capri **24**
Fredrik Johansson tar sig an öl och amerikanska arketyper **30**
Anna Brodow Inzaina berättar om en upprorisk skål för Napoleon **34**

38 OPINION

Anna-Karin Wyndhamn granskar statlig jämställdhetsintegrering.

40 TEMA: DEN POLITISKA SKOGEN

42 Med skog byggdes landet

Ända sedan medeltiden är den en del av den svenska historien. Virket har varit en förutsättning för vårt välstånd. **Av Gunnar Wetterberg**

46 Trädens politiska laddning

Vad är det då det bråkas om? I stort sett allt: klimatpåverkan, miljöpåverkan, påverkan på ekonomi, välfärd och landskap. Och så förstås – äganderätten. **Av Edvard Hollertz**

49 Därför älskar svensken naturen

Vi har aldrig varit så fjärrade från skogen – och samtidigt idealiserat den så mycket som vi gör idag. **Av David Thurfjell**

52 EU:s regler passar inte svenska träd

Den tretåiga hackspetten har seglat upp som totemdjur inom den politiska zoologin. **Av Fredrik Sjöberg**

56 Absolut skogstokig

Min barndoms skog står för trygghet. Men den skrämde slag på min väninna från Istanbul. **Av Stina Stoor**

”

Det förflutna klandras och kritiserar medan historiens värdefulla och positiva bidrag mer eller mindre försummas.

Kim Salomon, sid 91

58 TRADITION

David Andersson tittar på Charlie Chaplin.

62 CIVILISATION

- Ideologier* Katarina Barrling om konservatism 62
Kulturhistoria Moa Ekbohm om systrarna Mitford 64
Historia Björn Linnell om olika verk om Förintelsen 66
Litteraturhistoria Torsten Rönnerstrand om läkare i litteraturen 68
Litteratur Jakob Sjövall läser Leo Perutz 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson minns tiden före Netflix och Spotify 71
I korthet Charlotta Eruths Lindell promenerar på Tite Street 71

72 RECENSIONER

- Henrik Lundberg genomgår mirakelkur 73
Karin Henriksson bannar ett brödraskap 78
Hans-Roland Johnsson jämför franska äpplen med engelska päron 80
Anders Mathlein vacklar mellan hopp och förtvivlan 84
Carl Rudbeck följer pengarna 87
Kim Salomon försvarar det förflutna 90
Karin Stensdotter blir osäker 92
Mats O Svensson hanterar ett mentalitetsskifte 95

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling funderar på om inte Liberalerna borde byta namn – till Folkpartiet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsassistent:

Linnéa Backvall

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg och
Sten Widmalm

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och

Vendela Nylund

Marknadsassistent:

Agnes Bergström

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 16 juni 2025

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Fredrik Tjernström

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Två år 18 nummer: 1 499 kr

Kundtjänst: 08-12 10 62 27

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Linnéa Backvall
Redaktionsassistent i *Axess*

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Daniel Bergström
Jurist och essäist

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Anna Brodow Inzaina
Fil dr i konstvetenskap

Moa Ekbom
Fil dr i latin

Charlotta Eruths Lindell
Journalist

Karin Henriksson
Författare och journalist

Edvard Hollertz
Politisk redaktör i
Östgöta Correspondenten

Bengt Jangfeldt
Författare och docent
i slaviska språk

Erik Jersenius
Kulturchef i *Fokus*

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska, fil mag i grekiska

Björn Linnell
Skribent och före
detta förläggare

Henrik Lundberg
Docent i sociologi vid
Göteborgs universitet

Anders Mathlein
Frilansskribent

Cecilia Nikpay
Ekonom och journalist
i *Affärsvärlden*

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl-Vincent Reimers
Projektledare för europeisk
konkurrenskraft på Timbro

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Blanche Sande
Reporter i *Fokus*

Fredrik Sjöberg
Författare

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Karin Stensdotter
Författare och skribent

Stina Stoor
Författare

Mats O Svensson
Kritiker och översättare

David Thurfjell
Professor i religionsvetenskap
vid Södertörns högskola

Jennifer Wegerup
Italienkorrespondent för SVT

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

Anna-Karin
Wyndhamn
Författare och fil dr i
pedagogiskt arbete vid
Göteborgs universitet

En kanon för ett rikare liv

UNDER KOMMANDE SEKEL väntas 90 procent av världens omkring 7 000 språk att dö ut. Det låter dramatiskt mycket, en knapp tiondel av dessa talas i Indien, och det som förenar de mest utrotningshotade språken är att man inte skriver på dem. Utvecklingen är beklämmande, är det endast engelska, mandarin, arabiska och hindi vi kommer att få höra och läsa till slut?

Förhållandevis få kan svenska, men det nit med vilket språket i skrift förmedlats genom kyrkans och sedermera den allmänna skolgångens försorg har gjort att svenskarna i allmänhet från 1700-talet fram till alldeles nyligen varit läs- och skrivkunniga. Numera finns det omkring 800 000 personer i Sverige med kraftigt begränsad förmåga att läsa, och även de av oss som kan läsa gör det allt sämre. Om vi vill vårda och bevara svenskan för framtiden gör vi rätt i att se till att rikets befolkning behärskar språket i såväl tal som skrift.

I förra numret av *Axess* (nr 3/25) skrev chefredaktör Nina Solomin att en svensk kulturkanon framförallt behövs för våra unga och då inte främst för de privilegierade "kulturbarnen" utan de som inte kommer få bildningen till livs i sina barndomshem. Dessvärre präglas vårt samhälle av de låga förväntningarnas klassförakt.

DET SOM SLÅR EN när man läser de verk och författarskap som kunniga skribenter i *Axess* föreslår till en litteraturkanon är hur väl dessa definierar svensk erfarenhet och kultur. Somliga val, som Gustav Vasas Bibel, Carl Michael Bellman, Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Carl Jonas Love Almqvist, Pär Lagerkvist, Elsa Beskow och Lars Norén är lika självklara som välvalda. Johan Traulau argumenterar gott för att finländskan Tove Janssons existentiella Muminberättelse *Pappan och havet* platsar i en kanon, medan Josefin de Gregorio möjligen låter den egna passionen styra i djärvare nomineringar av de nu verksamma Lotta Lotass och Lars Jakobson.

Lars Lönnroth breddar barnkanon med att påminna om Hugo Hamiltons förtjusande trollverser och Torbjörn Elensky tar på sig omvärldens glasögon när han väljer "andevärldens Linné", vår store mystiker Emanuel Swedenborg, sällan läst av lutherska svenskar. Lukas och Clara Moodysen lyfter fram författarskapen som aldrig uppmärksammas i ljuset, som naturlyrikerna Stina

Carlson och Birgitta Medelius, vilka låter folksjälens speglas i dyga sjöar och rimfrostsskog, eller Artur Ståhles Malmöskildring *Sodom* och Margareta Suber, som var först med att på svenska skildra lesbisk kärlek och antisemitism.

Det gemensamma för dessa skalder är att de skriver utöver det vanliga, de lyfter den svenska livserfarenheten till något högre och förankrar vår existens i något djupare och mer meningsfullt. Ett högstämt allvar präglar sådan litteratur, något som Anna Victoria Hallberg mycket riktigt påpekar att vi svenskar både beundrar och fruktar. En särskild svensk dialektik, inte minst beskriven av

Rudolf Kjellén, mellan odalböndernas folkliga jämlikhet och den lärda och andliga auktoriteten hos prästerskap och konung, ytrar sig i vår ambivalens inför det faktiskt sanna och sköna.

NÄR MAN I 1571 års kyrkoordning bestämde sig för att alla svenskar skulle lära sig att läsa gav man dem den absolut rikaste litteratur vi känner, Den Heliga Skrift. Folkskolans projekt att sammanföra den svenska befolkningen inom en bildningsram gjordes med en gemensam läsebok lanserad 1868 som i nya

uppdaterade upplagor med introduktioner till det bästa av inhemska och utländska texter lästes fram till 1960-talet.

Precis som folkrörelserna, inte minst arbetarrörelsen, genomsyrades hela denna anda av den goda viljan att investera i människor och göra deras tillvaro större.

Under senare årtionden har balansen mellan folklighet och auktoritet kantrat över till förmån för det banala. Trösklarna hyvlas konstant ner, vi ser det inte minst i det alltmer infantila mediala landskapet och enfaldiga offentliga samtalet eller för den delen Svenska kyrkan som nu knappt vill kännas vid tron.

EN LITTERÄR KANON som blir ett levande medel i skolan och som vågar uttrycka att det finns sådant som Stig Larsson kallar "kvalitet", att det finns dikter, pjäser och berättelser som är objektivt bättre eller rent av det bästa vi har. Dessa är inte främmande för oss utan en gemensam egendom, gåvor som våra skickligaste skalder givit oss att läsa på vårt eget vackra språk.

Det är denna litterära kvalitet elever behöver möta i skolan när de inte gör det någon annanstans. Att de får konfrontera det som utmanar och inspirerar dem att på djupet lära känna sig själva, som gör deras liv rikare än de hade kunnat föreställa sig och får dem att växa till ansvars-tagande medborgare i ett öppet och demokratiskt samhälle.

Erik Jersenius

Axess nr 3/2025.

Krönikor

Familjen Nerdrum skapar sin egen värld

V arje tid har sina domedagsprofetior. Tidigare generationer färgade föreställningarna om den yttersta tiden med judisk-kristna symboler och satte dessa kulturella och religiösa tolkningsramar runt idéerna om domens dag.

Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse arrangerade under våren ett intressant seminarium om det hinsides och om helvetesföreställningar genom historien. Med hjälp av internationella forskare fick åhörarna nedstiga i djupen och erhöll instruktioner. Fascinerande var att lyssna till författaren Helen Attlee, som lyfte fram

konkreta aspekter av underjorden. Hon beskrev synen på vulkanen Etna genom tidsepokerna och berättade att underjorden hade en alldeles egen röst: Etnas. Och hon hade själv hört den. Ett annat bidrag utrönte psykoanalysens interpretation av det mänskliga psyket, ty även det själsliga inom oss kan nederstiga till dödsriket och behöva vägledning för att mödosamt ta sig upp och ut i livet igen.

VÅR SAMTIDS domedagsprofetior handlar mindre om det hinsides, istället tar de avstamp i det jordiska och timliga. De yttersta tiderna tycks redan vara här och domen över enskilda människor och

Vem ska leda Europa?

12 I den nya världsordningen inser Europa att man åter måste klara sig själv. Men vem ska hålla i taktningen?

Vatikanens maktspel

16 Striden om vem som tar över efter påve Franciskus inleddes redan före hans död.

Senegal vänder sig bort från väst

18 Nya populistiska vindar blåser i landet som hittills varit en relativt stabil demokrati.

Vi har alltid varit naiva

20 I det digitaliserade Sverige ges spioner nya möjligheter.

I korthet

22 Tennislektioner. Sköna maj.

Samtiden

23 Fredrik Johansson resignerar inför geografns obönhörliga makt.

Vårmodet och flocken

DET ÄR NÅGOT FEL på min vårkappa. Jag står framför spegeln, vrider och vänder på mig. Är den lite för kort, eller för lång, lite för rak, eller lite för smal? Har jag kanske fått bredare höfter? Kappan är tio år gammal, så den är väl omodern. Men när jag scrollerar "vårkappor" på de stora shoppingsajterna, ser jag kappor som liknar den jag har. Ungefär samma längd, med skärp på ungefär samma sätt. Till och med kragen, som står upp om man knäpper knapparna hela vägen men oknäppt fungerar som slag, till och med sådana finns det gott om år 2025. Det är heller inget fel på färgen, tänk solig sandstrand. Märket är fint och kvaliteten god. Ändå är det något som känns fel. Och jag undrar om det kommer att märkas att jag går omkring i en 10 år gammal rock, ett plagg inköpt på den tiden då Anders Ygeman för ett tag var Sveriges populäraste minister. Så länge sedan.

Jag undrar om jag kommer att se fånig ut, om jag kommer att bli avslöjad. Tänk att jag tänker så. Men detta är vad mode som koncept gör med oss. Det ingjuter skam, eller i alla fall osäkerhet, till och med hos vuxna, ordentligt medelålders kvinnor: "Är det här rätt?" och i förlängningen: "Är jag rätt?" – medan den skänker motsvarande trygghet till den som har skrudat sig i senaste nytt.

I boken *Stadier paa livets vei* av den danske 1800-talsfilosofen, Søren Kierkegaard, får en modehandlare komma till tals. Denne är hal till sitt sätt och har ett undflyende väsen, men hans yttre är distinkt: håret är lockat, kläderna är av senaste snitt och runt honom står ett moln av parfym. Vid ett gästabud anmodas alla närvarande att hålla ett tal som anknyter till förhållandet mellan kvinnor och män. När det blir modehandlarens tur reser han sig upp, och med det djupaste förakt beskriver han

mänskligheten fällt dagligen. De religiösa tankarna om såväl de yttersta tiderna som domens dag hårbärgerar även försoningens och nådens horisont inom sig, men denna pendang är i vår tid frånvarande.

Världsundergångstemat idag handlar förstås om klimatet. Det har förkunnats så intensivt att de unga inte vill skaffa barn. Nu är det naturligtvis också den amerikanske presidenten Donald Trump som kommer att skynda på apokalypsen, hans minsta andetag analyseras dagligen av svärmar av orakel. Att mänskligheten faktiskt kan komma att överleva, att planeten trots allt sjuder av liv och att den amerikanske president kanske inte är galen i exakt alla delar, är uppfattningar som inte har en chans att ta sig igenom kören om att vredens dag är här. Försoning, nåd, förlösning och förlåtelse, som är förutsättning för att uthärda och hårbärgera helvetespekulationerna, gör sig icke besvär.

MIN METOD FÖR ATT kana fram på livets oländiga stigar, är att vända blicken och tanken till det oförgångliga, till de eviga värden som trots mänsklighetens återkommande förfall alltid ändå råder. Här har Sveriges Television kommit till min undsättning, då man valt att sända den norska dokumentärserien *Familjen Nerdrum*. Konstnären Odd Nerdrum, som själv kallar sitt måleri för kitsch, stiftade jag bekantskap med när

jag var ung. Hans dovt hotfulla målningar ger upplevelsen av att någonting hänt; en domedag, ett kärnvapenkrig. Människorna är jagade, rädda, inkapslade i sig själva.

Här dominerar de eviga värdena: konst, musik, skrivande, litteratur.

Kvinnan, som med ryggen vänd mot betraktaren, utträttat sina behov i en skogsglänta utmanar dessutom alla tabun om hur kvinnor får gestaltas. Jag fann hans konst magnifik och läste på om den praktiska färgläran, hur färgerna vitt, svart och rött kan vara en bas som får fram de andra färgerna.

NU FÅR JAG följa med till den isolerade och undersköna plats där en åldrad Nerdrum med familj samt konststuderenter lever sina liv. Här dominerar de eviga värdena: konst, musik, skrivande, litteratur, reflektion. Konstnären själv har en patriarks och profets status för lärjungarna och familjen. Sönerna öppnar dörren för honom och hela tillvaron tycks kretsa kring Odd. Alla är delaktiga i skapandet av konsten och vördnadsfulla inför geniet. Säkert finns här problem som i alla andra familjer. Lite udda kan det även tyckas att frysa ned en moderkaka och mata katten med den när djurmaten är slut, men i

familjen Nerdrums universum förekommer sådant. Man konstruerar egennamn som inte finns, men som fylls med symbolik och mening i den stund de uttalas.

Familjen Nerdrum skapar sitt eget kosmos och äger sin egen existens, sig själva.

DERAS LIV OCH kallelse gör mig tacksam, upplyft och nyfiken. Så går det således att leva. Tillvaron har egentligen inga begränsningar – ur de eviga värdenas perspektiv. ✨

Av Annika Borg

kunderna i sin butik, stadens förnåma kvinnor. De är nedlåtande och samtidigt behagssjuka och osäkra. I samhällsställning är han dem underlägsen, men det är han som styr dem. Det är hans godkännande de söker,

Men detta är vad mode som koncept gör med oss. Tänk att jag tänker så.

hans varor som de åtrår, trygga och glada först när de vet sig bära det allra senaste modet. För dem hänger livets stora begivenheter på att de har rätt kläder. När en ung kvinna tänker på sitt förestående bröllop är det sin egen, moderiktiga brudklänning hon glädder sig åt mer än något annat.

MODEHANDLAREN SKRYTER med att han kan få den mest oskyldiga, ödmjuka och naturligt älskvärda flicka att falla för sina konster. Med sin nonchalanta blick och med det föraktfulla skrattet från armen av lydisa modeslavar kan han förvandla henne till en

liten hysterika som inte slutar gråta förrän hon har ikläts den allra löjligaste utstyrsel. Men då torkar hon tvärt tårarna och känner sig plötsligt oövervinnerlig.

Som avslutning slår vår talare fast att så stark är modets makt att det skulle kunna få en kvinna att bära ring i näsan. Om Kierkegaard hade kunnat se in i framtiden, och in till någon av de stora modehusens vårvisningar, hade han sannolikt skrivit in något lite mer drastiskt än en ring i näsan...

Det finns ingen individualitet i begäret efter det senaste. Det uttrycker enbart mentaliteten hos en dussinmänniska, ett flockdjur, hon som befinner sig allra längst bort från vad en människa kan och därför bör vara.

Nu ska man akta sig för att göra exemplet till huvudsak och dra generella slutsatser av illustrationen. Det är ingalunda givet att den som struntar i modet är en person som vårdar det inre livet och värnar självständigheten gentemot mainstreamkulturen; han eller hon kanske bara är uppslukad av något annat, som politik eller tv-spel. Och ett visst modeintresse är naturligtvis inte fullständigt oförenligt med ett rikt inre liv och en stor portion integritet.

Ändå säger den oss något, den där vaga oron framför spegeln när vi halvt omedvetet undrar om det vi ser är rätt.

PROBLEMET MED MIN kappa, inser jag nu, är inte att den är omodern. Problemet är att jag köpte den av fel anledning. Jag köpte den, en gång i tiden, för att den var modern. Och därför står jag nu framför spegeln och funderar på om den fortfarande kan passera som modern. Den självklara frågan borde ha varit om jag fortfarande gillar den. Men jag har ju aldrig gillat den. Det är det som är problemet med min vårkappa. ✨

Av Susanna Birgersson

EUROPA

Vem ska leda Europa?

I den nya världsordningen inser Europa att man åter måste klara sig själv. Frågan är om Tyskland är redo att ta ledningen, skriver **Daniel Bergström**.

>>

Vem ska leda Europa?

DET PÅSTÅS – MEN INGET VET riktigt varifrån uppgiften kommer – att man saltade jorden så att inget skulle kunna växa där staden Karthago en gång hade stått. Året var 146 f Kr och romarna hade äntligen fått hämnd på sina gamla ärkefiender, de som med Hannibals elefanter hotat Roms själva existens mindre än hundra år tidigare.

Sedd på två tusen års avstånd framstår Roms seger över den nordafrikanska sjömakten Karthago som startskottet för en ny världshistorisk era. Javisst, morerna skulle komma på 700-talet, mongolerna på 1200-talet och turkarna ett par hundra år senare, men efter Karthago skulle ändå inga icke-europeiska makter i grunden kunna utmana Europa. Inte förrän 1945, då Europa i praktiken delades upp mellan USA och Sovjetunionen.

Det talas mycket om att vi nu genomlever slutet på den hegemoniska liberalismens epok, som började med Berlinmurens fall 1989. Men beroende på läggning och smak kan man dela in historien i både korta och långa epoker. Tiden mellan 146 f Kr och 1945 kan i sig ses som en mycket lång epok, den europeiska epoken. I och med världskrigens förödelse fick karthagerna till sist sin hämnd. Europas makt och härlighet försvann samma väg som Karthagos en gång hade gjort.

Sant är naturligtvis att efterkrigstiden knappast varit särskilt obehaglig för Väst-europa. Det har inte direkt känts in på bara skinnet att vi levte i en besegrad civilisation. Tillvaron har rentav varit rätt bekväm, eftersom den byggts på att vi kunnat utveckla materiellt välstånd i skydd av amerikanska säkerhetsgarantier. I utbyte har vi behövt förlika oss med amerikanskt världsherravälde, men ingen kan säga något annat än att detta i allmänhet upplevts som en bra affär av båda parter, det vill säga på båda sidor av Atlanten.

NU FÖRÄNDRAS EMELLERTID den underförstådda kalkylen. Den amerikanska administrationen ställer öppna krav på sina allierades territorium (i form av bland annat Grönland), och det börjar stå ganska klart att de nya herrarna i Washington helt enkelt inte gillar Europa särskilt mycket.

Det är naturligtvis en utomordentligt

Volodymyr Zelenskyj och Friedrich Merz i Kiev.

FOTO: GETTY IMAGES

lång väg att vandra, rent praktiskt, om Europa ska göra sig säkerhetspolitiskt oberoende. Andra kan bättre redogöra för detaljerna, men huvuddragen är väl tydliga för de flesta: Europa behöver tung industri, hangarfartyg, en techsektor värd namnet, antagligen fler kärnvapen, och annat liknande i den vägen.

Att betrakta landet som en avnämare av europeisk civilisation är numera hopplöst romantiskt.

Men utmaningen är inte bara praktisk, utan kanske framförallt mental. De flesta européer är nämligen betingade att inte bara acceptera, utan att aktivt bejaka, amerikansk dominans och kulturell amerikanisering. Det handlar alltså kanske inte så mycket om huruvida Europa kan bli självständigt som om huruvida Europa *vill* bli självständigt.

För somliga europeiska ledare har amerikansk makt, en smula paradoxalt, varit ett sätt att långsiktigt befästa Europas dominans, åtminstone i ett slags metafysisk mening. Enoch Powell (1912–1998), sedermera beryktad invandringskritiker

som hade en ministerpost i brittiske premiärminister Harold Macmillans konservativa ministär på 1960-talet, berättar i sina memoarer att Macmillan bokstavligen talat såg på den framväxande efterkrigsordningen på detta sätt. Storbritannien var för svagt för att försvara sin position, men genom att restlöst ge sig hän åt USA:s agenda, och vara greker till USA:s romare, kunde briter se till att imperiet som idé överlevde i en ny kropp.

DET FRAMGÅR ATT POWELL var mycket kritisk till detta sin chefs filosoferande. Men liknande tankar – medvetna eller omedvetna – ligger nog bakom många europeiska politikernas syn på den transatlantiska länken.

Andra européer har bejaktat amerikansk världsmakt av motsatt skäl. Det har handlat om att man sett Europa som kulturellt och moraliskt bankrutt, och tyckt det vara en god sak att USA med sitt etos av individualism och meritokrati tar över. I detta ligger ett slags nästan hegeliansk syn på den amerikanska republiken som världsansakens fullbordade form.

Därför önskar nog många i Europa att tandkrämen ska kunna stoppas tillbaka in i tuben. Och detsamma gäller så klart många amerikanska militärer och diplomater, som är investerade i en världsordning där USA leder och Europa följer.

Hur permanenta stämningarna i USA

kommer att bli återstår att se, men man kan nog ana att de avspeglar ett djupare attitydskifte. Att betrakta landet som en avnämare av europeisk civilisation är numera hopplöst romantiskt. 1940 låg minnet av den gamla världen bara en eller ett par generationer bort för de flesta amerikaner, men så är inte längre fallet. Och MAGA-rörelsen har börjat tala om en "fjärde amerikansk republik", enligt ett schema där den första republiken var eran från självständighetsförklaringen till det nationsomstötpande inbördeskriget, andra republiken-eran från inbördeskriget till 1945 och tredje republiken-eran mellan 1945 och Donald Trump.

DET MÅ VARA hur det vill med den fjärde amerikanska republiken, men världen kan nog inte bli sig lik oavsett vad som händer efter Trump. Och kanske finns det inga större skäl att förfasas över detta. Kanske får man bara se verkligheten för vad den är. USA är ett icke-europeiskt land med sina egna säkerhetspolitiska intressen, och det finns inte någon naturlag som gör att Europas och USA:s intressen och perspektiv sammanfaller.

Ytterligare en fråga hänger obesvarad i luften när man talar om Europas säkerhetspolitiska framtid, och det är frågan om vilket land som ska ta på sig ledartröjan.

Frågan är för all del inte ny. Ur rent geopolitisk synvinkel kan hela EU-projektet ses som ett försök att kringgå detta till synes olösliga problem. Istället för att sluta upp kring Frankrike, Tyskland eller Storbritannien kan man, har tanken varit, sluta upp kring en gemensam europeisk identitet.

Problemet med detta är ju bara att många nog väl känner sig som *européer* men för den skull knappast som *EU-medborgare*. Och EU är, trots allt, inte det samma som Europa, särskilt inte efter brexit. Dessutom är det fortfarande på den nationella nivån som politisk vilja bildas. Det är också på den nivån som utställda checkar måste lösas in och räkningar betalas, och det måste ske på ett sätt som har legitimitet hos befolkningen.

FRANKRIKE FRAMSTÅR naturligtvis på många sätt som den mest logiska kandidaten till att ta ledningen. Frankrike är Kontinentaleuropas enda kärnvapenmakt och enda representant i FN:s säkerhetsråd. Vad mera är har Frankrike alltid, med napoleonsk (eller de Gaullesk) envishet, gjort anspråk på att leda. Därför är det också fransmännen som ställt sig absolut mest skeptiska till alla idéer om USA som ett värdjur åt den europeiska civilisationens ande, enligt Harold Macmillans tankemodell.

Samtidigt är det Frankrikes speciella ställning i hög grad en tidsspecifik produkt

av 1945, det vill säga av utgången av andra världskriget. Frankrike blev, närmast av en historisk slump, Kontinentaleuropas representant bland segrarmakterna. Denna omständighet kan väl under en tid, men inte för alltid, avgöra politiska maktförhållanden.

ÄVEN POLEN GÖR numera anspråk på att leda, vilket är imponerande inte minst eftersom Polen går från ord till handling genom att satsa 5 procent av BNP på försvaret. Men frågan är om världen förändrats riktigt så snabbt att Västeuropa accepterar att ledas av ett land som – visserligen

Det vore att spela dum att låtsas som om minnet av nazismen inte fortsatt är en stötesten för varje ledarroll åt Tyskland.

utan särskilt goda skäl – av många fortfarande anses vara beläget i "öst", och vars språk inte talas utanför landets gränser.

En annan kandidat som är svår att komma runt är naturligtvis Tyskland. Tyskland är Europas folkrikaste land och överlägset starkaste ekonomi – även om äventyrlig energipolitik har försvagat den tyska ekonomin. Vad mera är: Tyskland ligger, till skillnad från Frankrike, i Europas geografiska mitt, och likaledes till skillnad från Frankrike även i Europas kulturella mitt. Östeuropa, Nordeuropa, Västeuropa, ja även Sydeuropa, har alla sin egen nära historiska relation med Tyskland – relationer som handlar om mycket mer än anfällskrig och ockupation.

MEN SÅ ÄR DET ju trots allt detta med anfällskrig och ockupation. Harriet Löwenhjelm skrev vid tiden för första världskriget om det gamla, romantiska, men anständiga Tyskland som hon och alla i hennes generation hade haft som självklar fixpunkt i sitt kulturella medvetande men som sedan förtröskats av preussarna. "Bringet mir die Raubritter wieder, und Junker Georg bringet mir zurück." Löwenhjelm skrev dessa rader med längtansfull ömhet, men "Raubrit-

ter" – det betyder rovriddare. Här har vi den ömma punkten.

Det vore att spela dum att låtsas som om minnet av nazismen inte fortsatt är en stötesten för varje ledarroll åt Tyskland. Men hur kan det komma sig att nazistskämten aldrig sinar, trots att så mycket vatten flutit under broarna sedan 1945? Det är oräddvist, egentligen befängt. Men det beror på att andra världskriget på sätt och vis är modernitetens skapelseberättelse, och en *Götterdämmerung*, *Ragnarök*, för tiden före. I själva FN-stadgan, den fossiliserade grundvalen för den liberala världsordningen, pekas Tyskland ut som en "fiendestat".

MEN VÄRLDSKRIGETS spöke har nog trots allt mindre makt över omvärlden än över tyskarna själva. Det är inte svårt att förstå varför – det är inte för inte som fredsslutet i tysk samtidshistoria kallas för "Stunde Null", en sorts lägsta tänkbara punkt, varifrån Förbundsrepubliken mödosamt klättrat uppåt. Men man skulle ändå kunna tro att Tyskland för varje år som går skulle bli ett mer normalt land, med ett alltmer genomsnittligt förhållande till geopolitik och militär makt. I själva verket är det snarast tvärtom.

Under kalla kriget var Bundeswehr Europas starkaste militär, och det var inte främmande för den beskedlige Konrad Adenauer att eftersträva tyska kärnvapen, eller ens för Helmut Kohl att intill 1980-talet tala om återbördande av de förlorade östområdena – Schlesien, Ostpreussen och Pommern. Så sent som för tjugo år sedan krävde Tyskland med skärpa en permanent plats i FN:s säkerhetsråd. Men den nya generationen av tyska ledare verkar inte mindre utan mer präglade av krigets trauma. Eller så är de bara alltmer bekväma – för det är naturligtvis dyrt med säkerhetspolitik.

DET ÅTERSTÅR ATT SE om förbundskansler Friedrich Merz regeringskoalition, och 500 miljarder euro till Bundeswehr, innebär en förändring härvidlag. Tyvärr hänger Europas öde tills vidare på att Tyskland framgångsrikt lyckas bearbeta sin neuros.

Till sist finns det naturligtvis inga garantier för att Europa överhuvudtaget klarar av att möta utmaningen från Ryssland, Kina och nu också USA. Men kanske kan vi trots allt återigen besegra Karthago, och kasta av oss omvärldens dominans. I så fall måste någon leda. Historia, kultur och ekonomi synes peka på ett land mitt i Europa: den nygamla stormakten Tyskland. ✨

President Macron vill också leda Europa.

FOTO: WPA POOL/GETTY IMAGES

ROM

Maktspel i Vatikanen

Striden om vem som tar över efter påve Franciskus inleddes redan före hans död. Konklaven förväntas bli den mest politiskt laddade i modern tid, skriver

Jennifer Wegerup.

HAN KLARADE ATT hålla sitt tal till folket på påskdagen, innan han dog på annandagens morgon, 88 år gammal. Påve Franciskus var viljestark som få och en av de sista önskningarna han uttryckte var att han vill se en ny påve som för hans arv vidare. Utgången av konklaven, påvevalet, kommer han dock inte kunna påverka, hans jordiska tid och makt är över.

Saknaden efter påve Franciskus må ha lagt ett vemodets sorgedok över staden, men inget kan dölja att Rom likväl är klätt till fest.

Sedan det putsats och fejats i varje vrå av den eviga staden, inför den katolska kyrkans jubelår, syns det nu hur vackert Rom är med Peterskyrkan, Fontana di Trevi, Piazza Navona och andra sevärdheter nypolerade och upprustade.

Jubelåret är ett särskilt heligt år som firas var tjugofemte år och som inleddes på julafton. Men jublet fastnade i halsen, när påve Franciskus blev allvarligt sjuk. Den 14 februari lades han in på Gemellisjukhuset i Rom och läkarna konstaterade att han hade dubbelsidig lunginflammation. Världens katoliker grät och bad. Utanför sjukhuset samlades varje dag hundratals troende i alla åldrar framför påvens staty. Barnen lämnade teckningar och sände upp ballonger med bilder på *il Santo Padre*, den helige

Franciskus var den 266:e påven.

FOTO: FRANCO ORIGLIA/GETTY IMAGES

fadern, mot Roms himmel. Den var passande blygrå och grät ikapp med de troende.

VI JOURNALISTER HUKADE i regn och sörja på den höjd ovanför sjukhuset som intagits av medier från hela världen, perfekt för direktsändningar. RAI, Mediaset och Sky Italia hade fått *pole position* framför sjukhuset medan vi andra fick slåss om de sämsta platserna. Kollegerna på en tysk tv-kanal sågade helt sonika ner ett skrymmande buskage så att de fick med sjukhuset i bild.

Många medier rapporterade dygnet runt och ältade till leda de hälsobulletiner som Vatikanens presskontor lämnade morgon och kväll. Som svensk journalist möts man däremot inte alls av samma efterfrågan; intresset på hemmaplan för påven och den katolska kyrkan är lika svalt som kunskapen ofta är skral.

Ett exempel på hur lite vi generellt vet om den katolska kyrkan är från när Greta Thunberg inför påsken 2019 skulle gästa Rom och få möta påven. Hon var just då som allra mest i ropet och min telefon ringde i ett från upphetsade chefer, kolleger och bekanta. De undrade om Greta skulle "läxa upp påven", hur långt mötet skulle bli och, sist men inte minst, om hon möjligen skulle bli helgonförklarad. Jag fick bli glädjedödaren som upplyste om att för att bli ett helgon behöver man ha levt ett liv av handlingar genomsyrade av kärlek till Gud. Dessutom måste man vara död. Jag fick också förklara att Greta skulle vara glad om hon fick några sekunder med påven. Så blev det också: en handskakning och några snabba vänliga ord från påven innan han gick vidare.

SÅ MÅNGA HÄNDER, så många människor att möta, för en av världens mäktigaste män...

I Sverige hör vi mest talas om den katolska kyrkan i samband med de otaliga pedofilskandalerna som skakat den i grundvalar-

na genom decennierna. Påven är mest en man i lustig hatt som få har någon djupare koll på. Men den katolska kyrkan är med sina 1,4 miljarder följare världens största religiösa samfund. För troende katoliker är påven inte bara den katolska kyrkans högsta ledare utan också Guds ställföreträdare på jorden. Påven är biskop av Rom, en efterträdare till Jesus lärjunge, aposteln Petrus. Han som var utsedd att bli klippan varpå församlingen byggdes – både bildligt och bokstavligt. Han är också den som gett namn åt Peterskyrkan. *Petra* på latin är klippa, *pietra* på italienska.

En kyrka som ska verka över hela världen behöver en enande ledargestalt: påven. Detta kräver dock en stark, frisk påve.

Gammal, ja; en påve är alltid till åren redan när han väljs, han måste vara vis och erfaren. Men i god form. Hade Franciskus inte dött kanske han till sist tvingats att abdikera.

EFTER HANS DÖD vädrar nu hans fiender morgonluft, både småpåvarna och de mäktiga kardinaler som vill ta över efter honom. Filmen *Konklaven* som kom ut ifjol har blivit omätligt populär, bara i Sverige har över 100 000 personer sett den på bio. Frågan är dock om inte verklighetens påveval omgärdas av ännu mer spänning, intriger, maktkamp och politik innan den vita röken stiger mot himlen, ett tecken på att en ny påve valts.

Papa Francesco, som Franciskus hette på italienska, blev under sina tolv år vid makten hyllad och älskad för att han hängivet och helhjärtat arbetade för en modernare, mer inkluderande kyrka.

Kardinaler samlade i Peterskyrkan år 2013 för att utse Benedictus XVI efterträdare.

FOTO: FRANCO ORIGLIA/GETTY IMAGES

Han gav sin välsignelse till samkönade par och han verkade för att ge fler kvinnor viktiga roller. Den mest kända är kanske Barbara Jatta. Hon utsågs år 2017 till chef

Nu väntar en intensiv kamp mellan de liberala krafterna som vill fortsätta i Franciskus anda och de mer konservativa som vill återgå till det gamla och rättläriga.

En kyrka som ska verka över hela världen behöver dessutom en enande ledargestalt: påven. Detta kräver dock en stark, frisk påve.

för Vatikanmuseerna, som ifjol besöktes av nära sju miljoner personer och rymmer mer än 70 000 ovärderliga konstverk, däribland Michelangelos takmålningar i Sixtinska kapellet.

Jag går ofta förbi museerna på väg mot jobbet och ser turisterna köa i Romhettan, beredda på att stå där i timmar.

DEN KATOLSKA KYRKAN är oerhört rik och mäktig och sitter på inte bara konst utan fastigheter och andra rikedomar över hela världen, allt väl skyddat för insyn. Enligt *Time Magazine* uppgår dess tillgångar till motsvarande minst 100 miljarder kronor, troligen mer. Vatikanen äger sagolika fastigheter över hela världen, har stora investeringar i fonder och äger dessutom över 60 ton guld, enligt italienska finansmedier.

Här i det starkt sekulariserade Sverige underskattar många Vatikanens enorma ekonomiska – och politiska – makt.

Det är ingen hemlighet att även om hans med katolska mått mätt liberala förändringar gjorde honom älskad av många så skaffade sig påve Franciskus också många fiender.

STEFANO PITRELLI är korrespondent för amerikanska *Washington Post* i Rom. Han är en av alla *vaticanisti*, reportrar som är specialiserade på att bevaka Vatikanen.

”Det finns 135 valbara kardinaler så

Peterskyrkan.

FOTO: NICO TONDINI/GETTY IMAGES

konklaven blir den största sen ceremonin infördes år 1276”, förklarar Pitrelli.

Valet av ny påve kommer inte bara att handla om konservativa mot liberala. Var påven kommer ifrån är också viktigt. Franciskus var född i Argentina. Är det Europas tur nu? Eller Afrikas? Andra hävdar att det är dags för en italiensk påve. Av historiens 266 påvar har 217 varit italienare.

Ett av de namn som nämns är Pierbattista Pizzaballa, ärkebiskop och latinsk patriark i Jerusalem sen 2020. Han har mycket som talar för honom men åldern emot sig, han är ju blott 60 år, rena ungdomen. Samtidigt vill många inom den katolska kyrkan verkligen se en påve som likt Pierbattista Pizzaballa vågar ta politisk ställning, i Franciskus anda. Andra ser Pizzaballa som omöjlig, just på grund av sina politiska åsikter.

Bland alla namn finns också svenske Anders Arborelius, romersk-katolsk kardinal och biskop i Stockholms katolska stift sen 1998. Bland annat ansedda franska *Le Monde* har listat honom som en tänkbar kandidat.

KONKLAVERN FÖRVÄNTAS bli den mest politiskt laddade i modern tid. Inte minst USA:s regering, med såväl Donald Trump som vice president JD Vance i spetsen, vill att den nye påven är konservativ. Vicepresident Vance är konverterad katolik och var öppet starkt kritisk till påve Franciskus.

Under påskhelgen i slutet av april gjorde vice president Vance ett besök i Rom, med sin familj. Han träffade där bland andra Vatikanens statssekreterare, kardinal Pietro Parolin, och också påve Franciskus, mindre än ett dygn före dennes död. Den amerikanska regeringen och påven var in i det sista på kollisionskurs kring Trump-administrationens utvisningar av illegala migranter, samt dess starkt nedskurna bistånd.

De två parterna var också oense angående internationella konflikter, inte minst Israel–Palestina-frågan.

Inför det val som stundar kan det vara värt att minnas vilken stor makt en påve har att nå ut politiskt.

När Johannes Paulus II besökte det kommunistiska Polen 1979 anses det ha varit en av flera faktorer som under det kommande årtiondet skulle leda fram till östblockets fall. Han nådde fram till folket i sitt gamla hemland och satte stenar i rullning, bortom dess gränser.

ENLIGT DOKUMENT från DDR som Italiens största dagstidning *Corriere della Sera* publicerat så var det Sovjetunionen som via bulgariska och östtyska agenter beställde mordet på Johannes Paulus II år 1981. Man ville tysta hans farliga röst för gott. Men påven överlevde mordförsöket – och år 1989 föll Berlinmuren.

Det är som ni märker bäddat för en svår-förutsägbar strid om den gudomliga och världsliga makten.

En strid som världens ledare spánt kommer att följa. ✨

När denna text gick till tryck hade en ny påve ännu inte utsetts.

Protester i Dakar efter att
Ousmane Sonko arresterades.

FOTO: ANNIKA HAMMERSCHLAG/GETTY IMAGES

AFRIKA

Senegal vänder sig bort från väst

Den islamistiske och vänsterpopulistiske premiärministern Ousmane Sonko hetsar mot homosexuella och västerländska värderingar. Nya vindar blåser i landet som varit en relativt stabil demokrati i Afrika, skriver **Carl-Vincent Reimers**.

AFRIKA ÄR CIVILISATIONENS vagga! Orden basuneras ut av en museiguide som mer påminner om en propagandist. Jag befinner mig på museet *Maison des esclaves* – slavarnas hus – på Île de Gorée, en liten ö strax utanför huvudstaden Dakar som i hundratals år var en fransk handelsplats. Då: ett mindre Provence utanför Afrikas kust. Nu: en kolonial relik och vallfärdsplats för att sörja den transatlantiska slavhandelns offer. Och kanske, om man lyssnar på guiden, en pusselbit i konstruktionen av en afrikansk identitet, självständig från Europa.

Men Senegal är knappast en typisk representant för subsahariska Afrika. Medan invånarna i andra afrikanska kolonier uteslutande styrdes från de euro-

peiska imperiernas huvudstäder, hade invånarna i fyra senegalesiska kommuner – Saint-Louis, Dakar, Gorée och Rufisque – rösträtt och politisk representation. 1914 valdes Blaise Diagne till landets första afrikanske parlamentariker i nationalförsamlingen i Paris. Idag pryder hans namn den internationella flygplatsen utanför Dakar.

Ändå var det en annan senegales som kom att sätta landet på kartan i internationell politik, Léopold Sédar Senghor. Poet, författare och tongivande figur inom den så kallade négrituderörelsen, en litterär och ideologisk idéströmning bland franskspråkiga intellektuella som ville uppvärdera den afrikanska kulturen bland de koloniserade folken. Men han var också en stor statsman: Senegals förste president

1960–1980 och starkt präglad av den franska republikanismens universella anspråk. ”Senghor talade alltid om balansen mellan att å ena sidan vara djupt rotad i sin egen kultur men samtidigt öppen mot den universella civilisationen”, berättar Yankhoba Seydi, filosofie doktor och lektor, när jag besöker honom vid Dakars universitet.

DET ARVET LADE grunden för relativt stabila institutioner. Sedan självständigheten har Senegal aldrig haft en statskupp och lyckats upprätthålla fredliga maktskiften. Något som kan kontrasteras mot de senaste årens utveckling i omkringliggande länder. Utbredd islamistisk terrorism och flertalet statskupper – först Mali 2020 och 2021, sedan Burkina Faso 2022

och Niger 2023 – har följts av militärjuntor som brutit relationer med väst och med FN. I spåren av detta har banden till Ryssland stärkts, liksom till den ryska paramilitära organisationen Wagnergruppen, som gjorts till militärjuntornas älskling. Senegal har därmed blivit ännu viktigare i regionen, ett skäl till att Sverige i år öppnar en ny ambassad i landet.

Men under ytan bubblar en vilja att göra upp med det förflutna och det västerländska inflytandet också i Senegal. Vissa skulle säga rentav med landets demokratiska tradition.

2023 arresterades landets oppositionsledare, Ousmane Sonko, en islamistiskt präglad vänsterpopulist och partiledare för *Patriotes africains du Sénégal pour le travail, l'éthique et la fraternité* (Pastef). Protesterna som följde skakade landet svårt, med tiotals döda och flera hundra skadade.

Vid universitetsbiblioteket får jag själv se spåren efter demonstranternas försök att bränna ner det när protesterna var som värst. Till slut gav regeringen med sig och Sonko släpptes. I presidentvalet kort därefter vann Pastef en jordskredsseger. Sonko utsågs 2024 till premiärminister av hans parhäst, den nyvalde presidenten Bassirou Diomaye Faye.

Sedan självständigheten har Senegal aldrig haft en statskupp och lyckats upprätthålla fredliga maktskiften.

SONKO STÖDS AV unga väljare och har gjort sig känd som en stark kritiker av homosexualitet. 2024 skärptes maxstraffet för homosexuella handlingar från 5 års fängelse till 15 år. ”Vi måste slåss mot perversionen av samhällets moral, mot de omoraliska och importerade kulturella värderingarna från Västerlandet”, slog regeringspartiet fast i parlamentet när lagen skulle antas (*Le Monde* 26/6-24). Mot detta tycks få motröster höras. Ett noterbart undantag är Mohammed Mbougar Sarr, Senegals internationellt sett mest uppburna författare just nu, som med romanen *De purs hommes* (2018) tagit strid mot våldet och fördomarna mot homosexuella. Romanen tar avstamp i en autentisk händelse i Senegal, där en video som skildrar hur liket efter en homosexuell man som grävs upp från en muslimsk begravningsplats, blir viral.

Även i utrikespolitiken finns en vilja att göra upp med det västerländska inflytandet. Den nya regeringen har krävt att Frankrike senast i år avslutar sin militära närvaro i landet som består av några hundra militärer i Dakars hamn och militärflygplatsen, ett logistiskt nav för militära operationer i hela Västafrika. Än så länge är

dock fransmännen kvar, vilket bekräftas när två franska flygofficerare kommer in och avslappnat beställer in två glas rosévin vid lunchen på mitt hotell.

”MÅNGA AV MINA STUDENTER säger: Frankrike, ge er av!” berättar en professor i ekonomi som jag träffar vid universitetet i Saint Louis, en stad som fram till 1902 var Franska Västafrikas huvudstad och idag ett av Unescos världsarv. Men även om färgen sedan länge falnat på stadens vackra sekelskiftesbyggnader lever det koloniala arvet kvar i valutapolitiken. Senegal ingår nämligen i den valutaunion som omfattar åtta stater. Valutan, västafrikansk franc (CFA), har fast växlingskurs mot euron och den franska riksgälden garanterar o begränsad konvertibilitet genom valutareserver.

Professorn påpekar att Frankrike visserligen har dragit nytta av systemet, men också tagit på sig stora kostnader. ”Skulle Senegal lämna samarbetet skulle det utan tvekan leda till hög inflation”, konstaterar han.

Men samtidigt som regeringen vill göra sig kvitt den gamla kolonialmakten, kliver andra stater fram. Frankrike är fortfarande den enskilt största investeraren i Senegal – 17 procent, räknat i ägda tillgångar, men på senare år har man emellertid utmanats av

Saint Louis. ”Men det är investeringar som ger noll i teknologiskt utbyte.”

Samma förskjutning från väst mot öst syns i landets politik visavi den ryska invasionen av Ukraina. Senegal har i FN avstått från fördömanden av Rysslands invasion och fortsatt att hålla nära relationer till den ryska statsledningen. Förståeligt kanske, med tanke på det ryska inflytandet i dess omedelbara grannländer, men ändå ett tydligt avsteg från Europas geografiska och känslomässiga band till Ukraina. Och även om franska militärer ett tag till rör sig på Dakars gator, och inte ryska, märks det ryska inflytandet. På Dakars universitet har ett nytt kulturcenter öppnats, byggt med pengar från Moskva.

Frågan är om det som på ytan lätt tolkas som en politisk och värderingsmässig resa bort från det västerländska i själva verket bara är rester av en gammal kolonial fernissa som – likt färgen på den gamla bebyggelsen – är på väg nötas bort. Större delen av dem jag träffar tillhör samhällseliten: domare, doktorer, professorer och journalister. Med dem är det lätt att känna att vi knyter an till samma liberala, västerländska kultursfär – tvärtemot premiärminister Sonkos hetsande mot homosexuella.

NÄR JAG PLANLÖST promenerar runt bland den gamla bebyggelsen i Saint Louis stöter jag på något som öppnar en liknande kulturell klyfta. En lång rad klassiska *pirogues*, långsmala fiskebåtar i trä, som alla flaggar Nazitysklands Reichkriegsflagge. En vänlig fiskare förklarar för mig att det är de olika fiskelagen som skiljer ut sig med olika sorters flaggor, och här hade någon – antingen som ett sorts makabert skämt eller kanske av en slump – valt Nazitysklands flagga. Att jag som europé lade märke till flaggan förstod han.

Jag kan ändå inte lösgöra mig från känslan av främlingskap som följer av ett brott mot ett av min egen kulturs viktigaste tabun. Ett tabu som borde, tycker man, delas av Senegal. 17 000 senegalesiska soldater i franska armén stupade, skadades eller försvann i slaget om Frankrike 1940. Landsfadern Léopold Sédar Senghor, som tjänstgjorde som soldat, satt själv i tyskt koncentrationsläger.

Guiden på *Maison des esclaves* talade om Afrika som civilisationens vagga. Men vilken civilisation? Om Senegals historiska landsfäder sökte symbiosen mellan den afrikanska civilisationen och den universella, tycks allt fler senegaleser ha övergett den ambitionen, om de någonsin ens delade den. Kvar står en alltmer ensam senegalesisk demokrati, som ett Baobabträd på afrikanska stäppen medan islamismens och populismens vindar viner. Om rötterna går tillräckligt djupt vet vi först när stormen bedarrat. ✨

Nazitysklands flagga vajar på fiskebåtar i Saint-Louis. FOTO: CARL-VINCENT REIMERS

Vi har alltid varit naiva

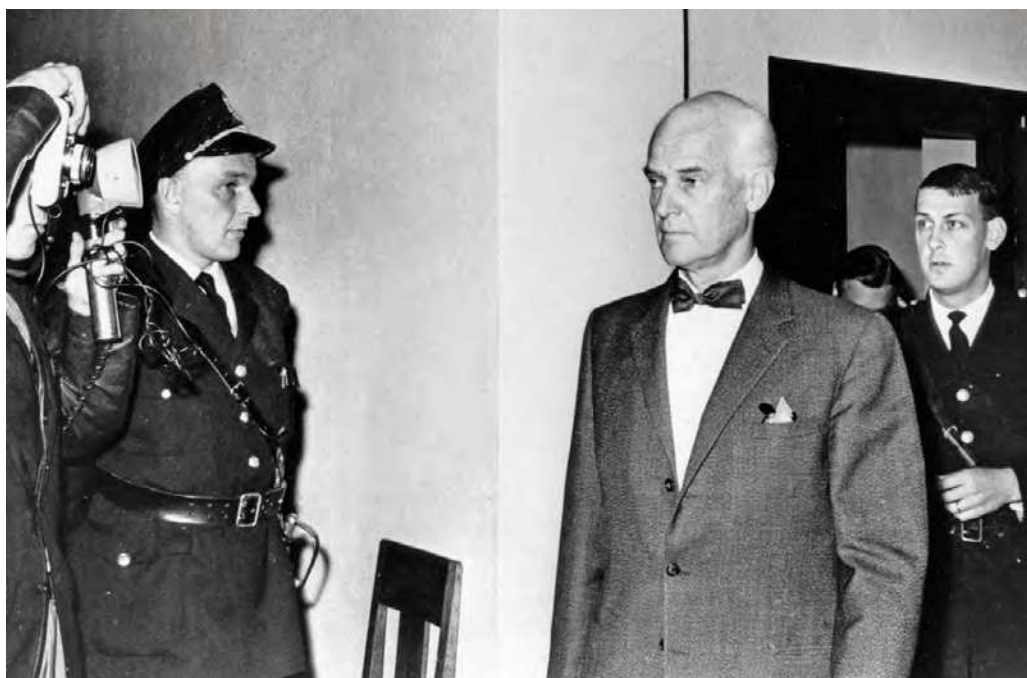
Öppna samhällen och demokratier är särskilt sårbara för främmande makts underrättelseverksamhet. I det digitaliserade Sverige ges spioner mängder av nya möjligheter, skriver **Blanche Sande**.

DET HAR GÅTT TVÅ ÅR sedan den iranskfödde Peyman Kia dömdes till livstids fängelse för spioneri. Han hade drygat ut lönen från sin karriär på Säpo och försvarets underrättelsetjänst Must genom att sälja hemliga uppgifter till den ryska militära underrättelsetjänsten GRU. Bland annat hade denne 2000-talets Stig Wennerström hanterat en lista över Säpos samtliga anställda.

Affärens omfattning har gjort att den överskuggat många andra. Samtidigt som rättegången mot Kia och hans bror pågick grep polisens antiterrorrenhet nationella insatsstyrkan under dramatiska former ett ryskt par i en förortsvilla utanför Stockholm – de misstänktes ha spionerat för GRU. Året därpå identifierade Uppdrag granskning 13 ryska spioner i Sverige och fler i våra nordiska grannländer, många under diplomatisk täckmantel. På Folk och försvar i år varnade Säpochefen Charlotte von Essen för att ryska agenter blir alltmer riskbenägna.

Det är tecken i tiden. ”Spionage är en pessimismbransch”, skriver professor emeritus i underrättelseanalys Wilhelm Agrell i sin senaste bok, *Moskvas spioner. Ryska agenter och svenska förrädare* (2024). ”Ju mer de mörka molnen skockas desto lättare är luf-ten att andas för dess utövare.”

DET INNEBÄR FÖRSTÅS inte att optimistiska tidsperioder saknar fördelar för underrättelseagenter. Efter Berlinmurens fall stängde visserligen den östtyska ambassaden, men på Gjörwellsgatan 31 fortsatte de före detta sovjetiska residenturerna att verka, nu under rysk flagg. Enligt Agrell var svenskarna snarast förbryllade över vad en sådan verksamhet skulle vara bra för: ”Försök att rekrytera agenter och hålla kontakter via konspirativa möten tolkades som

Överste Stig Wennerström (1906–2006) dömdes för grovt spioneri för Sovjetunionens räkning år 1964. FOTO: TT

utslag av fantomsmärtor från ett svunnet underrättelsekrig.”

Den fukuyamska mentaliteten, där den liberala demokratin efter kalla krigets slut uppfattades som ohotad segrare bland politiska system, var på många sätt en dröm för det nya Ryssland. Precis som maktbaser tenderar att börja uppfatta militären som onödig så fort de potentiella hoten sjunkit bakom horisonten, påverkas även synen på underrättelsearbete. I själva verket har Sverige inte under något annat tillfälle de senaste hundra åren varit lika lättarbetat för grannen i öst som åren efter Sovjetunionens fall, skriver Agrell: ”Praktiskt taget allt serverades öppet, spionen behövde inte ens lägga något pussel för att kartlägga vital infrastruktur och olika samhällsinstitutioner.”

Och det säger en del. Redan på tsartiden betraktades militärt underrättelsearbete i Sverige som en bagatell. Militärattachén i Stockholm disponerade över påtagligt lägre anslag än sina kolleger i de andra nordiska huvudstäderna; han förklarade vid ett tillfälle för en svensk kollega att det var fullt rimligt eftersom vår armé var så liten och det mesta hur som helst fanns att läsa i öppna källor.

DEN FRUKTADE OCHRANAN, det ryska kejsardömet hemliga polis, var däremot extra

vaksam här. Öppenheten och den låga graden av misstänksamhet gjorde Stockholm bekvämt även för tsarregimens fiender, som relativt obehindrat kunde etablera baser för rekrytering och smuggling. Verksamheten fortsatte när bolsjevikerna hade tagit makten och grundat Sovjetunionen.

Den nya kommunistiska staten led svår brist på likvida medel men hade en anse- nlig reserv av nyexpropierat guld som smugglades ut till Sverige, smältes ned och fick nya stämplars innan det såldes i London eller New York. Efter några år sinade guldfödet och ersattes av olja. I boken *Naftasyndikat* (2020) beskriver den liberale riksdagsledamoten Fredrik Malm hur hans morfars far Einar Kruse drev en kedja av bensinstationer i Sverige som av allt att döma fungerade som täckmantel för sovjetiskt spionage. Samtidigt forslades delar av vinsten till Sveriges kommunistiska parti, på den tiden en underorganisation till Sovjetkontrollerade Komintern.

Överhuvudtaget lärde sig bolsjevikerna mycket av Okhranan. Deras egen hemliga polis, Tjekan, ärvde inte bara dess arbetsmetoder utan till och med en del av personalen – precis som dagens ryska statsbygg har erhållit ett liknande arv från KGB. Sovjetunionen byggde upp en enorm internationell övervakningsapparat. I sitt över- siktswerk *The Secret War. Spies, Codes and*

Guerillas 1939–1945 från 2015 konstaterar militärhistorikern Max Hastings att Sovjet vid andra världskrigets utbrott var helt överlägset när det gällde underrättelseinhämtning genom personkontakter – trots att Stalins utrensningar just före krigsutbrottet hade lämnat avsevärda hål i personalstyrkan.

NYCKELN TILL FRAMGÅNGEN var den stora mängden sympatisörer. För europeiska kommunister var Sovjet en ideologisk fyrbåk och de som förrådade sitt lands hemligheter gjorde det ofta helt utan dåligt samvete, övertygade om att de arbetade för den rätta saken och egentligen inte hjälpte en fientlig makt utan en rörelse de föreställde sig skulle göra livet bättre även i deras hemländer. Det är talande att de sovjetiska underrättelsetjänsterna upplevde en påtaglig lågkonjunktur när Molotov–Ribbentrop-pakten undertecknades och de mer idealistiska sympatisörernas förtroende fick en törn – något som dock verkar ha reparerats snabbt när Sovjetunionen och Nazityskland blev fiender 1941.

Den hemliga information som strömmade österut från såväl Tredje riket som de allierade hjälpte dock inte Sovjetunionen särskilt mycket. Till exempel lyckades Kreml ignorera flera varningar om den förestående tyska invasionen 1941, Operation Barbarossa, från källor i såväl Nazityskland som västmakterna. Stalin beordrade istället Röda armén att ignorera ”påstådda” tyska militära förberedelser vid gränsen och lät till och med tysk militär inspektera potentiella slagfält på sovjetisk mark under förevändningen att leta efter lik från första världskriget.

EN SÅDAN GODTROGENHET är slående, inte minst hos en okänt paranoid diktator, men kommer inte i närheten av den naivitet som Storbritannien och USA uppvisade. Churchill vägrade hårdnackat att spionera på Sovjetunionen eftersom de formellt var allierade, samtidigt som de brittiska institutionerna var fulla av sovjetiska spioner. Att Kim Philby, den mest ökände av de så kallade Cambridge Five, lyckades bli chef för det sovjetiska kontraspionaget hos MI6 trots att han i ungdomen hade tydliga kommunist sympatier är talande. I själva verket misstrodde Moskva länge materialet från Cambridge Five – de hade helt enkelt svårt att tro att britterna skulle vara så dumma att de gav uttalade kommunister tillgång till deras djupaste hemligheter även om de gjort avbön.

Att Sovjetunionen trots sina imponerande spionnätverk misslyckades med att slå mynt av alla underrättelser berodde enligt Hastings inte bara på att det saknades analytisk kompetens, utan på ett totalitäriskt systemfel. De som mot-

tog information från fältet var för rädda för sina överordnade för att vidarebefordra rapporter vars innehåll inte skulle uppskattas, eller sätta sitt namn under analyser som senare kunde visa sig vara inkorrekta. När konceptet att skjuta budbäraren inte är helt och hållet obildligt vill ingen vara den som kommer med oönskade nyheter.

Ett samhälle där man inte fruktar sina överordnade utgör ett bättre klimat för

Ett samhälle där man inte fruktar sina överordnade utgör ett bättre klimat för underrättelseanalys.

underrättelseanalys. Det gynnade västmakterna under andra världskriget. Dessutom var de, framförallt Storbritannien, avsevärt bättre på signalspaning, vilket Hastings beskriver som en överlägsen form av underrättelseinhämtning. Spioner har trots allt sina egna idéer, agendor och förstås incitament att överdriva när det gynnar plånboken eller egot.

SAMTIDIGT INNEBÄR mänskliga källor en möjlighet att få tillgång till information som bara går att nå inifrån systemet. Inte ens i Sverige efter murens fall gick de allra mest skyddsvärda uppgifterna att komma åt utifrån, påpekar Agrell. Till och med i den digitala eran finns information som är dold för utomstående. Ryska FSB ryktas använda skrivmaskiner och fysiska arkiv för de verkligt hemliga dokumenten. Och enligt cybersäkerhetsexperten utgör människor ofta den svagaste länken i säkerhetskedjan – att lura information av en anställd på ett företag eller en myndighet kan vara både snabbare och mindre resurskrävande än att hacka deras nätverk.

Till exempel lyckades ryska hackare 2016 få John Podesta, ledare för Hillary Clintons presidentvalskampanj, att klicka på ett nätfiskemejl och uppge sitt Googlelösenord i tron att det behövde återställas. De kom över tiotusentals mejl. När sex forskare inom samhälls- och datavetenskap senare analyserade ryska påverkanskampanjer inför presidentvalet 2016 hittade de inga tecken på att kampanjerna haft någon meningsfull effekt på väljarbeteende eller attityder, men affären illustrerar tydligt riskerna med den mänskliga faktorn. En annan illustration bjöd Sverige på tidigare i år då den svenska nationella säkerhetsrådgivaren Henrik Landerholm avgick efter slarv med sekretessbelagda handlingar – något som i underrättelsehistorien är allt annat än exceptionellt.

ÄVEN SIGNALSPANING har förändrats i grunden de senaste hundra åren, framför allt genom 1990- och 2000-talets kommunikationsrevolution. I den digitala eran existerar långt mer data än någonsin tidigare. Konversationer, inköp och resor som för femtio sextio år sedan hade ägt rum utan att lämna några spår efter sig sker idag över internet där allt lämnar spår. 1900-talets auktoritära regimer lyckades bygga upp otroliga övervakningsapparater i en analog värld; tanken svindlar inför vad NKVD, KGB, Stasi, Gestapo eller Sigurimi hade kunnat åstadkomma i den digitala världen. Även demokratiska länder har de senaste decennierna lagt sig till med långtgående övervakning av de egna medborgarna.

Massövervakning är, precis som spionage, en pessimismbransch, som får luft under vingarna när orosmolnen hopar sig. År 2008 ledde regeringen Reinfeldts beslut att låta FRA avlyssna all elektronisk kommunikation som passerade Sveriges gränser till en omfattande politisk strid. EU:s Chat Control-lagstiftning, som innebär avsevärt mer långtgående övervakning, möter ett betydligt svagare politiskt motstånd. Ju otryggare omvärld, desto högre prioriterar både väljare och deras partier säkerhet över integritet.

IBLAND ÄR RISKEN att de inte får någotdera. Tanken bakom Chat Control är att alla digitala meddelanden som skickas i EU ska skannas i jakt på barnpornografi, men det innebär att krypteringen av privata kommunikationer måste försvagas eller kringgåas genom bakdörrar – som förstås lika gärna kan öppnas av främmande maktens underrättelsetjänster som av europeiska polisstyrkor.

Lägg därtill att utvecklingen av artificiell intelligens sänker tröskeln för vilken kompetens som krävs för att genomföra hackerattacker, i en ovälkommen demokratisering av verktygen för cyberkriminalitet och spionage. Slutsatsen blir att det moderna samhällets fäbless för *big data* ger spioner mängder av nya möjligheter, oavsett om det gäller traditionellt spionage eller signalspaning.

Samtidigt pekar mycket på att intresset för Sverige ökar. I *Moskvas spioner* konstaterar Agrell att vårt geografiska läge alltid har gjort oss intressanta för Ryssland. Nu är vi dessutom Natomedlemmar – ”en roll som kommer att ge upphov till allt fler och alltmer omfattande underrättelsebehov, en process som ännu bara börjat”, skriver Agrell. Och under tiden ligger Sverige högst avsiktligt i digitaliseringens framkant. Sannolikheten är hög att våra politiska ledare får anledning att upprepa vår nationella *catchphrase*: ”Vi har varit naiva.” ✨

På andra sidan nätet

I somras fick jag av solig entusiasm för mig att jag borde börja med någon social sport. Man kan ju inte jogga och yoga för sig själv resten av livet, tänkte jag.

Av praktiska men i övrigt outgrundliga skäl bokade jag en tennislektion. Utifrån mina förutsättningar var det nämligen ett oerhört korkat val av sport. Att som 52-åring kliva in på en bana, fullkomligt befriad från bollsinn och utan att någonsin ha hållit i ett tennisracket, kändes som att skicka någon med tandläkarskräck till en multipel rotfyllning.

32-årige Vlad på en kommunal bana i västra London, som hade dragit nitlotten att träna mig, såg förtvivlad ut när jag beskrev läget. Självt kan jag inte minnas när jag sist var så i grunden generad. Det kändes otillåtet, nästan farligt, att visa sig så fullkomligt värdelös. Man riskerar ju att i sin helhet reduceras till värdelöshet. Så tänk-känner duktiga flickor och pojkar, oavsett ålder.

"Varför spelar du inte padel? Det är mycket lättare." Har flertalet vänner hunnit undra sedan den där augustidagen i Barnes. Det är en berättigad fråga. Såklart jag borde valt padel. Men när den tanken dök upp var det redan för sent. För mot all rim och reson (sannolikt även i strid med Vlds fromma förhoppningar) förälskade jag mig omedelbart och handlost i tennisen.

Eller snarare blev jag besatt. Kort efter

min premiär på banan slog jag sönder en glaskanna i köket under en nattlig Youtubelektion. Under vintern har jag spelat i regnjacka, vantar och mössa på mörka utebanor. British noir har bytts ut mot tennis-tv och jag har haft vår schäfer ylande vid banan när jag borde tagit henne på promenad.

Det är rimligt att fråga sig vad som händer när sånt händer. Rent psykologiskt. Vad är det jag håller på med? En person som skrivit otaliga texter om den djupa kontaktens betydelse, det uppriktiga samtalet med andra människor. Hur vi undviker och misstar vår längtan, istället för att vara modiga och se varandra i ögonen. Jag tror fortfarande det är vad livet går ut på.

Varför blir en sån person förhådd av gula, mycket svårkonverserade, bollar?

Paradoxalt nog, tror jag, därför att ingenting alls möter på andra sidan. Min kärlek till tennisen är varken besvarad eller obesvarad.

Ingen har en åsikt om att jag älskar för mycket eller för lite. Om jag är arg, nöjd eller ledsen. I inläringens ögonblick finns bara relationen till mig själv. Jag får ösa på med hur mycket valpig glädje jag vill, eller vara hur orättvis mot mig själv som helst. Den

enda jag möter i mina egna rörelser är mig själv.

Utan att be om lov härmar jag proffsen i Youtube-klippen. Försöker utan hopp, men med stor koncentration, förmå min kropp till samma sak. Göra någon annans till mitt, på mitt sätt. Integrera inte en motparts kvaliteter, utan mina egna.

När bollen flyger upp i himlen för hundra gången, eller jag slår rakt i luften istället för en smash, befinner jag mig trots utsäglig frustration på en lyxig mental plats. Där jag ostörd kan leka och tampus med de nycklar som behövs för att skapa verklig närhet med andra när jag väl kliver av banan.

Jag menar de krångliga nycklarna. Dem man famlar med vid en stängd dörr. Som inte går in i låset eller är tröga att vrida om: Som motsvarar att släppa egot fullständigt. Att agera utifrån lugn övertygelse mitt i stormen. Att glömma varje misslyckande och hantera nästa slag (eller interaktion) som en möjlighet obelastad av det som föregått.

Att se världen, bollen den andre här och nu. Annars flyger de obönhörligen förbi och spelet är slut.

Cecilia Nikpay

SKÖNA MAJ VÄLKOMMEN!

Om man ber någon rita ett träd är det sannolika resultatet en rak stam med bultigt lövverk. Ändå är detta grönskande träd en tidens minoritet – för sanningen är ju den att de flesta lövträden i Sverige (dock beroende på breddgrad, såklart) bär löv i knappt sex månader, resten av året är de kala. Detta tycks vara en verklighet vi har lite svårt att acceptera.

Det sägs om både britter och svenskar, lite föraktfullt, att vi gärna pratar om vädret. Delvis fyller ju beteendet en social funktion, ett sätt att enkelt inleda ett samtal med en medmänniska, vare sig det handlar om en främling, kollega eller vän. Men är

det inte också fullkomligt befogat med klimat som våra?

I skrivande stund har vitsippor och blåsippor gjort gemensam debut i de uppländska skogarna. Körsbärsblom och magnolia står fagra i parkerna. Vid publicering har nog häggen slagit ut – kanske är den redan passé – och säkert har syrenen börjat sprida sin ljuvliga doft i stad och land. Efter vårvinterns bitande vindar, torra gräs och kala grenar är det inte så konstigt att man vid åsynen av de ljusgröna musöronen på björken, eller kanske den första maskrosen, kan bli lätt tårögd.

Det är helt enkelt svårt att inte brista ut

i sång när våren kommer. Allt faller åter på plats – träden får de löv som det är meningen att de ska ha. Repliker som "det är så skönt ute nu!" blir liksom obligatoriska.

Och alla vi som pratar om väder och vind är i gott sällskap av diktarna. Majbrasorna må redan ha slocknat, men jag avslutar med några rader av Johan Ludvig Runeberg:

*Sköna maj, välkommen / till vår bygd igen!
/ Sköna maj, välkommen / våra lekars vän! /
Känslans gudaflamma / väcktes vid din ljusning;
/ jord och skyar stamma / kärlek och för-
tjusning; / sorgen flyr för våren, / glädje ler ur
tåren, / morgonrodnad ur bekymrens moln.*

Linnéa Backvall

Vi klarar oss nog ändå

Efter ett drygt decennium kryper det på mig. Det passivt-aggressiva centrum-periferi-gnället. Jag blir den jag inte skulle bli. Och aldrig trodde att jag kunde bli.

När jag flyttade till Skåne 2014 hade jag bott ungefär halva mitt liv i Göteborg och ungefär halva i Stockholm. Det förra beslutet hade jag inget inflytande över, utan jag tolkar det som ett uttryck för den gudomliga försynen. Det senare följde av studier och sedan arbete.

Skåne var en konsekvens av andra och positiva händelser i livet. Ett beslut jag inte ångrar och om någon frågar, också starkt rekommenderar.

Närmiljön får konsekvenser. Man förändras. Gradvis.

JAG HAR VÄNNER som länge arbetat i näringslivsorganisationer och inom politik i södra Sverige. Och vars rätt påflugna bedyranden om Stockholms minskande betydelse jag alltid fann både roande och rörande. Inte så mycket för att de hade fel – statistiken över flöden och integration över Öresund finns ju tillgänglig för alla.

Utan för att det var så angeläget att hela tiden påpeka att kartprojektionerna var fel. Man fick intryck av att det bara var en fråga om veckor innan Svedala var en förort till Hamburg. Och man brydde sig övertydligt mycket om att visa att man inte brydde sig.

”Fattar ni inte hur långt borta Stockholm ligger? Hur lite folk bryr sig? Har jag sagt hur lite jag bryr mig? Eller hur lite folk i Tyskland bryr sig? Har jag sagt hur lite vi bryr oss om Stockholm? Tyskarna och jag?”

Jo, det hade framgått.

NU BEFINNER JAG mig själv i farozonen. Inte för att jag (ännu) tror att Limhamn ligger vid Alster. Men för att jag märker att jag börjar reta mig. Det kommer smygande.

Hur nyhetsmedierna bevakar. Hur politiken diskuterar. Hur näringslivet beskrivs (återigen i medierna). Journalister som masar sig ner på Fältöversten för att intervjua ”mannen på gatan”. Kulturdebatter som handlar om vad snäva kretsar tycker om snäva kretsar inom snäva kretsar.

För något halvår sedan pratade jag med en journalist som hade mött storögda reaktioner på redaktionen när han tyckte att man borde skriva om Fehmarn Bält-förbindelsen. Det var en nyhet för ansvariga att norra Europas största infrastrukturprojekt pågår drygt femton mil från svenska gränsen. Eller att restiden med tåg

från Malmö till Hamburg om några år kommer att vara tre timmar. Jämfört med fyra och en halv till Stockholm.

”Det låter ju superintressant!” konstaterade redaktören uppriktigt nyfiken.

Jag hör mig själv låta som mina vänner. ”Har jag berättat hur nära Hamburg kommer att ligga? Tre timmar! Hör ni? Tre timmar! Nu har jag förvisso bara varit en gång i Hamburg sedan jag flyttade hit. Men tre timmar!”

MEN KÄNSLORNA av ointresse är ömsesidiga och ärligt besvarade. Åtminstone på sina håll. För inte så länge sedan träffade jag på en chef på ett stort globalt företag i regionen som var bekymrad över att man blivit negativt och – upplevde man – orättvist omskrivna i *Dagens Nyheter*. Det var väl i sig inte så mycket att jaga upp sig över, tyckte han. Att pressen är tidvis dålig ingår i spelet. Men *Dagens Nyheter*? Vad var det för tidning?

”Du, vi har rätt dålig koll på *Dagens Nyheter*. Vad betyder detta för oss?”

Frågan låter sig ställas.

Jo, svarade jag. Ändå lätt omskad. Det är ju enligt egen utsago ”agendasättande journalistik”, så det kan ju vara viktigt. Lite beroende på vilken agendan är och var den sätts. ”Intressant. Vi får väl se vad om något kommer i tidningen här”, fick jag till svar.

Bilden av företaget som bryr sig om lokalsamhället och därefter världen är möjligen romantisk. Men icke desto mindre sann.

För några veckor sedan deltog jag på ett seminarium där två tjänstemän från Norge respektive Finland framförde högst diplomatiskt formulerad kritik mot det svaga svenska intresset för norra Sverige.

I PERSPEKTIV AV den gröna omställningens högst svallande konjunkturer framstod det som obegripligt. Norrland har ju sällan varit varmare. Eller kallare. Men för dem verkade norra Sverige vara något av en vit fläck för svenska beslutsfattare. Åtminstone i frågor som var viktiga för Finland och Norge. Infrastruktur, energi etc.

Att Stockholm ”äger” nationella frågor som rör våra gränser, men ligger långt från någon av Sveriges landsgränser visar geografins obönhörliga makt. Igenkänningen från söder är stor. Arbetsmarknads-, skatte- och socialförsäkringsfrågor som påverkar vardagen i Öresund har historiskt hanterats styvmoderligt från svensk sida.

”Men låt dem bara gå på. Vi klarar oss nog ändå...” ✨

Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

Av Bengt
Jangfeldt

Graham Greene omöjliga kvinnan

Under alla år som Graham Greene tillbringade på Capri avsatte inte ön och dess invånare några spår i hans verk. Undantaget var den excentriska fattigläkaren Elisabeth Moor.

Alla som vet något om Graham Greenes biografi känner till att han tillbringade de sista 25 åren av sitt liv utomlands, främst av skatteskal. Från 1966 och 25 år framåt var hans fasta bostad Antibes på Franska rivieran.

Mindre känt är att han redan 1948 förvärvade en bostad på Capri som han ägde i hela 40 år: Il Rosaio i stadsdelen Caprile i Anacapri. Huset är vid sidan av Axel Munthes Villa San Michele ett av Anacapris mest kända. Inte på grund av arkitekturen eller utsikten utan på grund av dess historia, dess ägare och gäster.

Il Rosaio betyder "Rosenträdgården". Sitt namn fick huset av rosorna som en tidigare ägare, mrs Helmsted, fyllde trädgården med. Efter hennes död köptes huset 1911 av Edwin Cerio, en av Capris mest namnkunniga personer och oerhört mångsidig: mariningenjör, arkitekt, affärsman, borgmästare, lokalhistoriker, författare.

Sina största insatser gjorde Cerio som arkitekt och försvarare av Capris byggnadstraditioner, inte minst under åren som borgmästare 1920–23. Helmsteds Rosenträdgård byggdes om i capresisk byggnadsstil och ytterligare två hus uppfördes på tomten.

När Cerio inte själv bodde eller abetade i Il Rosaio lånades eller hyrdes husen ut. Här kamperade, i kortare eller längre perioder, de brittiska författarna Compton MacKenzie och Francis Brett Young, den italienske futuristen Filippo Tommaso Marinetti, poeten Ada Negri samt kompositörerna Ottorino Respighi och Claude Debussy (som ofta besökte Anacapri och skrev ett pianostycke med titeln *Les Collines d'Anacapri*, Anacapris kullar).

Edwin Cerio och hans hyresgäster i all ära, men den mest illustra – och långvarigaste – gästen på Il Rosaio var Graham Greene, som förvärvade fastigheten 1948. Den 44-åriga Greene innehade redan då ställningen som en

av samtidens främsta engelskspråkiga författare, med bland annat *Brighton Rock* och *Makten och härligheten* på meritlistan.

Att Greene hamnade på Capri berodde på kärlek, men inte till Capri eller Italien utan till amerikanskan Catherine Walston, som han hade träffat två år tidigare. De var båda gifta och hade barn och letade efter ett ställe där han kunde skriva och de kunde umgås i lugn och ro.

Att det blev Capri var en slump. Greene hade just avslutat filmmanuset till *Den tredje mannen*, som nådde bioduken följande år, och ombetts att skriva scenariot till den Capribaserade författaren Norman Douglas roman *South Wind*. Beställare var i båda fallen Alexander Korda, en av samtidens största filmmakare, som bland annat producerat *Den röda nejlikan* och, samma år som Il Rosaio kom i Greenes ägo, *Anna Karenina* med Greta Garbo (1935).

För att bekanta sig med ön där romanen utspelar sig (under namnet Nepenthe) reste Greene till Capri för att träffa författaren. Resan företogs på Kordas yacht "Elsewhere" som förde honom och övriga gäster, däribland Vivien Leigh (huvudrollsinnehavare i flera av Kordas filmer) och Winston Churchills son Randolph, söderut längs den italienska västkusten. Smuttande på sin drink lät Greene i solnedgången över Capri undslippa att han skulle ge allt för att äga ett hus på ön. När han vid frukosten nästa morgon vecklade upp servetten föll en rostig nyckel ut. Korda förklarade att den gick till en villa i Anacapri. "Mycket trevlig. Jag tog mig i land i går kväll i en motorbåt. Köpte en villa. Den står i ditt namn, käre vän. Kan jag få resten av manuset nu!"

Uppgifterna om transaktionen kommer från Kordas brorson, som var med på yachten. Att villan inköptes för Greenes räkning stämmer säkert – Korda var angelägen om att Greene skulle ha en plats där han kunde arbeta i fred. Men att filmproducenten skulle ha gått i land på Capri, köpt en villa och återvänt till yachten samma kväll med kontraktet på fickan låter inte särskilt troligt. Transaktionen var

>>

och den på Capri

Författaren Graham Greene
(1904–1991) ägde ett hus
på Capri i fyrtio år.

FOTO: ALAMY

”

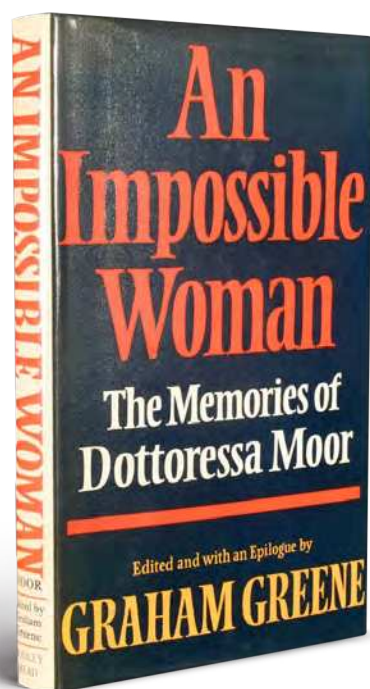
När han 1978 utsågs till hedersmedborgare i staden sade han i sitt tacktal att han på fyra veckor i Il Rosaio fick lika mycket gjort som på ett halvår på annat håll.

rimligen väl förberedd och genomfördes antagligen med hjälp av Norman Douglas, som var nära vän med villans ägare Edwin Cerio.

Trots att Kordas generositet inte ledde till någon filmatisering av Douglas roman visade den sig högst befordrande för Greenes kreativitet. Under de kommande 40 åren tillbringade han varje vår eller höst en tid i huset i Anacapri, där han skrev några av sina mest uppmärksammade verk. När han 1978 utsågs till hedersmedborgare i staden sade han i sitt tacktal att han på fyra veckor i Il Rosaio fick lika mycket gjort som på ett halvår på annat håll.

I början av 1950-talet frågade Greene Catherine Walston om hon ville gifta sig med honom, men hon tackade nej. Kanske insåg hon att det var bättre att ha den notoriske kvinnokarlen Greene som älskare än som make; kanske var idén dömd från början med tanke på att de båda var katoliker och inte kunde skilja sig. (Graham Greene förblev gift med sin första hustru Vivien livet ut, även om de levde på olika håll.)

Ändå fortsatte deras romans, samtidigt som Greene 1955 inledde en relation med skådespelerskan Anita Björk, som året innan blivit änka efter Stig Dagerman. De hade träffats i samband med uppsättningen av en av Greenes pjäser på Dramaten. Men inte heller Anita Björk ville gifta sig med Greene eftersom hon då hade tvingats ge upp sin skådespelarkarriär i Sverige. Hon var naturligtvis också medveten om Catherines fortsatta närvaro i Greenes liv. ”Som alltid var Greenes privatliv en enda röra”, skriver hans levnadstecknare Richard Greene (inget släktskap), ”hur mycket han älskade Anita kunde han inte få Catherine ur tankarna.” Den som i slutet av 1950-talet kom att inta Catherine Walstons plats blev inte Anita Björk utan fransyskan Yvonne Cloetta, också hon gift med barn. De var

tillsammans i 32 år, till Greenes död 1991, och hon var alltid med honom på Capri.

Under 1900-talets första årtionden hade en rad författare av olika nationaliteter sökt sig till ön i Neapelbukten, några för kortare perioder, som Rainer Maria Rilke, D H Lawrence, Somerset Maugham, Walter Benjamin; andra vistades där i årtal, däribland författarparet Alberto Moravia och Elsa Morante, Compton Mackenzie, Francis Brett Young, liksom den från Ryssland landsförvisade Maxim Gorkij.

Med Catherine
Walston på Capri.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Han lärde sig aldrig italienska och Capri och dess människor skildras ingestans i hans författarskap.

Efter andra världskriget var epoken med stora kulturpersonligheter på ön över. När Graham Greene kom dit fanns ingen betydande utlandskoloni kvar och någon ny sådan var han inte intresserad av att bidra till. Han var till sin läggning asket, skydde societetslivet och avskärmade sig medvetet från öns inre liv. Han lärde sig aldrig italienska, och Capri och dess människor skildras ingestans i hans författarskap.

”Varken genom vana eller minne eller este-

tiskt var han fäst vid rummen och husen och grannskapen i sitt liv, och han övergav dem efter behag”, noterade den australiska författaren Shirley Hazzard, som umgicks flitigt med Greene på Capri: ”Till och med i en självvald miljö, som Il Rosaio, fortsatte han att vara en vagabond.”

Greenes önskan att få vara i fred respekterades och hans närvaro på ön var bara känd i trängre kretsar. En korrespondent för *Svenska Dagbladet* lyckades 1952 endast med stor svårighet leta upp hans hus. ”Vill man hitta får man fråga länge »

”

Dottoressan var okonventionell i sin läkargärning och hade ett sorglöst förhållande till lagarna.

Bostaden Il Rosaio.

FOTO: BENGT JANGFELDT

och fråga många. Flera urinvånare är inte ens säkra på att en engelsk mr Greene finns i deras krets. Graham Greene har kommit dit han vill. Han får vara i fred.”

Dagsrytmerna var alltid densamma. Han arbetade före lunch och skrev 500 ord per dag. På kvällen tog han bussen ner till Capri och den legendariska restaurangen Da Gemma, där han var gäst i 40 år och hade ett stambord.

När Greene inte arbetade gjorde han och hans sällskap promenader på ön. Men den yttre verkligheten var sekundär både i hans liv och i hans verk. ”Naturen intresserar mig faktiskt inte – annat än i den mån den kan rymma ett bakhåll, det vill säga något mänskligt”, skrev han i ett brev. Trots att Greene vistades på Capri i fyra decennier tycks han till exempel aldrig ha varit vid Feniciska trappan, en av öns stora sevärdheter... ”Capri var”, skriver Shirley Hazzard, ”en osannolik – man skulle kunna säga grandios – inramning för en person som inte berördes av visuella intryck.”

Greene var en stor konsument av alkohol, som han tålde exceptionellt väl. Äldre personer minns hur han och hans sällskap söp, dansade och illfånades sent in på nätterna på det lilla torget i Capri. Undantaget var Elisabeth Moor, som nästan inte drack alls. Att hon av Greene gavs epitetet ”en omöjlig kvinna” berodde dock inte på denna defekt utan på hennes oregerliga karaktär. Under de fyra decennier som hon bodde på Capri var hon en av öns kändaste och färgstarkaste personer.

Vi vet en hel del om Elisabeth Moor, eller Dottoressa Moor, som hon kallades på ön, och det är Graham Greenes förtjänst. Det var han som på 1960-talet övertalade henne att tala in sina memoarer på band. Redigeringsarbetet skötte i början av en gemensam vän, författaren och filmmakaren Kenneth Macpherson, men efter

dennes död 1971 slutfördes arbetet av Greene, som 1976 publicerade hennes minnen med titeln *An Impossible Woman. The Memories of Dottoressa Moor* (1975, på sv. 1977).

När Greene lärde känna Dottoressan var hon drygt sextio. Så här beskrev han henne:

Det är ögonen man inte glömmer. De är blå. [...] Deras färg ändras med väderleken och tiderna på dygnet. När de är grå, som himlen och havet på Capri ibland är grå, transformerar en klinga av ljus plötsligt deras förströddhet till handling. Vädrets envisa surmulenhet lättar och det flammor till av liv.

Elisabeth Klaeser var född i Wien 1885. Hennes båda föräldrar var frisörer. Elisabeth gick ett tag i klosterskola och ville bli nunna, men hon var okynnig och självständig och det motsatta könet utövade från mycket unga år en stark lockelse på henne. När hon var 20 år gammal gav en onkel henne en rejäl prygl i förhoppningen att hon skulle komma på andra tankar. Som man kunde förvänta sig blev resultatet det motsatta. Elisabeth fortsatte att ha affärer, och hon började studera medicin.

1915, under kriget, avlade hon läkarexamen i Basel och samma år gifte hon sig med Gigi Moor, konstnär och son till direktören för de schweiziska statsjärnvägarna. De fick tre barn tillsammans: Ludovico, Giulietta och Andrea.

Gigi var en hetlevrad person som kunde få våldsamma utbrott. Då slog han Elisabeth och ibland kastade han knivar mot henne, som på cirkus. Till det okonventionella i deras relation hörde också deras ömsesidigt svala intresse för äktenskaplig trohet. En av Elisabeths affärer var med en rysk tenor. Skildringen av kärleksstunderna i skogen vid Vierwaldstättersjön i Schweiz ger en bra bild av hennes skaplynne:

”Herre min gud! Vad hände inte i den där skogen! Jag har aldrig hymlat, det har du förstått, jag hade redan mycket bakom mig, men det här var oerhört, verkligen oerhört. Han njöt också, och det fina med det hela var att när vi var i skogen så brukade han sjunga arior mellan varven, sedan fortsatte han att älska, och jag sade ’Nej! Inte igen! Inte förrän du sjunger en aria till för mig!’ och så blev det mera sång och mera kärlek. Han var som en *mitrailliette* (kulspruta) den mannen! Det var bara pang! pang! pang!”

Dottoressans slutsats var att ”en kvinna som inte har älskat med en ryss vet inte vad kärlek är”. Omdömet kan förefalla kategoriskt men byggde på ett stort jämförelsematerial: ett trettiotal andra män som Dottoressan enligt egen uppgift haft en relation med, från tidiga flickår och ända upp i sjuttioårsåldern.

Född 1885 tillhörde Elisabeth dessutom en sexuellt emanciperad generation. Hon var liten, satt och hade stora framskjutande tänder. Graham Greene associerade henne till en hunner och påstod vid ett tillfälle att hon liknade Sovjetledaren Nikita Chrusjtjov – en jämförelse som tilltalade henne. Trots sitt speciella yttre attraherade hon män och de attraherades av henne. Vari bestod hennes attraktionskraft? I hennes självständighet och sexuella frigjordhet? Eller kanske i de blå ögonen, som Graham Greene inte kunde glömma och som enligt Shirley Hazzard var ”ivriga, attraktiva, själva flickak-tighetens färg”?

Elisabeth hade under hela sitt liv tillbringat långa perioder i Italien och ville arbeta som läkare där. 1922 fick hon sitt italienska läkardiplom och kunde börja praktisera i landet. År 1926 föddes sonen Andrea. Vem som var fadern var (och är) oklart, Gigi eller en av Dottoressans älskare. Hur som helst upplöstes äktenskapet samma år och Dottoressan flyttade till Capri. Hon slog sig ner i Anacapri, där hon köpte ett litet hus inte långt från Graham Greenes. Här bodde hon under alla sina år i Anacapri.

Sin mottagning hade Dottoressan nere i Capri. Dit tog hon sig varje morgon till fots via Feniciska trappans cirka 800 steg. Senare på dagen traskade hon upp igen för att laga mat till sonen, för att sedan åter bege sig ner till mottagningen. ”Jag arbetade extremt hårt, men jag tjänade inte särskilt mycket, de som jag visste inte hade det särskilt bra, dem vägrade jag att ta betalt av.” Graham Greene mindes: ”I 40 år kom bönderna och fiskarna fram till henne på gatan för att få pulsen tagen eller hem till henne för att få blodtrycket mätt [...] och nästa dag kom patienterna med ett arvo-de i form av en fisk, lite sallad eller frukt, en kaka, ibland en flaska vin som räckte i flera veckor.”

Dottoressan rönt dock inte bara uppskattning för sina insatser. Folket var fattigt och vid-skepligt och de sociala normerna stränga. Om en patient avled hände det inte sällan att släktingarna vände sig mot läkaren. En gång kallades hon till en bonde vars dotter var döende i lungsot. En kort tid efter att

dottern avlidit attackerades Dottoressan av ett gäng med knölpåkar i händerna. Hon slogs blodig och blev sparkad på knän och axlar ”och andra ställen där man inte ska sparka”.

Dottoressan var okonventionell i sin läkargärning och hade ett sorglöst förhållande till lagarna. En gång kallades hon till ett hotell för att undersöka en servitris med magsmärtor. När hon kom dit fann hon ett dött barn vid sängen. Den unga kvinnan bönföll Dottoressan att inte berätta för någon om nedkomsten, vilket hon lovade. Istället tog hon med sig barnliket i läkarväskan och begravde det under apelsinträdet i sin trädgård. Hon hade en praktisk inställning till livet och inga problem med att senare begrava katterna som hennes boxer haft livet av under samma träd.

Krigsåren tillbringade Dottoressan i Schweiz. Kort efter att hon återvänt till Capri 1946 avled hennes son Andrea och på 1960-talet dog ett barnbarn av en elektrisk stöt i en skoaffär i Zürich, inför hennes ögon. Hon sjönk ner i en djup depression. När Greene föreslog att hon skulle tala in sina memoarer var tanken att projektet också skulle fungera som terapi.

Elisabeth Moor avled i Schweiz 1975, i sitt nittionde år. Ett par dagar innan hon dog fick hon se korrekturet på sina memoarer. När de publicerades senare samma år var det med ett efterord av Greene där han sammanfattade sin bild av henne: ”Dottoressa Moor var i sanning en omöjlig kvinna. Självvisk i förhållande till alla utom sina patienter (för vilka hon var lite av en despot),

Elisabeth Moor.

FOTO: ISLAY LYONS/ELYSIUM PRESS

egoistisk, ofta självömkande [...]. Ändå förlät man henne allt, och Capri och Anacapri tycks idag ha förlorat sin medelpunkt utan henne.”

I efterordet nämner Greene också att Dottoressan fått låna drag åt den excentriska, lagföraktande, äventyrs- och kärlekslystna mostern i romanen *Resor med moster Augusta* från 1969 (filmad 1972 med Maggie Smith i huvudrollen). Att det stämmer kan den som läst båda böckerna lätt övertyga sig om. På så vis kom Capri, där Greene vistades i fyrtio år utan att ön avsatte några spår i hans romaner, indirekt att få en plats i hans författarskap. ✨

Denna text ingår i en bok om människoöden på Capri, som ges ut på Stolpe förlag under nästa år.

”

Graham Greene associerade henne till en hunner och påstod vid ett tillfälle att hon liknade Sovjetledaren Nikita Chrusjtjov – en jämförelse som tilltalade henne.

Så tappade Bud Light sina kunder

Berättelsen om den amerikanska ölens ideologisering och fall är också en berättelse om USA.

Av Fredrik Johansson

Vilken rasism har du hittat hos dig, när du har rannsakat ditt inre? Stefan Löfven försöker först skoja bort frågan. Men journalisten upprepar: "Men det handlar ju om att se strukturer också i sig själv? Har du hittat något sådant?"

Året är 2013. Löfven kommer inte undan. Han måste rannsaka sig själv. Eller åtminstone försöka ge ett trovärdigt intryck av att göra det. Till slut svarar han: "Nej."

Frågan var inte gripen ur luften. I sitt installationstal som partiledare hade Stefan Löfven slagit fast att "rasistiska tankesätt visar sig i hela samhället, till och med i regeringen".

Akademiska teorier om samhällets strukturella förtryck av minoriteter och reaktionen mot dessa teorier förklarar mycket av det som nu händer i USA.

Försöken att vända upp och ner på den federala myndighetsstrukturen har handlat om jakt på slöseri och oegentligheter, men lika mycket om en utrensning av det som på amerikanska förkortas "DEI" (Diversity, Equity and Inclusion).

Förespråkarna hävdar att DEI handlar om att möjliggöra för missgynnade grupper att få bättre möjligheter i arbetslivet. Motståndarna menar att det är antimeritokratiskt och ett uttryck för en omvänd diskriminering. DEI-program i olika myndigheter har avslutats och personer med tjänster kopplade till dessa har fått sparken.

När pendeln svänger förs kulturkriget nu in i regeringsbyggnaderna.

Den 1 april 2023 sändes en reklamfilm för USA:s ledande ölmärke Bud Light, som inlett ett

samarbete med skådespelaren och aktivisten Dylan Mulvaney.

Filmen visar Mulvaney med ett antal Bud Lightburkar. Hon talar vimsigt om att hon förstått att det pågår något som kallas "March Madness" (de amerikanska collegemästerskapen i basket och ett av de största årliga idrottsevenemangen i USA).

Huvudbudskapet är att Mulvaney tackar Bud Light för att de skickat henne en ölburk med skådespelarens porträtt för att fira att det gått 365 dagar sedan hennes könsbytesbehandling inletts.

Toppkommentaren på Youtube gör gällande att Mulvaney fått fler att sluta dricka än Anonyma Alkoholister. Det är antagligen inte sant. Men det fångar reaktionen.

Inom två veckor hade Bud Light tappat en femtedel av sin försäljning. Några veckor senare hade tappet ökat till en tredjedel. Ägaren AB InBevs övriga varumärken tog stryk. I maj hade 20 miljarder dollar i börsvärde raderats ut.

Företagets krishantering upprörde alla sidor. Av uppenbara skäl de som var kritiska, men också de som menade att företaget inte stod upp för Mulvaney och hennes sak.

Alla var missnöjda. Ingen ville dricka Bud Light.

Bakgrunden till historien och konsekvenserna av vad som hände beskrivs i *Last Call for Bud Light*, skriven av Anson Frericks, som under ett decennium jobbade på seniora positioner inom AB InBev.

Boken är en historia om öl. Men framförallt om Amerika.

På 1850-talet hade tvåltillverkaren Eberhard Anheuser blivit delägare i det krisande lokala bryggeriet Bavaria hemma i St. Louis. Några år senare gifte sig hans dotter med den dynamiske humlehandlaren Adolphus Busch.

>>

Varumärke i kris.

FOTO: NATALIE BEHRING/GETTY IMAGES

”

Toppkommentaren på Youtube gör gällande att Mulvaney fått fler att sluta dricka än Anonyma Alkoholister.

Adolphus åkte till Europa, hamnade i den lilla staden Budweis i Böhmen och köpte sedermera rättigheterna till namnet Budweiser. Han tog hem ny bryggeriteknik till St. Louis. Under de kommande 150 åren skulle Adolphus och hans ättlingar revolutionera bryggerinäringen.

Bryggeriet fick sedermera namnet Anheuser-Busch. Man började pastörisera ölen, vilket förlängde dess livslängd. Man byggde ett distributionsnät med iskylda järnvägsvagnar som försörjdes med isdepåer längs järnvägslinjerna. En näring som länge varit lokal blev över tid rikstäckande.

Anheuser-Busch var med och skrev USA:s historia under 1900-talet. Få varumärken är så invälda i den amerikanska kulturen som Budweiser, Bud och Bud Light. Sedan 1980-talet har man inte minst varit en av USA:s största sponsorer av idrottsevenemang – från de allra största som Super Bowl till lokala bowlingtävlingar och frisbeelag.

År 1982 introducerades Bud Light. Man var inte först med en kalorismålare eller ”lättare” öl, utan hade tvärtom viftat bort konkurrenten Miller Light som en ”gimmick” när den kom 1975. Genom ett kreativt varumärkesbygge och enorma reklam- och sponsringsinvesteringar skulle Bud Light 2002 inta positionen som USA:s mest sålda öl.

Bud Light-reklamen präglades av en sorts godhjärtad men grabbig humor. Under decennier dominerade man den prestigeladdade tävlingen om Super Bowls mest populära reklamfilm. Med internets genomslag kunde ett uttryck som

Samarbetet med Dylan Mulvaney visade på en omsvängning. FOTO: CINDY ORD/GETTY IMAGES

”Wassup!” till och med tränga sig in i ett land som Sverige, där få dricker Bud och Bud Light.

Bud Light var ”Easy to drink. Easy to enjoy.” Hur kunde detta företag inleda ett samarbete med en person som låg så långt från produktens målgrupp och som dessutom hade profilerat sig i politiskt mycket kontroversiella frågor? Oaktat vad man tyckte i sak var Mulvaney en person som delade USA. Bud Light delade inte USA. Tvärtom dracks den av både republikaner och demokrater. Som dessutom förenades i att de inte ville göra politik av sin ölsmak.

Frericks ger ett antal förklaringar. Flera koppelade till vad AB InBev hade blivit.

Företaget var inte längre amerikanskt, utan en del av en grupp bryggerier som köpts upp och slagits samman av ett gäng brasilianska finansmän. Under den interna devisen ”Ett Private

**Bud Light och Super Bowl:
en amerikansk institution.**

FOTO: AARON M SPRECHER/GETTY IMAGES

Equitybolag som också säljer öl” hade AB InBev blivit en global aktör med brasiliansk och belgisk ledning.

Innovationskraften hade avstannat. Männen och kvinnorna bakom Bud Lights resa i det amerikanska medvetandet hade stannat. Huvudkontoret flyttades från St. Louis till New York (en ölmarknad som var väsensskild från hur övriga USA såg ut) för att komma närmare de hippare reklambyråerna och insikterna om framtidstrenderna.

Sponsorinvesteringarna gick till fler technofestivaler och färre countrykonserter, till E-sport och bort från Ultimate Fighting. Mönstret känns onekligen igen. Stora grupper amerikaner – som inte har särskilt extrema värderingar kring ras eller kön – anser sig ha fått höra att de har framtiden bakom sig. Att de är ”fel”. Så också Bud Light-drickaren där han stod vid grillen eller satt med polarna framför Saturday Night Football.

Anheuser-Buschs vilshenhet sammanföll enligt Frericks dessutom med andra trender som gjorde bolaget sårbart. Den amerikanska kapitalistiska modell som satte aktieägarna (uttryckt av Milton Friedman som ”The business of business is business”) i centrum övergavs. Fokus flyttades från ”shareholders” till ”stakeholders”.

De stora investeringsföretagen som förvaldade tusentals miljarder dollar och som i hög grad ägde bolag som AB InBev, började tala om ESG (Environmental, Social and Governance).

Fondgiganter som BlackRock, Vanguard och State Street introducerade särskilda ESG-fonder, som hade högre avgifter, men som också förväntades ge bättre långsiktig avkastning. Budskapen om en bredare kapitalism fungerade sällsynt väl hos dem som bestämde över de stora pensionsfonder – ofta för offentliganställda – som investerade i fondbolagens produkter.

För företagen fanns det starka skäl att lyssna uppmärksam. Att hamna utanför ESG-fonderna kunde leda till lägre efterfrågan på aktien och därmed till negativa konsekvenser för ägarerna. Här finns en parallell till svenska försvarsföretag, som länge varit ratade investeringsobjekt för många stora banker och fonder.

För ett vilset bolag med sviktande marknadsandelar var det också en möjlighet att prata om annat och hoppas på att lösningen på bolagets problem låg utanför själva kärnverksamheten. Att samarbeta med Dylan Mulvaney var ett projekt som visade att man förstått uppdraget.

Fem år senare har pendeln svängt. BlackRock är bara ett av många investeringsföretag som lagt ner sin egen DEI-funktion och kvantitativa rekryteringsmål. Nu talar man allmänt om ”mångfald”. Omsvängningen sker bland annat med hänvisning till vad som sker på högsta politiska nivå.

State Street – som 2017 reste den ikoniska ”Fearless girl”-statyn på Wall Street – övergav nyligen sin policy att rösta emot alla förslag till styrelsesammansättningar där inte minst 30 procent är kvinnor. Kapporna vänder sig efter nya vindar.

Uttrycket att vara en opportunistisk investerare har onekligen fått en djupare mening.

Frericks har idag lämnat Anheuser Busch och har istället grundat en investeringsfirma (med uttalat syfte att bekämpa DEI, ESG och andra ”värdeförstörande initiativ”) tillsammans med barndomsvännen Vivek Ramaswamy.

Ramaswamy har skapat sig en förmögenhet genom att grunda ett framgångsrikt bioteknikföretag och 2023 lanserades han som republikansk presidentkandidat. Just nu förbereder han en kandidatur för att bli guvernör i Frericks och Ramaswamys hemstat Ohio. Kopplingen mellan det amerikanska näringslivet och amerikansk politik är aldrig långt borta.

Och Bud Light?

Årets Super Bowl-reklam kunde knappast ha varit mer övertydlig.

När man inte krånglade till det för sig. FOTO: TT

Komikern Shane Gillis och artisten Post Malone sitter i solstolar på en garageuppfart med en stor kylväska mellan sig. De kallas in av grannen för att se till att det blir ett bra ”Cul-De-Sac”-party. Det är sittgräsklippare och vita staket. Gillis och Post-Malone skjuter ölburkar med sina lövblåsare. De grillar och drar skämt med lagom självdistans. Rockmusiken dånar. Det är tubsockor i sandaler och midjeväskor.

Några personer med asiatiskt utseende skymtar förbi i videon. I övrigt är det en grillfest för vita amerikaner i lägre medelåldern. Som dricker öl. ”Easy to drink. Easy to enjoy.”

Bud Light försöker hitta hem. Kanske gör man det. Kanske inte.

Den stora frågan är om den amerikanska kapitalismen gör det och vad som händer när nästa trend eller nästa president kommer in på scenen. ✨

”

Inom två veckor hade Bud Light tappat en femtedel av sin försäljning. [...] I maj hade 20 miljarder dollar i börsvärde raderats ut.

Av Anna
Brodow
Inzaina

3

Anna Brodow Inzaina

är konstvetare. I våras
utgavs hennes bok 1800.
Skådespelaren, tecknaren
Axel Fredrik Cederholm
och landskapet.

En skål på Mon

Hyllningarna av Napoleon på ett värdshus i Stockholm väckte Gustav IV Adolfs vrede, han gav order om utvisningar och fängelsestraff. Men värdshusvärderna försvarade sina mänskliga rättigheter och franska revolutionen.

En "ordentlig orgie" hade ägt rum på värdshuset Mon Bijou i Kungsbacken, vilket en av Stockholms stads ämbetsmän, borgaren Rutger Fredrik Hochschild, antecknade i sin bok den 2 november 1799. Händelsen tycks ha väckt uppmärksamhet i staden, eftersom ämbetsmannen ansåg den värd att notera. Ett antal handelsmän och köpmansbokhållare hade bjudit den franske generalkonsuln Delisle till festligheter för att fira nyheten om Napoleons återkomst från Egypten.

På bordet i Mon Bijous matsal, berättar Hochschild, stod ett lagerbärsträd, smyckat med band i den franska flaggans färger och en byst av Bonaparte, och på ett litet bord bredvid fanns en skål med vatten för dem som ville hylla motståndaren, den ryske fältherren Alexander Suvorov.

Bland gästerna fanns även kulturpersonligheter som önskade umgås med handelsmännen och de övriga herrarna ur borgerskapet. En av dessa var ämbetsmannen, skalden och akademiledamoten Johan David Valerius, som uppmanade hovkapelletts andre kapellmästare, den schweiziske violinisten och sångaren Édouard du Puy, att framföra en sång. du Puy stämde upp i Marseljäsen, medan de övriga gästerna bar Napoleons byst runt bordet och därefter hissade den franske generalkonsuln Delisle i luften, ropandes: "Vive la république, Vive Bonaparte, Vive la Suède, Vive le roi!" Efter detta sjöng du Puy några nykomponerade franska frihetssånger, och alla höjde sina glas i en gemensam skål.

Napoleons återkomst firades dock inte enbart i huvudstaden; även i Uppsala hölls firanden, där revolutionens idéer hade starkt stöd bland studenterna. En ung adelsman och student, Hans Gabriel Trolle-

Wachtmeister, vittnade om att djäknarna "sjöngo på gatorna visor till Bonapartes ära och med spe åt Suworow, monarkernas högst beprisade hjelte".

Rutger Fredrik Hochschild, som hade börjat tjänstgöra i Stockholms rådhusrätt 1770, inne-

Bijou för Napoleon

hade under sin karriär flera höga positioner i staden. Hans memoarer, senare utgivna av Henrik Schück, speglar de oroliga stämningarna i borgerliga ämbetsmannakretsar och i samhället i stort åren kring 1800. Även Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister beskriver i *Anteckningar och min-*

nen, utgiven postumt 1889 av Elof Tegnér, samtida händelser, vilka ger en unik inblick i denna tid.

Fältherren Napoleon Bonaparte hade sedan franska revolutionens utbrott 1789 gjort en kometkarriär och var 1799 överbefälhavare, den högsta position som gick att nå inom armén. Han

**Fritz von Dardel,
Strömparterren, 1841.**

FOTO: STADSMUSEET I STOCKHOLM

»

Napoleon fixerar sfinxen. Målning av Jean-Léon Gérôme från 1798.

FOTO: ALAMY

”

I Stockholm rådde kring sekelskiftet 1800 bistra tider med hungerupplopp, strejker, missväxt, lågkonjunktur och inflation.

firades – åtminstone av sina landsmän – som en segerherre. Den ryske krigshjälten Aleksander Suvorov, som vanärades med en bålskål vatten under tillställningen på världshuset Mon Bijou, hade i kriget mot Frankrike 1798–99 varit befäl över de rysk-österrikiska trupperna i norra Italien. Att skåla för honom stod för att man var motståndare till revolutionen.

Vid denna tid dominerade engelsmännen haven med sin flotta. För att stärka Frankrikes närvaro i Mellanöstern och hota briterarnas handelsruttor till Indien inledde Napoleon 1798 en militär expedition till Egypten. Han ledde en styrka på över trettio tusen soldater, åtföljda av vetenskapsmän, forskare och konstnärer med uppgift att dokumentera och studera Egyptens antika ruiner, konst och föremål. Militärt sett var ockupationen av Egypten en pyrrhuss seger; fransmännen höll landet endast temporärt. Men kulturellt skulle expeditionen få ett enormt inflytande, inte minst genom upptäckten av Rosettastenen nära Alexandria, en artefakt som blev nyckeln till hieroglyfernas gåta när den dekrypterades tjugo år senare av den franske egyptologen Jean-François Champollion.

I Stockholm rådde kring sekelskiftet 1800 bistra tider med hungerupplopp, strejker, missväxt, lågkonjunktur och inflation. Bara några dagar före festen på Mon Bijou hade ett upplopp brutit ut vid Maria fattighus på Södermalm. Den 1 november varje år firades kung Gustav IV Adolfs födelsedag, och i år iakttog fattighuset festligheten med en illumination. Att fira med

ett ljusskådespel där fasader upplystes med lyktor, transparanger och marschaller var en tradition sedan lång tid tillbaka, vanlig i samband med kungligheters bemarkelsedagar och andra nationella tilldragelser.

Denna kväll samlades emellertid en folkmassa som uppviglades av unga män att protestera mot överheten. Maria fattighus låg i hörnet av Maria Magdalena kyrkas tomt mot Hornsgatan och Björngårdsbrunnsgatan, nuvarande Bellmansgatan. Vid detta hörn samlades människor som strömmade till längs Hornsgatan. Bråket eskalerade, polisen tvingades fly under stenkastning, och fem upprorsmakare häktades och dömdes till hårda straff. Ytterligare åtta häktades, varav en ung man dog i häktet. Om detta upplopp och många fler i stadens historia skriver historikern Mats Berglund i sin avhandling *Massans röst. Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848*.

Värdshuset Mon Bijou, teckning av Axel Fredrik Cederholm.

FOTO: UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

Ryktet om både upploppet vid Maria fattighus och att borgarklassen hade tagit sig ton på fyllan på värdshuset Mon Bijou, nådde Gustav IV Adolf, som överallt vädrade jakobinismens faror. Kungen beordrade landsförvisning för både schweizaren Édouard du Puy, som hade stämt upp i Marseljäsen, och den franske värdshusvärden Louis Robinot. Utvisningen av du Puy förhindrades emellertid då inflytelserika personer inom kulturens sfär kom till hans försvar och lyckades övertala kungen att ta tillbaka sin dom.

Vid en föreställning av *Lilla Matrosen* på Operan den 7 november, med kungen närvarande, möttes du Puy av publikens bifall. I en scen där en medspelare frågade: "Vart tar ni vägen?" vände han sig mot publiken och deklamerade högljutt: "Jag tar ingen väg. Jag blir kvar!", varpå publiken brast ut i applåder. Gustav IV Adolf blev rasande över denna hånfulla utmaning och beordrade ännu en gång du Puys omedelbara utvisning. Denne lämnade Stockholm och återvände inte förrän tio år senare, då konungen var avsatt. Anekdoten berättas av teaterhistorikern Nils Personne som är källa till 1800-talets teaterliv.

De gäster som hade samlats på Mon Bijou för att fira Napoleons hemkomst från Egypten var helt ovetande om att festföremålet själv, i just denna stund och tillsammans med några sammansvurna, planerade en statskupp som skulle komma att förändra historien. Den går under namnet brumarietkuppen på grund av att den inträffade den 18 *brumaire*, alltså den andra månaden på hösten i den franska revolutionskalendern, eller den 9 november 1799 enligt den gregorianska kalendern. Genom denna kupp störtades direktoratet som utövade den verkställande makten i Frankrike åren 1795–1799 och styret övertogs istället av tre konsulter med Napoleon i spetsen. Det kom att bli slutet på franska revolutionen vad gäller dess politiska och konstitutionella aspekter. Men det innebar ingalunda slutet för dess idéer.

Det som följde sedan av politiska förändringar utgör milstolpar i demokratins historia och samhällsutveckling. Stånds- och privilegiesamhället avskaffades i land efter land. Monarkier föll och ersattes av republiker. Den gamla samhällshierarkin underminerades och makten började gradvis övergå till medborgarna. Det var mot bakgrund av detta som Gustav IV Adolf bävade.

I Frankrike var deklarationen om mänskliga och medborgerliga rättigheter inskrivna i konstitutionen. "Alla människor föds fria och lika i värde och rättigheter", löd dess första artikel antagen av Nationalförsamlingen den 26 augusti 1789.

Franska revolutionens inflytande över samhällsutvecklingen sträckte sig med andra ord långt bortom Frankrikes gränser och påverkade händelser och utvecklingar över hela Europa och resten av världen. Principer om medborgerliga rättigheter fick internationell uppmärksamhet. Medvetenheten bidrog till ansträngningar att stärka och skydda individuella rättigheter

Gustav IV Adolf (1778–1837) vädrade jakobinismens faror överallt. FOTO: GETTY IMAGES

på global nivå, men ledde också till ett nationalistiskt uppsving: Idén om nationens suveränitet och folkets rätt att bestämma sitt öde blev alltmer framträdande. Nationalistiska rörelser som strävade efter självständighet och självstyre uppstod runt om i Europa och andra delar av världen.

Källarmästaren på Mon Boijou, en fransman vid namn Luis Robinot, visste inte i den stund han hällde upp vin i glaset åt sina gäster under den där uppsluppna kvällen i november, att han snart skulle komma att aktivt försvara de nymornade idéerna om demokratiska principer och mänskliga rättigheter i sitt nya hemland. Som franskfödd invandrare till Sverige hade Louis Robinot byggt upp en framgångsrik hotell- och restaurangverksamhet med två etablissemang. Han var sedan tidigare ägare till Franska Värdshuset på Regeringsgatan 34–35, en mondän inrättning med ett "Hôtel Garni" där övre ståndspersoner och utländska handelsmän bodde när de besökte Stockholm. För deras skull höll han sig med inte mindre än tre prenumerationer på utländska tidningar: *Gazette de Leyde*, *Hamburger Correspondent* och *Alt-nascher Mercurius* som kom dagligen. Året innan hade han slagit upp portarna för värdshuset Mon Bijou i nyrenoverade lokaler i det hus på Drottninggatan där den klassiska krogen Mummens tidigare låg.

Vad hände med hans utvisning? Verkställdes den? Det vi kan se i källorna är att han fortsatte driva värdshus i Stockholm fram till sin död 1807 vid 63 års ålder. Rörelsen drevs sedan vidare av änkan Marie Robinot, född Holm. Enligt sägen undkom han straffet genom att påpeka att han var borgare i staden och inte kunde straffas utan laga rannsakan och dom. Därmed försvarade han inte bara den enskildes rätt till en rättvis rättegång utan stod också upp för sin privata egendom. Stockholm var visserligen en småstad i periferin, men tecknen på att ett självförtroende hade gjutits i borgarklassen även här är tydliga. ✨

”

Enligt sägen undkom han straffet genom att påpeka att han var borgare i staden och inte kunde straffas utan laga rannsakan och dom.

När flera departement och myndigheter domineras av kvinnor finns skäl att fundera över om jämställdhetsintegreringen ska drivas vidare på samma vis som förr.

”

En titt på könsfördelningen på Kulturdepartementet visar att det sedan år 2022 finns exakt noll chefer av manligt kön.

Jämställt när alla är kvinnor?

Av Anna-Karin Wyndhamn

I vintras undertecknade den dåvarande jämställdhetsministern Paulina Brandberg (L) ett beslut att jämställdhetsintegrera Regeringskansliet mellan åren 2025 och 2029. Det borgerliga styret håller därmed fast vid den strategi som svenska regeringar allt sedan 1990-talet lagt som direktiv för departementens jämställdhetsarbete. Och inte bara där gäller full integrering. Landets myndigheter, liksom samtliga högskolor och universitet har under lång tid beordrats att arbeta efter samma metod. Det är direktiv och uppdrag som ligger kvar också i de allra senaste regleringsbrevet från regeringen. Jämställdhetsmyndigheten (Jämy) ansvarar, precis som tidigare, för att stödja och vägleda, följa upp och utvärdera integreringsarbetet i myndigheter och akademi. På jämställdhetsfronten intet nytt, eller?

För att svara på frågan börjar vi i vad jämställdhetsintegrering egentligen är.

Urdefinitionen anger Europarådet: jämställdhetsintegrering innebär ”(om) organisering, förbättring, utveckling och utvärdering av beslutsprocesser, så att ett jämställdhetsperspektiv införlivas i allt beslutsfattande, på alla nivåer och i alla steg av processen, av de aktörer som normalt sett deltar i beslutsfattandet”. Denna ordalydelse har över tid repeterats i samband med att nya statliga domäner ålagts att sträva efter jämställdhet med integrering som överordnad strategi. När jag arbetade på Nationella sekretariatet för genusforskning återkom denna mening som programförklaring, men med ordet ”total” inlagt före (om)organisering.

Tillägget gjorde operationen mer radikal. Den ska förändra verksamheter i grunden.

Samma fras upprepades även i Paulina Brandbergs skrivelse så sent som i februari i år.

GRUNDARGUMENTEN FÖR ETT allestädes närvarande jämställdhetsperspektiv finns i maktutredningen från det sena 1980-talet. I den vann historikern Yvonne Hirdmans teori om genussystemet genomslag. Teorin redogör för en struktur som upprätthåller en patriarkal samhällsordning. I genussystemet hålls könen isär. Män och maskulint kodade egenskaper, intressen och arbeten värderas systematiskt högre än kvinnliga. Hirdmans maktanalys kom att legitimera ett statligt jämställdhetsarbete som riktade in sig på att bryta mäns överordning och ge kvinnor mer makt.

Det har på det hela taget varit ett mycket framgångsrikt projekt. Under de decennier som förflutit har andelen kvinnor i staten ökat, varför könsfördelningen i många sektorer nu är inom det 60/40-spann som krävs för jämställdhetsstämpel. Kvinnlig övervikt finns i kund- och medborgarservice, liksom i utredningssektorn. På region- respektive kommunal nivå är det väsentligt fler kvinnor, både bland de anställda och på chefsnivå. Det är främst inom området militärt arbete som män stadigt dominerar. I denna sektor utgör 85 procent av de anställda män. Låt mig återkomma till det.

I Regeringskansliets uppföljningar nämns inget om departementens egen, inre jämställdhetsintegrering. Den utgör arbetsmaterial, får jag veta. Men den kvantitativa uppföljningen är, tillsammans med

På Jämy och Skolverket är kvinnodominansen påfallande.

FOTO: ALAMY

könsfördelningen bland de anställda i Regeringskansliet (exklusive politiker och kommittéanställda), möjlig att begära ut. Jag fördjupar mig i de senaste sju åren. Flera av departementen har en imponerande jämn könsfördelning både i chefskategorin och i staben. Det gäller exempelvis försvar och finans, två domäner som ur ett historiskt perspektiv varit kodade som supermaskulina. Nu är det jämnt skägg. Men avvikelser finns.

I STATSRÅDSBEREDNINGEN har chefsstyrkan under de senaste sju åren gått från jämställd, till en betydande övervikt manliga chefer. Det är å andra sidan, utifrån vad jag kan se och bedöma, den enda del av Regeringskansliet med den sortens klassisk ojämställdhet. Dominans av kvinnor däremot, finns på flera håll i Rosenbad. På arbetsmarknadsdepartementet är det mestadels kvinnor både i arbetsstyrkan och i chefskategorin. Detsamma gäller utbildningsdepartementet där kvinnor är i förkrossande majoritet både bland chefer och medarbetare. Kvinnodominansen förstärks över den tid jag granskat. Andelen manliga chefer sjunker från 23 procent år 2018, till 12 procent år 2024. En titt på könsfördelningen på Kulturdepartementet visar att det sedan år 2022 finns exakt noll chefer av manlig kön. Denna kategori minskade årligen fram tills Ulf Kristersson vann valet. Då blev kadern av chefer bland tjänstemännen av någon anledning helt enkönad. Departementet är överhuvudtaget, sett till fördelningen av medarbetare, en påtagligt kvinnlig arbetsplats.

I de kvantitativa uppföljningar som gjorts av jämställdhetsintegreringen på

Regeringskansliet, granskas skrivningar om jämställdhet i regleringsbrev till myndigheterna. Sådana formuleringar tas som ett mått på om det är tryck i integreringen. Trots att massor har hänt vad gäller jämställdheten i det offentliga och ny ojämställdhet uppenbarat sig, upprepas påståendet att jämställdhetsintegrering främst handlar om att öka kvinnors inflytande på domäner där de ännu inte har halva makten.

FÖLJAKTLIGEN LYFTER MAN fram att Försvarets radioanstalt fått i uppdrag att höja andelen kvinnor och parallellt öka andelen kvinnor i ledande befattningar vid myndigheten. I uppföljningarna nämns inga exempel på instruktioner där ojämställdheten består i brist på arbetstagare och chefer av manligt kön, trots att myndigheter med sådan könsobalans också finns. Skolverket och Jämy är två exempel, där kvinnodominansen bland de anställda är påfallande. För att inte tala om vissa departement då. Men det är som om den totala (om)organiseringen i jämställdhetsintegreringens namn inte är lika akut när män är i minoritet. Då behövs inte politisk styrning på samma ingripande sätt.

Jämns vägledningar backar upp jämställdhetsarbetet även på Regeringskansliet, berättar ämnesrådet på Arbetsmarknadsdepartementet för mig. Kan det månne förklara fokus och prioritering?

Riktig integrering, förklarar Jämy i sina uppföljningar, förutsätter att man hittar "ett gemensamt språk" kring jämställdhetsproblem och behovet av insatser. Ett sådant gemensamt språk tillhandahåller exempelvis en teori som förklarar

ojämställdhetens karaktär och orsak. Med rätt glasögon ser ju alla samma sak. I den serie uppföljningar som Jämy gjort av jämställdhetsintegreringen sedan 2018, är det som om manssamhället är intakt. Man kommer gång efter gång till slutsatsen att jämställdheten hindras av samma norm, samma struktur, samma mönster som när jämställdhetsintegreringen tog sina första staplande steg för att riva patriarkatet. Trots att makten inte längre är manlig inom det offentliga.

KANSKE ÄR DET därför strålkastarljuset även här riktas mot militären, den sektor som fortfarande är mansdominerad. Det är, skriver myndigheten, de "hårda maskulint kodade frågorna" kring militärt försvar och stora kriser såsom naturkatastrofer som gör att kvinnor är underrepresenterade i dessa domäner. Därför behöver de förändras. I en annan passage skickar Jämy en direkt uppmaning till ansvarigt departement att jämställdhetsintegrera de klimatpolitiska målen. Det brådskar eftersom det finns en risk att den gröna omställningen och allt klimatarbete genomförs utifrån den maskulina norm som de män som jobbar inom sektorn troligen är bärare av. Just denna tydliga signal till politiken är intressant.

I förra årets resultatrapport varnar Jämy för att hela jämställdhetsarbetet tappar styrkraft om den tydliga myndighetsstyrningen uteblir. Tydliga instruktioner efterfrågas i regleringsbrev; sådana som driver på och ställer hårda krav på fortsatt jämställdhetsperspektiv i den totala (om)organiseringen. Om inte jämställdhetsintegreringen prioriteras, skriver Jämy, stagnerar Sverige. I värsta fall kan det leda till en tillbakagång för jämställdheten, slår alltså den myndighet fast som är beroende av ett sådant uppdrag. Så fick jämställdhetsintegreringen mycket riktigt en fortsättning och Jämy förnyat mandat att övervaka manövern.

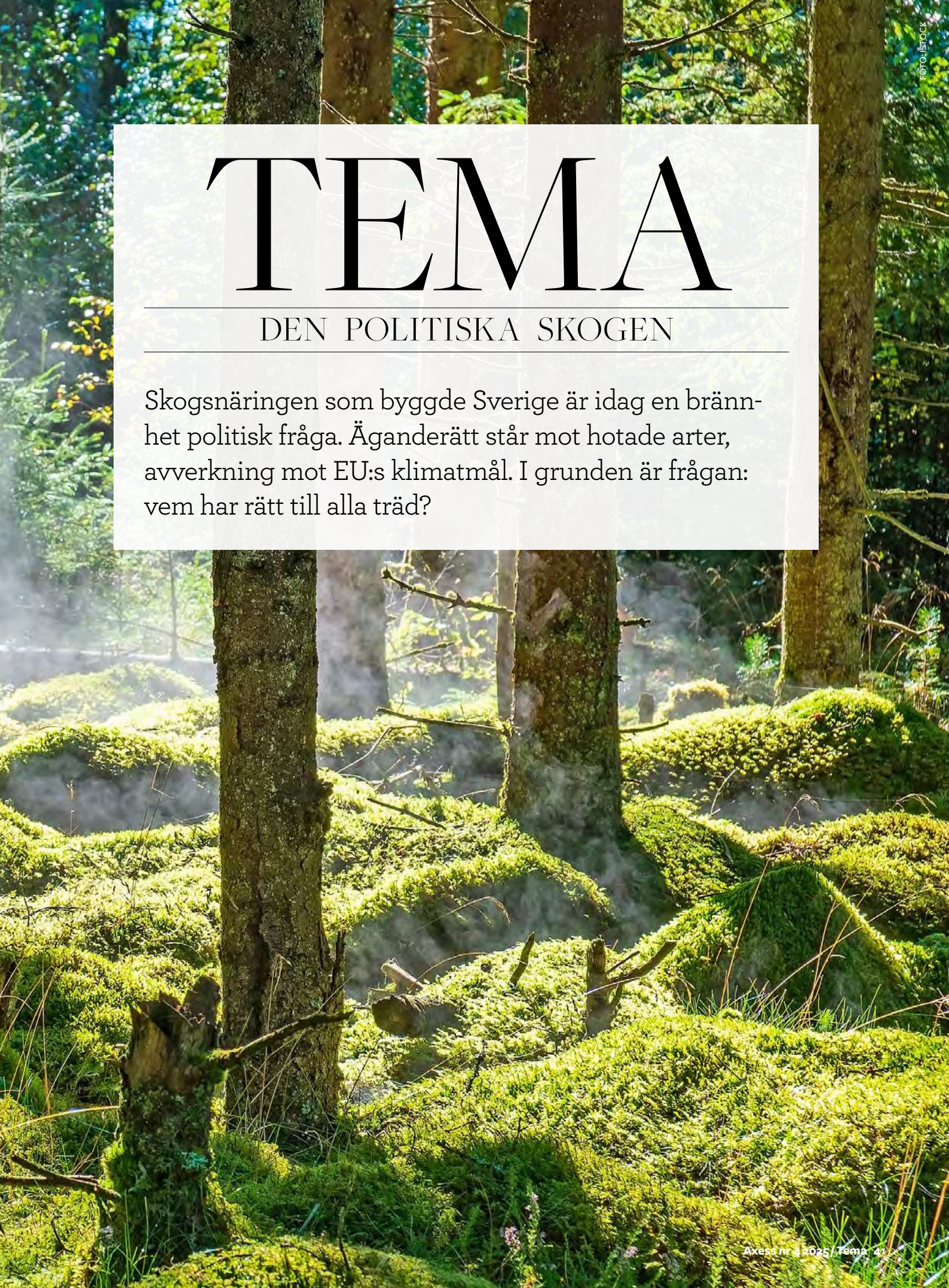
STATSVETAREN BO ROTHSTEIN är en av dem som tidigt varnade för myndigheter vars primära uppdrag är att driva opinion. En sådan myndighet fungerar inte som ett ämbetsverk, utan som en ideologisk statsapparat. Generaldirektören blir en politisk aktör som via byråkratin försöker påverka politiken. Det var inte riktigt så styrningssystemet först var tänkt.

Ett alternativ vore att regeringen först utformar en egen politik på området, istället för att låta myndigheter skjuta departement och statsråd framför sig.

Då kanske det sker något nytt på jämställdhetsfronten.

Anna-Karin Wyndhamn är författare och fil dr i pedagogiskt arbete vid Göteborgs universitet.

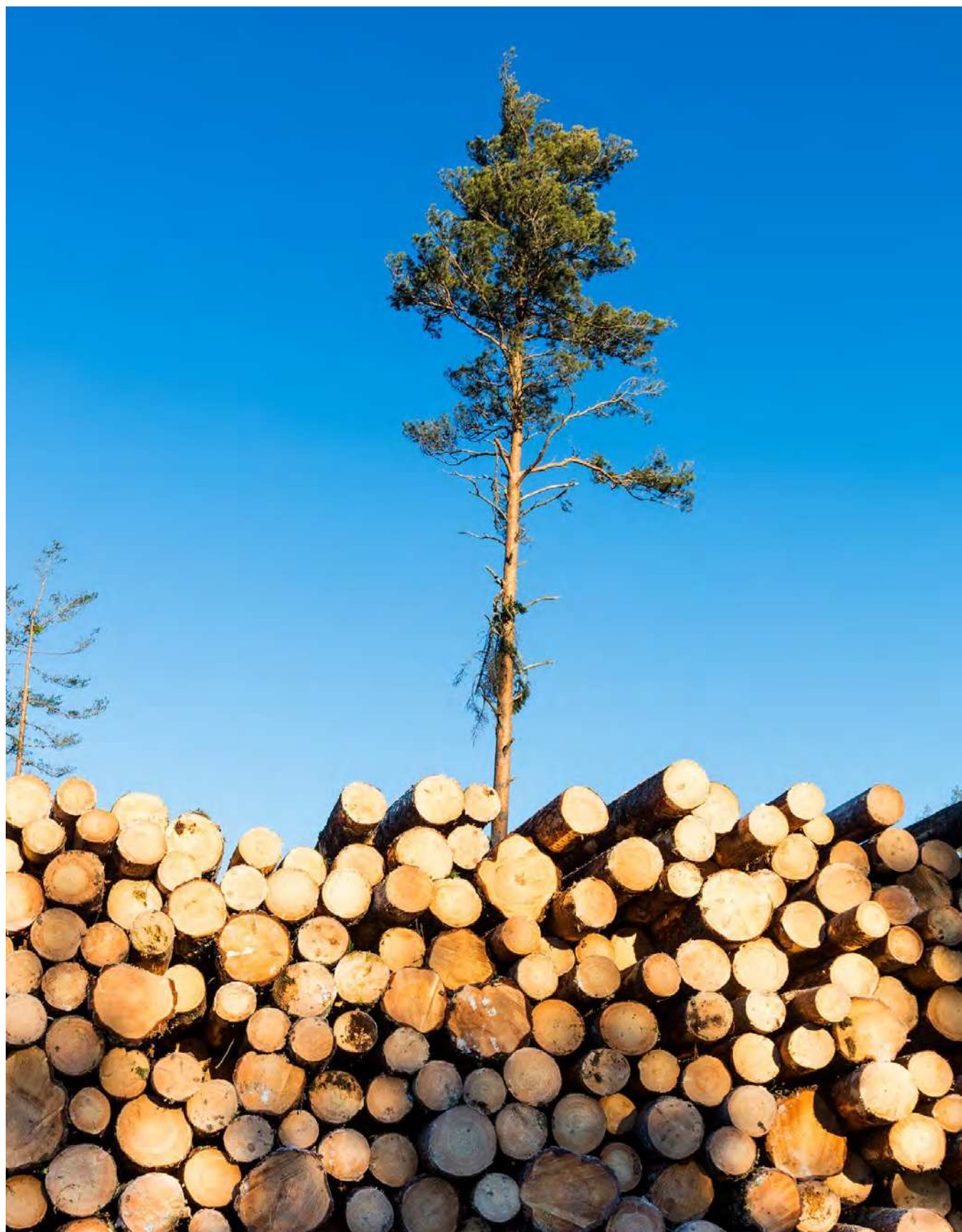

TEMA

DEN POLITISKA SKOGEN

Skogsnäringen som byggde Sverige är idag en brännhet politisk fråga. Äganderätt står mot hotade arter, avverkning mot EU:s klimatmål. I grunden är frågan: vem har rätt till alla träd?

Det gäller att få ut så mycket som möjligt av varje stock.

FOTO: THOMAS ADOLFSÉN/TT

Med skog byggdes landet

Ända sedan medeltiden är den en del av den svenska historien.
Virket har varit en förutsättning för vårt välstånd.

Av Gunnar Wetterberg

Sveriges välstånd har vuxit ur skogen. Men det tog lång tid innan den blev något annat än jägarnas jaktmark och jordbrukets träl.

Människan kom faktiskt före träden. Det fanns bara tundra när några jägare tappade ett par flintbitar vid Finjasjön i Skåne för 14 000 år sedan. När det blev varmare började träden vandra in. Först de lätta fröna från björk, asp och tall; så småningom ek, ask och lind. Långt senare började granen vandra ned från nordost och boken upp från söder, båda några tusen år före Kristus.

För jägarna var skogen villebråd, rötter och nötter. Det var där de höll till. När bönderna kom blev det annorlunda. Skogen började bli skrämmande och hemsk. Där tog de stockar till långhusen, störrar till stängsel, repade löv till vinterfoder och tog bränne till värme, men annars höll de sig helst till det öppna landskapet.

Det var med järnet som det blev annorlunda. När jag var liten fick vi lära oss att det var järnet som hade gjort Sverige rikt. Men det är bara halva sanningen, om ens det. Järnmalm finns det lite varstans i Europa, men det går åt mycket ved för att få fram metallen. Runt om i Europa skövades skogarna, men i det som skulle bli Sverige fanns det träd i överflöd.

I Danmark hade järnhanteringen börjat på Jylland, men avskogningen flyttade den till Hallandsåsen, där Hishult och Fagerhult blev det enda länet i Danmark som betalade sin skatt i järn. I Lapphyttan utanför Norberg har man funnit lämningarna efter Europas äldsta masugn, som togs i bruk i slutet av 1100-talet. Bergslagens järn blev tidigt en av Sveriges viktigaste exportvaror. Den lockade till sig kunnigt folk långt bortifrån. Engelbrekt kom från en tysk bergsmansläkt, som senast vid mitten av 1300-talet hade blivit bofast i Sverige.

Så fortsatte det i flera århundraden. Det gick åt så mycket skog att överheten började bekymra sig. Vid 1638 och 1642 års riksdagar antogs föreskrifter för att skydda kronans skogar. Nyanläggningen av torp skulle begränsas, svedjebruket borde förbjudas och sågkvarnarnas verksamhet hållas efter, så att inte alltför mycket av skogarna sågades till timmer. År 1647 fick Axel Oxenstierna igenom en skogsordning som förbjöd svedjandet i bergsbrukets landskap och begränsade adelns rätt att fälla träd i oskiftad skog. År 1767 uppdrog riksrådet åt Carl Johan Cronstedt

att konstruera en mindre slösaktig kakelugn för att förebygga skogsbrist.

När det blev ont om skog i Bergslagens bruksbygder tvingade statsmakten bönderna att kola till reglerade (under)priser. Träkol skrymmer och tynger inte lika mycket som råved. En annan lösning var att anlägga bruk vid den skogsrika Norrlandskusten. Det var enklare att forsla malmen till skogen än tvärtom.

Samtidigt hade skogen börjat leta sig in i exporten. I norr anlades sågkvarnar vid forsarna. De holländska och brittiska handelskompanierna köpte tjära till sina skepp från skogarna i Österbotten.

Det verkliga uppsvinget började med industrialiseringen och urbaniseringen i Västeuropa. England hade sedan medeltiden hämtat sitt timmer från Norge, men de norska skogarna räckte inte längre till.

Då började britererna söka på annat håll. Sverige och Ryssland var de mest skogrika länderna i Europa. Att de valde Sverige berodde delvis på att de ryska floderna rann åt fel håll, från söder mot norr. Isprop-par täppte till mynningarna långt in på försommaren och hämmade flottningen. De svenska älvarna, däremot, tinar från mynningen och uppåt, så att det bara var att knuffa ned timret när vårflo den kom.

Bröderna Dickson från Skottland hörde till pionjärerna. De hade kommit till Göteborg för att organisera smuglingen från England till Tyskland via Sverige under Napoleons kontinentalblockad, men efter Waterloo slog de sig på skog istället. Först köpte de virke runt Vänern, men hamnade i konflikt med brukshanteringen. Då sökte de sig till de orörda skogarna i Norrland. När ångsågarna kom blev det sågade virket Sveriges viktigaste exportnäring under andra hälften av 1800-talet.

Ett genomgående drag i skogsnäringens utveckling är att man vill få ut så mycket som möjligt av varje stock. Dicksönerna och deras kolleger brydde sig bara om de grova furorna. När de sågades till bräder blev mer än hälften av stocken spill, som grävdes ner, dumpades i havet eller blev billigt bränne åt sågverksarbetarna.

Men de grova stockarna tog slut. Ju klenare träd man avverkade, desto svårare blev flottningen. Barken drog in vatten och

»

stockarna sjönk till botten, om de inte hade tillräckligt mycket kärnved. Då blev skogsarbetarna tvungna att barka träden innan de vältes ned i älven. Det var ett drygt jobb i tio-tjugo minusgrader. Bortåt hälften av den arbetstid som lades ned på varje stock gick åt till barkningen.

Mot slutet av 1800-talet började man koka trä till pappersmassa. Spillet kom till användning, liksom granen, som man tidigare ratat. Cellulosan blev lika viktig som det sågade virket. Många av 1800-talets stora förmögenheter växte ur skogen. A O Wallenberg började sin bana med filialbankerna i Hudiksvall och Sundsvall, innan han grundade Stockholms Enskilda Bank. Hallwylska palatset vid Hamngatan i Stockholm vittnar än idag om skogspatronernas överdåd.

Dickson, Kempe och de andra lade under sig stora områden i Norrland, även om historier om baggböleriet, olovlig avverkning av skog, är överdrivna. De norrländska bönderna hade tilldelats väldiga arealer när kronan "avvittrade" sina skogar under 1700- och 1800-talen. Så mycket mark behövdes för att de skulle ha tillräckligt bete åt sina djur – trädens värde var försumbart. När bolagen kom sålde bönderna sina träd och skogar för att få loss pengar till investeringar i jordbruket.

Skogsbruket var slitsamt och arbetskrävande. Ända fram till

andra världskriget var det i stor utsträckning ett hantverk. Träden avverkades med yxa, såg och häst. Under mellankrigstiden arbetade 300 000–400 000 karlar i skogen varje vinter.

Jakten på nya användningsområden fortsatte. Sågverken tillverkade syllar och sliprar åt järnvägen, klenta bräder blev tunnor och laggkärl. Med 1900-talet kom spånskivor och plywood. Även massaindustrin blev en grogrund för nya produkter. Alfred Nobel försökte framställa konstläder och konstgummi ur cellulosa.

Monosackarider kan utvinnas ur cellulosaluten och jäsas till sprit. Under första världskriget blev det motorsprit, men 1919 blev det också tillåtet att göra brännvin av sulfitspriten. Året därpå började "Okryddat bordsbrännvin" att säljas, som senare döptes om till "Okryddat taffel aquavit". Samma år kom "Renat bordsbrännvin". "Reimersholms Aquavit" salufördes 1922 och "Gammal Norrlands aquavit" 1928. Men sulfitspriten angreps både av nykterhetsrörelsen och av jordbruket. En efter en försvann dessa sorter – den sista var "Gammal Norrlands Akvavit", som slutade tillverkas av sulfitsprit 1988.

Ungefär samtidigt letade andra uppfinnare efter metoder att använda cellulosa till textilier. Flera olika metoder prövades, men den mest framgångsrika blev viskosen, som britterna Cross, Bevan och Beadle patenterade 1892.

Under andra världskriget blev skogen ett viktigt sätt att klara folkförsörjningen. Gengasmotorerna är det mest kända exemplet.

"När ångsågarna kom blev det sågade virket Sveriges viktigaste exportnäring under andra hälften av 1800-talet."

Kalhygge är mest effektivt för storskaligt skogsbruk.

FOTO: ISTOCK

DEN POLITISKA SKOGEN

Man tillverkade kläder av cellulul och tvål och såpa från avlutarna. Lutarnas torulajäst kunde behandlas så att den smakade ”ungefär” som pannbiff. För att minska behovet fodersäd utfodrades korna med cellulosa – det är ju vad de har sina fyra magar till att bryta ned. För att göra nödkosten mer aptitlig för djuren blandade man i melass.

Men beredskapsårens viktigaste effekt var att den förnyade skogsbruket i södra Sverige. För att undvika första världskrigets bränslebrist betalade staten skogsägarföreningarna för att få fram ved. Effekten blev en väldig gallring, som bidrog till tillväxten under flera årtionden. Inkomsterna från vedhanteringen gjorde att föreningarna började köpa och anlägga sågverk och så småningom också massabruk. De sydsvenska bönderna upphörde med skogsbete och gick över till rationellt skogsbruk, som innebär att skogstillgångarna i södra Sverige ökat undan för undan.

Efter kriget gick verkstadsindustrin för höghvarv. Den tömde Norrlands inland på skogsarbetare (och för den delen också Finlands). Därmed blev mekaniseringen nödvändig. På 1950-talet kom motorsågarna, på 1960-talet skogsmaskinerna. De var så stora och klumpiga att de tvingade fram en omläggning av skogsbruket. Under mellankrigstiden hade blädning varit den vanligaste avverkningsmetoden – man tog de stockar som var stora nog och lät resten stå på tillväxt. Maskinerna tvingade fram kalhyggen, eftersom de var svåra att flytta och inte lämpade sig för plockhuggning.

Länge var det bolagsskogen i norr som gick före. Det var den som hade resurserna att utveckla de mest effektiva metoderna för storskaligt skogsbruk. Det betydde kalhyggen, besprutning med hormoslyr för att hålla nere björk och asp, och hyggesplöjning för att underlätta plantering.

Staten tog till sig bolagsbrukets metoder. Den första moderna skogsvårdslagen trädde i kraft 1903. Den ålade den som högg att plantera nytt eller se till så att den naturliga förnygringen fungerade. Skogsvårdsstyrelserna inrättades för att se till att lagen efterlevdes och för att ge bönderna råd om hur de skulle bruka skogen.

Efterhand gick regleringen och rådgivningen in alltmer i detalj på hur skogen skulle skötas, när den skulle avverkas, vilka trädslag man skulle välja och hur mycket kalmark och ungskog som var tillåten.

Det speglade en misstro mot hur de små skogsägarna tog hand om sina träd. Den kunde vara befogad vid 1900-talets början, när det var vanligt med skogsbete som gick hårt åt de stammar som var på väg upp, men bönderna förstod allt bättre hur mycket skogen var värd. Misstron ledde till att Skogsindustriarbetarförbundet på 1950-talet ville att skogen skulle förstatligas, eftersom man var rädd att naturtillgångarna annars skulle förfaras.

På detta blev skogsägarföreningarna svaret. De organiserade skogsbruksområden där medlemmarna delade på kostnaderna för att utnyttja de maskiner som behövdes. På så vis kunde små skogsägare också dra nytta av mekaniseringen.

Så småningom visade det sig att detaljstyrningen inte alltid hade träffat rätt. Det mest iögonenfallande exemplet var ansträngningarna att röja bort all björk ur bestånden. När det sedan visade sig att björk kunde höja kvaliteten på en del pappersmassa blev det

Trä istället för stål och betong.

FOTO: JENS LINDSTRÖM/TT

brist på det nyss så förkättrade trädslaget. Det banade väg för 1993 års skogsvårdslag, som tog bort mycket av detaljföreskrifterna och överlät ansvaret för återväxten på brukarnas egna metodval.

Hela tiden har ansträngningarna att ta vara på mer fortsatt. Pelletsindustrin tar vara på grenar och toppar som blir över efter stockarna, massabruket i Mönsterås renar stanken från skorstenarna och tar vara på metanolen.

Mycket av detta drivs av klimathotet. Genom att limma sam-

man sekunda bräder till bjälkar kan man bygga i trä istället för med stål och betong. Det minskar utsläppen och förlänger kolsänkorna, den tid koldioxiden förblir bunden i träet. Men forskningen har också manipulerat träets kolmolekyler för att få fram material som kan ersätta. Träets nanofibriller kan bygga fibrer som är fem gånger starkare än stål, till bara en femtedel av stålets vikt. Forskarna prövar att bygga motorhuvar av trä. Stora Enso tillverkar redan

idag cellulosaskummet Papira, som kan ersätta polystyren. På Chalmers håller nätverkets forskare på att ta fram cellulosa-baserat garn som kan användas i bärbar elektronik. Andra medlemmar arbetar med textilmaterial som kan alstra energi, så att kläderna kan ladda mobiltelefonen. Ur träet kan man ta fram nya typer av glas, som är säkrare och bildar mindre splitter än vanligt glas.

Mot detta står möjligheten att på kort sikt minska utsläppen av koldioxid genom att låta träden stå kvar och växa. Haken är att de så småningom tar upp allt mindre koldioxid. Istället kan den ökande efterfrågan driva upp priserna, så att det blir mer lönsamt att plantera mer – kanske inte så mycket i Sverige som i andra länder, där skogen skövats genom årtusendena. I England har marginella marker börjat beskogas, sedan EU:s jordbruksstöd fallit bort – en av de få positiva nyheterna i spåren på brexit.

Samtidigt ökar behovet av ett mer skonsamt och uthålligt skogsbruk. De nya materialens möjligheter får inte gå ut över skogens betydelse för den biologiska mångfalden. Därför är forskningen om hyggesfri produktion ett viktigt komplement till de fantasieggande studierna av cellulosaens möjligheter.

Gunnar Wetterberg är historiker och författare. Han utkom 2018 med *Träd. En vandring i den svenska skogen*

Trädens politiska laddning

Vad är det då det bråkas om? I stort sett allt: klimatpåverkan, miljöpåverkan, påverkan på ekonomi, välfärd och landskap. Och så förstås – äganderätten.

Av Edvard Hollertz

Före riksdagsvalet 2022 fick jag och alla andra som äger skog i Sverige ett brev från Moderaterna. Det måste ha kostat partiet stora pengar att posta det till landets över en kvarts miljon privata skogsägare. Men det är förståeligt att Moderaterna gör sig besväret. Skogsfrågorna kan avgöra val.

För efter att Centern gick över till de rödgröna 2019 uppenbarade sig en helt ny grupp av potentiella blockbytare – den klassiska center-väljaren. Det vill säga borgerliga landsbygdsväljare som har röstat på Centerpartiet. En typ av väljare som har en mindre eller medelstor gård, om vi ska hårdra det. Denna grupp bryr sig

alltmer om skog. Skälet? Att den hårda konkurrensen inom jordbruket har gjort att livsmedelsproducenterna blir allt färre men större. De som bor på många gårdar runt om i landet är alltså inte längre jordbrukare – snarare är det företagsamma landsbygdssbor med en tradition och dragning till naturbruk. Och det intresset får de främst utlopp för i skogsbruket, en syssla som under senare år har blivit alltmer lönsam på grund av högre virkespriser.

Med andra ord – jordbrukarna är på grund av sitt minskande antal inte längre den politiska kraft som de en gång var. Böndernas politiska betydelse har istället tagits över av skogsägarna, som är en många gånger större grupp än de aktiva jordbrukarna. Det finns

DEN POLITISKA SKOGEN

omkring 56 000 jordbruksföretag kvar i Sverige. Av dessa är det bara 13 500 som klassas som heltidssysselsättningar. Siffror som i sin tur ska ställas mot runt 310 000 privata skogsägare, plus deras närstående som också är delaktiga i skötseln av skogen. Dessutom är det inte en politisk risk att förlora aktiva bönder för ett parti som engagerar sig i skogsfrågor, eftersom jordbrukarna nästan alltid även är skogsägare. Och för att göra ekvationen ännu bättre för ett parti som Moderaterna – det finns många storstadsbor som också äger skog, vilket gör att skogen fångar många prioriterade väljargrupper.

Det är inte heller bara detta att en ansenlig väljargrupp är intresserad av skog. Det finns också djupa konflikter kring skogen. Många skogsägare är oroad över utvecklingen i skogspolitiken. Nya inskränkningar i brukandet verkar ständigt dyka upp från EU och staten, från rättsutveckling och certifieringsorgan. Pendeln verkar även svänga, från frihet under ansvar för skogsägarna till mer reglering. I brevet som skickades ut gav därför Moderaterna flera löften om att stötta skogsägarna, om att stå upp för svenskt skogsbruk i EU och om att värna äganderätten. Samtidigt hörs från den andra sidan – de som vill förbjuda och begränsa skogsbruk – en alltmer orolig och uppskruvad retorik. Det varnas för förlust av arter och försvårade klimatförändringar om skogsbruket inte ändras. Klyftan blir ständigt större mellan de olika sidorna.

Vad är det då det bråkas om? I stort sett allt. Om klimatpåverkan. Om miljöpåverkan. Om påverkan på ekonomi, välfärd och landskap. Och om äganderätten.

Trots att det är så många olika konflikter så är det dock en och samma sak som drar igång striderna. Det är när det blir dags att hugga i skogen. Den här praktiska aktiviteten är roten till i stort sett all konflikt.

Det är inte alla huggningar eller skogsbruksåtgärder som kritiseras. Att röja bort små träd, som har växt i 15 år, hörs inga invändningar emot. Sällan kritiseras gallringar, där en del 40-åriga träd tas ner. Konflikten brännpunkt är det som kritikerna kallar för kalhygge. Eller det som förespråkarna benämner förnygringsavverkning eller slutavverkning. Det infaller efter att träden har växt i 60–70–80 år, beroende på hur bördig marken är och var i landet den ligger. Eftersom det svenska skogsbruket är anpassat för så kallat trakthyggesbruk betyder det också att i stort sett alla träd i ett område – en trakt – avverkas när de har växt tillräckligt för att vara efterfrågade av sågverk och pappersbruk. Därefter börjas det om igen. Ny skog planteras av en generation, röjs och gallras av en andra och avverkas av en tredje. Hur stort område som huggs varierar dock, det brukar vara stort som en fotbollsplan och uppåt. Det genomsnittliga hygget i landet är 3,6 hektar, enligt statistik från 2019. Det förekommer dock större, på 20 hektar eller mer. Den historiska trenden är ändå att hyggena har krympt – och blivit mindre kala. Idag lämnas all tid en del träd kvar.

Skogsbrukets ökade miljöhänsyn verkar dock inte blidka kritikerna. Frågar man människor som jobbar i skogsbruket får man höra att kring hyggen har det blivit alltmer laddat under senare år. Visserligen började det redan för tio år sedan att bli vanligare med lokala protester mot tätortsnära skogsbruk som ansågs hota lokalbefolk-

ningens strövskogar. Det statliga skogsbolaget Sveaskog såg sig 2017 tvingade att börja sälja av stadsnära skogar av det skälet. Men de senaste åren har konflikten kring hyggen exploderat. Bara för fem år sedan fanns det nog en större förståelse hos allmänheten för att skogar huggs med jämna mellanrum. Tidigare var nog även insikten starkare om att träden behövs. Att skogen jämte stålet är ryggraden i svensk ekonomi. Att träråvara krävs för att klara den gröna omställningen och ersätta stora utsläppskällor. Den svenska politiska idén har varit att bygga hus i trä istället för betong. Att bränna flis från grenar, rötter och bark i kraftvärmeverken istället för olja eller kol. Att ersätta plast med papper. Att forska fram textil av trä. Det var länge som om skogen var svaret på alla hållbarhetsproblem.

Sedan ändrades det. Vad var det som hände?

Ska vi göra det enkelt kan vi koka ner den politiska konflikten kring skogen som en mellan brukande och bevarande. Den ena sidan vill hugga, den andra sidan vill inte det. Och de senaste fem åren har bevarande-sidan skördat betydande segrar. Som en konsekvens har skogsbrukare gått från att betraktas som klimathjältar till att ses mer som miljöbovar. Men förskjutningen är större än så. Själva idén om vad en skog är och ska vara har ändrats.

Ska vi förstå förskjutningen inom skogspolitiken under de senaste fem-tio åren behöver vi se det som en flerstegsraket, där de två första stegen beskriver långsiktiga förändringar som har grundlagt för de efterföljande. Det här är vad som har hänt:

"Ska vi göra det enkelt kan vi koka ner den politiska konflikten kring skogen som en mellan brukande och bevarande."

Först och främst, grundläggande förändringar. Efter generationer av urbanisering har svensken mindre kontakt med naturen i allmänhet och brukandet av den i synnerhet. Jorden och skogen är för de allra flesta inte längre något man arbetar med, utan platser man besöker för rekreation. Sekulariseringen lär även ha gjort att vi inte längre betraktar människan som kronan i skapelsen utan en art bland andra – som dessutom

utgör ett hot mot artrikedom. Och här finns nog grunden för den ökande vurmen för orörd natur, som är den brukade naturens motsats. De nya värderingarna och den förändrade synen på natur har även möjliggjort den kraftiga tillväxten för klimat- och miljörörelsen, som i sin tur fortsätter att driva på förändringen.

Därtill har vi ökade rättigheter för allmänheten. En markägare beskrev för ett par år sedan hur han upplevde att inställningen till allemansrätten hade förändrats på en generation.

Om man förr såg allemansrätten som en möjlighet att få röra sig på någon annans mark så ses det idag som en rättighet. Och idén att allmänheten har rättigheter kopplad till mark som någon annan äger lär ha förstärkts av många initiativ för att hitta och värna sällsynta arter. Idag kan vem som helst rapportera in förekomsten av stora träd, sällsynta svampar och rödlitade fåglar till databanker, som i sin tur används av myndigheter för att avgöra förhandsbesked för nybyggen och avverkningsanmälningar. Allmänheten har även med tiden fått rätt att överklaga avverkningsplaner, som en konsekvens av rättsutvecklingen kring FN:s Århuskonvention som Sverige skrev under 1998.

Så är det svensk politik. I januariavtalet som undertecknades 2019 av C, L, MP och S fick Centern igenom att den privata äganderätten till skog skulle stärkas. Det ledde till att ett antal utredningar tillsattes. Men greppet blev större än C hade avsett. Exempelvis föreslog den så kallade skogsutredningen att det skulle

»

EU påverkar svensk skog.

FOTO: JANERIKHEN RIKSSON/TT

förbjudas skogsbruk på en halv miljon hektar fjällnära skog. Det var som om hela skogspolitiken var uppe för omförhandling. Allt som en konsekvens av att Centern främst ville skrota systemet med nyckelbiotoper, vilket lett till situationer där markägare varken fick hugga eller statlig miljöersättning där nyckelbiotoper registrerats.

Därtill har vi EU-politiken. Under den förra mandatperioden (2019–2024) togs en rad initiativ som ökade EU:s inblandning i skogspolitiken, något som tidigare setts som en nationell kompetens. EU:s tuffa miljö- och klimatmål kommer att påverka Sveriges skogsägare och deras möjligheter att avverka.

Vi har också idag en mer samordnad miljörelse. Ett flertal miljöorganisationer såg 2020 att det fanns ett fönster i Sverige och EU att påverka skogspolitiken och började samverka. En omfattande kampanj genomfördes med ett då nytt budskap – skogsbruket är ett hot mot både den biologiska mångfalden och klimatet. Genomslaget blev enormt. Det nya var att argumentera emot att träråvara behövdes för att klara den hållbara omställningen – istället framfördes att träden inte borde huggas alls utan stå kvar och binda koldioxid.

Debatten har förflyttats. När inställningen till skogsbruket väl

hade börjat ändras blev det som ett självspelande piano. En del nya gestaltningar fick särskilt stort genomslag i svenska medier. En var att skogar som nu huggs är Sveriges Amazonas. En annan att träd bara huggs för att eldas upp, vilket inte är en långsiktig miljövinst. Den kanske starkaste nya gestaltningen var dock ifrågasättandet av skogen självt. Den nya idén var att svenska skogar inte alls är skogar, eftersom de är planterade. Det är plantage.

Till sist har förskjutningen inom skogspolitiken resulterat i att en gammal idé har väckts till liv och fått ordentligt fäste igen – det handlar om att ställa om till ett hyggesfritt skogsbruk. Att helt få bort hyggerna. Praktiskt innebär det att istället för att de allra flesta träd huggs – som görs inom dagens trakthyggesbruk – så avverkas bara de största träden på ett större område. Kvar blir då tillräckligt många träd så att upplevelsen av skogen bevaras. Dessutom ska de kvarvarande träden sätta frö, och på så vis ska inga nya träd behöva planteras.

Här står vi nu. I ett läge där skogsbruket nog är mer politiskt laddat än på mycket länge. Och där det finns ett ökat tryck på att vi ska ställa om hela skogsskötselsystemet.

Hur det går återstår att se. Något som lär spela in är de nya vindarna i EU. Svag europeisk konkurrenskraft, amerikanska handelstullar och krav på ökad självförsörjning lär ompröva de mest skogsbrukskritiska positionerna.

Vad händer då med idén om att ställa om till hyggesfritt? Den som vill veta bör se hur det går i Svenska kyrkan, som är en av landets största skogsägare. En utredning har föreslagit att ställa om till olika grader av hyggesfritt i kyrkans skogar.

En omställning till hyggesfritt är svår och kostsam. Skälet? Det går inte att ställa om på en dag. Att bruka en skog hyggesfritt förutsätter att det i skogen finns träd av alla olika åldrar. Men det vi har i Sverige, som en konsekvens av trakthyggesbruket, är jämnåriga skogar. För 100 år sedan brukades stora arealer hyggesfritt, men när maskinerna ersatte hästkörande skogsarbetare effektiviserades skogsbruket och vi ställde slutgiltigt om till trakthyggesbruk. De då kvarvarande hyggesfria skogarna ansågs dåliga såväl ekonomiskt som estetiskt. Återväxten hade sällan fungerat. Och för att få ordning stiftades en lag som tvingade markägare att hugga ner många av de gamla plockhuggna skogarna och plantera nytt.

De gamla erfarenheterna är dock förvånansvärt frånvarande i dagens debatt om framtidens skogsbruk. Kanske beror det på att den politiska striden egentligen inte handlar om detaljfrågor i skogsskötsel eller hur vi bäst förvaltar skogarna i landet.

Snarare lär den svenska skogsdebatten drivas av den vardagsnära rädslan som alla har för att förlora ”sin” skog – vare sig man äger den eller ej. Markägaren vill inte förlora rätten att hugga skogen. Och den som bor nära en skog, men inte äger den, är rädd att stället där man plockar svamp och går med hunden ska försvinna.

Att det skogspolitiska samtalet idag har kommit att handla om en övergång till hyggesfritt är på många sätt en naturlig följd av det här – det är en from förhoppning om att det efter alla strider kan finnas en kompromiss. Drömmen är att vi både ska kunna hugga skogen och ha den kvar.

Edvard Hollertz är agronom och politisk redaktör i Östgöta Correspondenten.

*”De senaste åren
har konflikten
kring hyggen
exploderat.”*

FOTO: GETTY IMAGES

Därför älskar svensken naturen

Vi har aldrig varit så fjärmade från skogen – och samtidigt idealiserat den så mycket som vi gör idag.

Av David Thurfjell

En sak som har slagit mig när jag som forskare har intervjuat svenskar om deras relation till skogen är att de ofta svarat genom att berätta något om sitt eget liv. Låt mig ge ett exempel: En gång intervjuade jag en kvinna i 40-årsåldern som hette Selma. Jag träffade henne i ett skogsområde i utkanten av Stockholm. Vi satt på en bänk och tittade ut över fälten bort mot skogsbrynet på andra sidan.

”Berätta om den här platsen”, frågade jag, ”vad ser du?” Jag försökte alltid inleda intervjuerna med öppna frågor av det slaget.

Selma besökte regelbundet området där vi nu satt. Hon kom dit för att äta lunch eller för att promenera längs någon av de spår som kommunen iordningställt. Nu lyssnade hon uppmärksamt på min fråga och tittade på växligheten omkring oss. ”Den här platsen”, upprepade hon, ”vad ser jag?”

»

Jag väntade och höll tillbaka impulsen att fylla tystnaden med fler ord.

”Jag har ingen aning”, sa hon till slut, ”men jag antar att det finns många barndomsminnen. Kanske inte just till den här platsen, men till skogen, till landsbygden generellt. Jag tillbringade mycket tid i skogen som barn.” Hon fortsatte fundersamt, ”Så, på något sätt” – nu tittade hon ut över fälten mot skogsbrynet på andra sidan, och pausade för att hitta orden – ”antar jag att den här platsen bär på något slags koppling till mig själv, till den jag var när jag var liten.”

Dem jag har intervjuat om skogen har ofta svarat på det sättet, genom att berätta något om sina egna liv. Selma är ett representativt exempel. När jag frågar henne vad hon såg i landskapet svarade hon genom att berätta om sina barndomsminnen, hur skogen hjälpte henne att knyta an till dem, hur hon, genom den på något sätt fick en länk till sig själv. Det här mönstret upprepades gång på gång – frågor om skogen utlöste svar om personliga känslor och problem. Många svarade med att berätta om sitt behov av en fridfull tillflyktsort i sina hektiska liv; många talade om stress och behovet av att ”ladda batteriet”; några talade om sorg, ensamhet eller dödsångest. Landskapet, berättade de, hjälper dem att hantera sådana saker. Mycket få talade specifikt om skogen. Endast två av mina sjuttio-två intervjupersoner talade om skogen i termer av ett ekosystem, om arterna som lever där och så vidare, och de två råkade vara biologer.

Det ska sägas att jag intresserat mig för den svenska majoritet som huvudsakligen nyttjar skogen som rekreation. Hade jag intervjuat skogsarbetare eller biologer hade jag sannolikt fått andra svar.

Under intervjuerna kom jag dock snart att inse att skogen, metaforiskt sett, var två typer av landskap för dem jag intresserat mig för: dels ett yttre landskap som utgjordes av de fält, skogar

Vår naturkärlek har historiska rötter.

FOTO: ISTOCK

och vattendrag de såg på sina promenader, dels ett inre landskap av minnen, relationer och känslomässiga upp- och nedgångar som omgav dem på deras livsvandring. Dessa två landskap verkade sammanflätas på ett speciellt sätt när de besökte skogen. Som om den omgivande miljön öppnade upp nya utrymmen i det inre landskapet, och de sinnesstämningar som triggas av känslomässiga problem satte tonen för upplevelsen av de yttre fälten och skogarna.

Den observationen fick mig att inse att skogen på ett fundamentalt sätt är personlig för de svenskar som besöker den. Skogen i sig själv med sin mångfald av arter och ekosystem finns förstås där oberoende av dessa människor. Men för människorna är den något mer än summan av sina komponenter, den är sammanflätad med ens livshistoria, nära relationer, identitet och livskänsla. I kulturell bemärkelse är skogen djupt personlig.

Skogen och skogsbruket har på sistone kommit att bli ett allt mer omdebatterat ämne. Dagens konflikter är dock bara det senaste kapitlet i en tvist som pågått under mer än ett sekel. Vid en första anblick kan frågan verka enkel: att bruka eller att bevara. På ena sidan står skogsägarna och industrin och på den andra miljörörelsen och samebyarna. Men konflikten blir betydligt mer komplex om vi också tar hänsyn till de djupa, ofta utsagda, kulturella och personliga betydelser som skogen har, både för skogsägare och inom miljörörelsen. Under ytan finns dimensioner som rör skogens betydelse i vår personliga historia, i våra familjearv och våra kulturer. Dessa underliggande lager lämnas ofta obeaktade, vilket kan skapa missförstånd och förstärka fastlåsta positioner. Så hur har den kulturella betydelse skogen har i svensk majoritetskulturförformats?

En övergripande insikt är att naturkärleken utgör en bärande del av vår bild av skogen. Det finns förstås undantag, men för de allra flesta är det självklart att betrakta skogen som vacker, skyddsvärd och rogivande, och att beskriva sig själv som en naturälskande person, även om man i sin vardag inte har möjlighet att besöka skogen så ofta som man egentligen skulle önska. Det bör framhållas att det är den urbana huvudfaran av befolkningen som detta gäller.

Historiskt sett växte det här sättet att tala om naturen fram från andra hälften av 1800-talet, parallellt med industrialiseringen och urbaniseringen. Sedan medeltiden hade det svenska samhället varit en självförsörjande, jordbruksbaserad ekonomi byggd på småskaliga familjeenheter, samordnade och övervakade av den lutherska statskyrkan. Människorna levde och arbetade i direkt anslutning till landskapet och var beroende av det för sin överlevnad. Skogen var därför inte ett exotiskt område avskilt från vardagslivets stress, utan tvärtom människors vanligaste arbetsplats.

Industrialiseringen förändrade denna situation i grunden. År 1850 bodde cirka 10 procent av den svenska befolkningen i städer medan förhållandet idag är det omvända, endast tio procent bor utanför dem. Detta innebär att vardagslivet för svenskarna gradvis förändrats från att vara uppenbart sammanlänkat med landskapet till att vara nästan helt avskilt från det.

Parallellt med urbaniseringen utvecklades nya tekniska hjälpmedel och en ny infrastruktur för transport och kommunikation. Livsmedelsproduktionen och skogsbruket blev industriellt. För de svenska skogarna innebar utvecklingen en nästan fullständig

DEN POLITISKA SKOGEN

Bärplockningen är ett arv från självhushållningen.

FOTO: ISTOCK

exploatering. I det nya industriella skogsbruket omvandlades mer än 90 procent av våra skogbeväxna områden till plantager, oftast med förödande konsekvenser för artrikedom och ekosystem. Och det är en process som fortfarande pågår.

Kulturellt ledde urbaniseringen och industrialiseringen till ett liv som alltmer var inriktat på inomhusaktiviteter och, som en följd, skilde människor från de fält och skogar som tidigare varit deras hem. I dagens Sverige är platserna vi bor på, vägarna vi trafikerar, maten vi sätter på bordet, varorna vi köper, liksom våra arbetstimmar och sömnvanor – i motsats till hur det var för hundrafemtio år sedan – helt oberoende av det landskap som omger oss. Under de senaste decennierna har till och med barnens lek flyttat från det naturliga landskapet till de digitala fält och skogar som datorspejlsvärldarna tillhandahåller. Vi har aldrig varit så fjärrmade från skogen som vi är nu.

Samtidigt ser många, kanske de flesta, av oss på oss själva som naturälskare. Hur hänger det ihop? Den svenska naturkärleken har djupa historiska rötter, och vi är en nation vars urbana livsstil ännu inte helt kommit att genomsyra kulturen. Jag själv kan, trots att jag växt upp i Stockholm, fortfarande känna att jag inte får missa att plocka bär åtminstone en gång per säsong. Det är ett arv av den naturnära självhushållarkultur som, tills för bara några generationer sen, dominerade hela samhället.

Samtidigt är det så att den typ av naturkärlek som så många svenskar idag ger uttryck för, utvecklades som en konsekvens av separationen från landskapet under 1900-talet. Den urbana livsstil som medelklassen antog under detta århundrade var teknologiskt avancerad, framåtsträvande, individualistisk, rationell, vetenskaplig, sekulär och kommersiell. Den var också kopplad till det professionaliserade arbetsliv som utvecklades under denna period.

Det gjorde att skogen och landsbygden, i det allmänna medvetandet, blev en sorts kontrastplats laddad med allt det som inte passade in i det moderna stadslivet: Om staden var teknologisk, fick skogen bli tidlös; om staden var framåtsträvande, fick skogen

vara länkad till det förflutna; om staden främjade individualism, fick skogen bli en plats för familjegemenskap; och om staden var rationell och vetenskaplig, fick skogen vara emotionell och mystisk; om staden var arbete och stress fick skogen bli en plats för fritid, avkoppling och vila; och om det moderna urbana livet kändes ytligt eller kommersialiserat, fick skogen bli autentisk.

Enligt detta mönster skapades den polariserade tudelning av stad och skog som fortfarande dominerar vårt sätt att tänka. Den är närvarande i svensk kultur – i allt från litteratur, poesi, konst och film till mäklarrannonser och skolböcker – och den genomsyrar också berättelserna från dem jag intervjuat. Även mitt eget förhållningssätt till skogen är helt präglad av denna tudelning. Jag vistas bara i skogen på helger och semestrar och söker mig dit för att koppla av och samla kraft, för att det är en plats som är något annat än det urbana liv jag vanligtvis lever.

När jag är där är det dessutom, liksom för de flesta svenskar, nästan alltid ett rekreativt område i närheten av en storstad som jag besöker. Det finns trettio nationalparker i det här landet och mer än 4 600 naturreservat. De flesta av dessa ligger i närheten av en tätort och är utrustade med anläggningar riktade till oss urbana medborgare. De är också utformade på ett sätt som färgas av den där tudelningen. I fråga om stil för de ofta tankarna till ett pastoralt landskap från förra sekelskiftet. Det är en estetik som påminner om svensk nationalromantisk konst och de idealiserade miljöer som ofta skildras i våra barnböcker.

Till exempel omvandlas asfaltvägar vanligtvis till grusvägar när ett rekreativt område anläggs. Om betesmarker inhägnas, byts ofta de vanliga trädstaketen ut mot gedignare trästaket eller traditionell gärsgård med liggande granslanor. Bondgårdar som finns i närheten av rekreativsskogar är oftast småskaliga med enstaka djur som hålls av pedagogiska skäl, och bland träden görs ofta insatser för att främja artrikedom och biologisk mångfald. Att besöka en svensk rekreativsskog är således lite som att besöka ett utomhusmuseum. Det är en gestaltning av de värden som vi tillskriver skogen och landsbygden i kontrast till det urbana vardagslivet, en gestaltning som i allt väsentligt skiljer sig från tillståndet i de gran- och tallplantager som täcker större delen av landets yta.

En del av den dynamik som ger sig till känna i skogskonflikterna handlar således om en kollision mellan det bruksperspektiv som präglar den som har skogsplantagen som arbetsplats, och det personliga perspektiv som färgar den som har den som kontrastplats.

Det finns en reell värdekonflikt här, men det finns också ett element av språkförbistring. För vad är egentligen en skog? I vardagsspråket använder vi ordet både för granplantager och vilda naturskogar, men skillnaden är förstås lika stor som den mellan en vildvuxen sommaräng och en kornåker.

Det är uppenbart för alla att skogen (både plantage och naturskog) har ett ekonomiskt värde, och det är lika uppenbart att de har ett ekologiskt. Mer svårgripbara är de kulturella och personliga värden som dessa miljöer också har. Med byråkratiskt språkbruk kallas ibland dessa värden för "kulturella ekosystemtjänster".

Bakom det begreppet ryms de många svårfångade kulturella och personliga betydelser som skogen också har och som sannolikt påverkar skogsdebatten och bidrar till dess ofta låsta positioner.

David Thurfjell är professor i religionsvetenskap vid Södertörns högskola.

Tretåig hackspett.

FOTO:STEINAR MYHR/TT

EU:s regler passar inte svenska träd

Den tretåiga hackspetten har seglat upp som totemdjur inom den politiska zoologin. Rödlistad men vanlig nog att dyka upp i många skogar i norr. I princip kan den stoppa en avverkning.

Av Fredrik Sjöberg

Antligen stod konsulten i sammanträdesrummet. Scenen var minnesvärd. Hon dängde årets Ikea-katalog i bordet med en smäll och sa att ingen annan publikation i Sverige slukar lika mycket pappersmassa som den här. Om bolaget vill ha en trovärdig miljöprofil, fortsatte hon, ska inte bara virket i bokhyllan Billy vara okej – ett annat krav bör vara att pappersmassan till katalogen *inte under några omständigheter* får komma från skogar med hotade arter.

Det måste ha varit i slutet av åttioalet. Plötsligt skulle alla företag skaffa sig en miljöpolicy, eller vad det hette, vilket var bra förstås och perfekt för oss biologer som var unga då. Våldigt många av mina jämnåriga studiekamrater blev just miljökonsulter, andra byrådirektörer, en hel generation faktiskt, och fastän också jag var intresserad av miljöfrågor på den tiden var min roll redan då att sitta på bakersta raden och säga emot. En tacksam position. Särskilt frågor som rörde hotade arter – dessa var sedan länge min specialitet.

Egentligen är det genant hur lite man utvecklas. Tanken slog mig när jag rotade i arkivet och fann en av mina första artiklar, tryckt 1975, som handlade om en skalbagge jag hade hittat, närmare bestämt större svartbagge (*Upis ceramboides*). De kulturlösa amerikanerna uttalar dess latinska namn *you piss*, men arten är intressant också i andra avseenden. Bland annat är den sällsynt, sannolikt på grund av ett alltför brutalt skogsbruk. Skrev jag – för femtio år sedan! Begreppet biologisk mångfald fanns ännu inte, det lanserades först i slutet av åttioalet som en halvbra översättning av glosan *biodiversity*.

Hur som helst, Ikeas misstag var att man försökte skaffa sig en kommersiellt gångbar miljöprofil med hjälp av en konsult från Greenpeace, där man visste allt om konsten att navigera gummi-båt och klättra i skorsten, men inte så mycket om hotade arter av mindre format än valar. Frågan var alltså given: En skog utan hotade arter, vad är det? Är det ens en skog? Nej. En trädbevuxen yta helt utan rödlistade arter, som termen lyder numera, är en monokultur, en likåldrig virkesplantage som har mer gemensamt med en skånsk åker. Tänk sockerbetor. Tristess, ingenting annat. Det

entusiasterna från Greenpeace inte begrep var att man givetvis kan hugga en skog utan att förstöra dess biologiska värden. Nästan alla rödlistade arter lever i produktionslandskapet.

Ja, och på den vägen är det. Ett pärlband av underpresterande pappskallar har genom åren anmält sig i skogsdebatten. Själv tröttnade jag för längesen och blir inte ens förvånad längre när jag möter i övrigt intelligenta människor som på fullt allvar tror att tretåig hackspett eller vad det nu kan vara, taltita kanske, inte överlever med mindre än att markplätten de lever på totalfredas. Samtidigt som politiker från höger till vänster ojar sig över segregationen i samhället är det ingen som tänker på att samma sak är under uppsegling i de svenska skogarna. Torftiga plantager för industrin där, myllrande reservat för stockholmarna här.

Eftersom jag alltså inte utvecklas nämnvärt, och har formulerat samma haranger förr, många gånger, kan jag lika gärna ge efter för frestelsen och tillämpa självplagiatets trista geschäft. Begrunda sålunda följande utbrott:

En grundregel man kan hålla sig till när man tar uttrycket biologisk mångfald i sin mun, är att så tydligt som möjligt ange vilken mångfald man menar, och inom vilket geografiskt område. Uttrycker man sig i alltför allmänna ordalag, till exempel genom att uttala en övergripande ambition att bevara denna mångfald, kan man lätt ge intryck av att mena all biodiversitet överallt – på hela jorden, på alla kontinenter, i alla landskap, län och kommuner. I varje skog och stubbe. Varpå någon snarstucken fackman förr eller senare påpekar att den som låter bli att borsta tänderna under några dagar kommer att notera en dramatisk höjning av den biologiska mångfalden i sin egen mun, ett dynamiskt myller av mikroorganismer vars vård och bevarande torde kräva ett naturintresse utöver det vanliga.

Stycket kommer från boken *Artrikedomar*, som jag skrev 1998 på uppdrag av Vetenskapsakademien. Ambitionen var att problematisera hela frågekomplexet. Det gick väl sådär. Positionerna var låsta och skyttegravarna djupa. Så var det redan fem år tidigare, »

när jag gjorde skandal med en lika hatad som tokhyllad pamflett – *Verkligheten på hotlistan?* – utgiven av Sveriges Lantbruksuniversitet, som om jag var forskare. Det var jag inte, har aldrig varit; en väsentligen självlärd privatman bara som sedan tidig ålder äger ganska stora kunskaper om alla de tusentals arter som finns där ute, exempelvis i skogen.

Eftersom bildningsnivån generellt sett är så låg att uttrycket biologisk analfabetism ibland känns relevant, kan skogsdebattens kontrahenter av tradition komma undan med rena idiotargument. Skogsnäringens trubbigaste virkesbaroner kan fira triumfer med påståenden om att vi minsann aldrig har haft så många träd i Sverige som nu, medan de endast sällan slugare naturvännerna utan större motstånd kan vinna opinionens gehör med påhitt om att ekosystemen kraschar om diverse skalbaggsarter eller hackspettar försvinner. Antal träd säger noll och intet om biologiskt värde, och ekologi är en överskattad vetenskap som har passerat sitt bästföredatum med god marginal.

Lyckas man ändå formulera vilken biologisk mångfald man avser, och inom vilket område, återstår frågan om *varför* den ska bevaras. Den ovan antydda ekologiska barnatron kan vi glömma,

inklusive dess marknadsliberala variant ekosystemtjänster, också det en kritiklös överföring av den amerikanska managementfloskeln *ecosystem services*, myntad på åttiotalet när varor och tjänster var allt som räknades. Överhuvudtaget är de ekonomiska argumenten bortaplan för oss i naturvärdesbranschen. Om inte annat blev den saken uppenbar när någon tomte i regeringskvarteren tyckte att artskydd var bra för att vidmakthålla möjligheten att producera naturfilmer. Som att bevara kungahuset för att rädda *Svensk Damtidning*.

”Ett pärlband av underpresterande pappskallar har genom åren anmält sig i skogsdebatten.”

Självlutar jag numera åt att etiska och estetiska argument biter bäst, men innan vi kommer dit bör ytterligare något sägas om den tretåiga hackspetten, som alltså har seglat upp som totemdjur inom den politiska zoologin. Förr kom naturgängarnas talesmän vanligen dragande med vitryggig hackspett, en extremt ovanlig art i Sverige, men sällsyntheten gjorde att vitryggen bara fungerade i retoriska sammanhang, inte praktiska. Den tretåiga är oändligt mycket vanligare, men likaledes rödlistad,

och kan dyka upp i snart sagt vilken skog som helst, åtminstone i Norrland. Talltitan fyller samma funktion i Sydsvetige. I princip kan de stoppa en avverkning.

Systemet med rödlistning är i allt väsentligt bra, tro inget annat. Varje kulturnation håller koll på sina djur och växter, samt

Är planterad skog alltid ful?

FOTO: MAGNUS BINNERSTAM/SHUTTERSTOCK

DEN POLITISKA SKOGEN

bedömer utdöenderisker för de ovanligare, men som alltid finns i gränslandet mellan politik och vetenskap risk för myndighetsaktivism, ibland intill talibaniseringens gräns. Sådana tendenser finns i skogsdebatten, om än inte i lika hög grad som i exempelvis vargfrågan. Den är rena dårhuset. Konflikter som rör djurrätt ska vi bara inte tala om. När Jordbruksverket i vintras kom upp med sitt snart nog famösa förslag att också bananflugor bör tillerkännas vissa rättigheter slog det mig att tjänstepersonen bakom den idén sannolikt inte åter isterband. Sätillvida är bråken om artskydd i skogen ännu ganska sansade.

Allt kompliceras visserligen av att varje samtal om saken även lockar de numera obligatoriska klimatmänniskorna, mer eller mindre öppet religiösa; en koldioxidkammer med senaste simuleringsmodellen låter sig som bekant inte gärna motsägas. Detta skapar nya konflikter. Ska skogen vara kolsänka eller djurpark? Alla inblandade försöker efter bästa förmåga bevisa att just deras önskemål är förenliga med god klimatpolitik. Skogsindustrin vill gödsla skogen, medan hackspettarnas vänner påtalar den murkna gammelskogens klimatnytta. Gud vet vem som har rätt. Antagligen ingen.

Lika dödfödd är varje litan om den heliga äganderätten. Om Skogsvårdsstyrelsen säger nej till en avverkning, oavsett orsak, är det i grund och botten inte konstigare än att byggnadsnämnden avstyrker ett husbygge vid en förut oexploaterad strand. Sverige är ett civiliserat land. Inte får man slå sin fru heller, eller ens barnen. Vissa lagar och regler måste faktiskt finnas för att stävja barbariet. Svenska lagar, vill säga. Jag är ingen större vän av att lagstadgade beslut rörande skogen utanför mitt fönster fattas på EU-nivå, helt enkelt för att de kulturella förutsättningarna är så olika. Betänk bara den typiskt nordiska allemansrätten i relation till de feodala reflexer som finns överallt i Europa söder om Örkeljunga.

Märk väl, jag gissar och tycker. Det vore mig främmande att idissla det allt lättviktigare mantrat ”lyssna på vetenskapen”. Att jag ändå fortsätter beror delvis på att jag tror mig om att ha gissat rätt ibland, som när jag i slutet av 1900-talet varnade just för att EU:s naturpolitik nog inte alltid är optimal för svenska förhållanden. Ättlingar till självägande småbönder i Sverige har helt enkelt utvecklats en annan syn på naturen än invånare söderut som är fallna efter undersåtar till egenmäktiga slottsherrar. Där vistas man i skogen på nåder, här är det en hävdvunnen rättighet. Den skillnaden är inte liten.

När Sverige som nybliven medlem i EU skulle implementera det reservatsliknande nätverket Natura 2000 påstod byråkraterna att detta bara var en formsak som inte skulle påverka den svenska skogspolitiken. Makten över våra skogar skulle inte flytta utomlands. Så blev det nu inte riktigt, och det då färdigförhandlade Habitatdirektivet är ännu som hugget i sten. Varthän EU-lagen om naturrestaurering ska bära hän till är ännu svårt att säga, men på det hela taget är intrycket att fältropen för dagen inte är samförstånd och sunt förnuft. Snarare paragrafrytteri, där inget är så användbart som en tretåig hackspett eller för den delen större svartbagge, låt vara att den senare inte höjer pulsen hos Kajsa i Hägersten.

Större svartbagge kan stoppa avverkning.

FOTO: ALAMY

Bägge bör givetvis bevaras i det svenska skogslandskapet, i livskraftiga bestånd. Inte för att vi måste, utan för att vi vill. Det är inte konstigare än att vi håller oss med arkiv och bibliotek. Argumentet är ytterst etiskt. Och vad beträffar skogen som helhet, summan av alla dessa arter, är det starkaste argumentet estetiskt. En likåldrig plantage med idel gran eller än värre contortatall avskaffar allemansrätten på så vis att ingen vettig människa skulle komma på tanken att frivilligt besöka platsen. Också en brukad skog bör vara tilltalande för människor. Om jag minns rätt var vi på god väg att införa en sådan skogspolitik, byggd på naturhänsyn i vardagslandskapet, när EU knuffade oss tillbaka ner i reservatstänkandets mjuka vilfåtölj.

Jag höll ett anförande i Skogs- och Lantbruksakademien den gången, det var 1997, som senare trycktes med rubriken ”Reservatet – vital utopi eller föråldrad nödlösning?”. Kontentan var att svensk naturpolitik har kommit så långt att vi nu kan sluta inrätta reservat, fullkomligt. Mina vänner som jobbade med saken praktiskt sa: ”Ja ja, det är ju jävligt lätt för dig att säga.” Och det var sant. Jag var varken politiker, skogsbrukare eller naturskyddsbyråkrat. Satt på bakersta raden bara. Dock vidhåller jag att naturreservatets hundra år gamla utopi är lika förlegad som den snarlika idén om att förhindra folkmord i USA genom att avsätta öknar och andra impediment som indianreservat. En med åren allt sämre nödlösning.

Är det biologisk mångfald man vill värna duger det inte med kringpridda reservat, särskilt inte när klimatet förändras. Ett vetligt skogsbruk är betydligt bättre, samt givetvis drakonisk straffskatt på tamkatter (dödar årligen miljontals fåglar) samt ännu högre tullar på mandelmjöl och all sojabaserad vegangegga vars undernärda konsumenter sällan förstår hur de bidrar till att naturen utarmas, inte bara i Sverige. Att sponsra sojaplantager i tropikerna är illa nog, men skadan här hemma är inte heller att leka med. Inget gynnar den svenska artrikedomen som betande kor, men det är en annan historia.

Fredrik Sjöberg är författare.

Vem lufsar där?
FOTO: GERT OLSSON/TT

Absolut skogstokig

Min barndoms skog står för trygghet. Men den skrämde slag på min väninna från Istanbul.

Av Stina Stoor

Hemma i Balålden, där jag är barnfödd, har vägen upp till mitt hus inte något namn. Det beror inte på att den inte existerar, inte att den är "ingenstans alls", utan att den är oförneklig. Förstås. Det är nämligen den enda väg som leder dit. Mitt hus har ingen siffra på någon vägg, och nu när jag tänker på det så har vägverket aldrig satt upp en skylt med namnet på byn. (Balålden består av tre hus i skogen, inget av dem inom synhåll från de andra två). Men! Så verklig är byn alltså, så bergfast att ingen någonsin har tänkt att det behövde skyltas om saken. Alla vet ju ändå. Det självklara. Den sortens självklarheter saknas tyvärr inne i Staden (vilken stad vi än menar med Staden, Helsingfors där jag sitter och skriver detta är inget undantag).

Jag minns när jag under en period bodde i miljonprogrammets Gårdsten utanför Göteborg och hur en kvinna en gång öppnade dörren till min lägenhet, inifrån lägenheten, och frågade vad jag höll på med när jag stod och var irriterad över att min nyckel inte

passade i låset. Det var fel lägenhet. Jag var inte ens i rätt trappuppgång. Jag var inte ens full. Jag kunde bara inte orientera mig i betongens djungel.

Det är en av orsakerna att den är så skrämmande, Staden. Den andra är förstås dess invånare, de farligaste djur som finns.

När min man Peter var ambassadör i Moskva berättade jag om och om igen för människor där om skogen hemma, om ån och gäddorna, om tussilago. Samma sak när vi bodde i Istanbul. Med en frikyrklig predikants iver berättade jag om hur det är att faktiskt kunna se stjärnorna på himlen utan ljusföroreningar, och om att kunna gå över vägen utan att behöva trycka på en knapp. Om att strosa runt med hunden utomhus iförd ett trasigt nattlinne och inte någonsin behöva skämmas. Allt detta härliga och heliga! Daggdroparna, de som hänger helt annorlunda på granbarr än på parkrosor. Pelarsalar av stammar över mjuka mossgolv. Älgarna som så snällt trampar stigar upp åt alla som behöver ta sig någonstans alls.

Och jag berättade, förstås, om skägglaven, den som visar på hur

DEN POLITISKA SKOGEN

ren luften är. Stackarna i Staden vet ju ingenting om riktigt ren luft, men att den ändå går att hitta om de bara tar den rätta vägen utan namn och inte låter sig förvillas av alla hus med siffror.

Jag berättade om hur man vet var i Balån (ån vid Baläliden) gädorna står. Badade i Istanbuls Bosporen och var noga med att inte svälja vattnet, simmade över trasigt glas och gamla kärror. Blev som inspirerad ändå, och berättade sen för folk om kallkällorna i Västerbotten och bäckarna som släcker törst så bra, jo, berättade om vattnet. Om hur jag har en pump nere i kallkällan hemma i skogskanten och hur fint det är att veta precis var vattnet i kranen kommer ifrån, och vid strömbrott också, att det bara är att hämta det med hink då. Den tryggheten. Att veta saker.

Nej, jag skröt inte.

Jag ville visa, ville dela denna rikedom! Mitt i Stadens hjälplöshet. Skänka folk en gnutta hopp.

Bara tänk er att vissa stackars stadsbor betalar flera miljoner för en liten lägenhet inklämd mellan flera andra (en form av boende som är så komplicerad att man som sagt inte ens hittar hem) och tänk sen vad dessa summor skulle kunna köpa ute i friska luften, där kvinnfolk inte ens behöver vara rädda för att gå "ensamma" hem.

Kom till mig, sa jag. Kom till mig så ska jag visa er världen! Allt kan bli bättre. Det finns alternativ! Det finns vägar där ingen ens funderat på att bli vare sig ficktjuv eller flörtig fuckboy! (Det sista är egentligen inte hundra procent sant eftersom min pappa när han levde körde sin egen mix av dessa två stilar, fast jag är ganska säker på att han aldrig funderade särskilt mycket, så den delen stämmer i alla fall, dessutom stal han bara inne i Staden, så det gills int'.)

Men alla dessa ord om skog och vatten och väl-signelsen i att vara trygg. Om allt det vackra. Om att till och med älgarna hittar i skogen utan nummer och stignamn eftersom ingen gjort allt fyrkantigt där. Hur det är lätt!

Väninnan i Istanbul springer upp och ner i gränderna eftersom hon tränar till något lopp. Väninnan i Istanbul dricker inte vin utan bara drinkar, det är en viktig del av hennes personlighet och Peter glömmet det hela tiden när vi ska umgås, och frågar om hon vill ha vin vid så många olika tillfällen att det till slut liknar ett internt skämt dem emellan. Väninnan i Istanbul är bekymrad över hur sällan jag "tar mig tid" att besöka Konstbiennalen i Venedig (aldrig) men hon ser till att jag får uppleva de utställningar och mingel som är helt nödvändiga där vi befinner oss. Men Stina då, det kan du bara inte missa! Herregud! Så ungefär. Hon släpar oss till platser där Peter kan jamma på sin gitarr med andra män till sent på natten, ibland i rökiga lokaler i skumma förorter, varifrån jag aldrig skulle kunna ta mig ensam hem. (Istanbul har dubbla Sveriges befolkning bara i Staden, så det kan vara ett helt land mellan mig och min säng.)

Någon dag sprängs en bomb på fina promenadgatan, så nära att den hörs både hem till Väninnan och till oss där vi bor på svenska konsulatet. Människor dör. Men blodet blir snabbt bortsköljt och efter ett par dagar är blommorna också bortstädade. Världen pågår som vanligt igen och Väninnan i Istanbul springer upp och ner i gränderna i sina färgglada löparskor; för man kan ju inte låta terroristerna vinna. Det var värre förra gången det sprängdes dessutom, i tunnelbanan sist. Mycket värre. (Den senaste bomben registreras knappt på hennes radar, så liten var den.)

När det sedan blir sommar så hälsar Väninnan i Istanbul plöts-

ligt på i Baläliden istället, men bara lite, för hon och hennes man vill passa på att besöka Stockholm också när de ändå är här. Stockholm är en plats ungefär lika långt ut i periferin som Baläliden, räknat från Sveriges mittpunkt vid Ytterhogdal, men de har fått för sig att den är speciellare för att just huvudstaden finns väl nämnd i någon guidebok och på någon vägskylt (det blir lätt så med turister som inte förstår riktig exklusivitet, utan vill se namngivna saker som andra redan sett).

Jag har inte haft mer än ytlig kontakt med Väninnan i Istanbul sedan dess. Inte för att jag blev så väldigt stött över att hon och hennes man ville till Stockholm (bara lite stött) utan på grund av de händelser jag nu ska beskriva:

Ett. Det börjar med bilbältet. Väninnan och hennes man vill inte ta på sig sina bilbälten när de blir upphämtade vid flyget, för de är ju inte barn och behöver inte bälte i baksätet, faktiskt. Jag blir tvungen att förklara om döden och sådant, att den drabbar även vuxna.

Två. De kallar kalhyggen vi passerar längs vägen för "ödemark" och jag måste förklara att det snarare är ett aktivt industrilandskap, tyvärr. Ungefär som en fabrik. Man får skämmas när folk ser det, men det finns ju inte så många vägar att välja på, vi måste passera här.

Tre. Har faktiskt köpt hem gin och tonic så att hon kan få drinkar. Tyvärr är det svårt att hitta någonstans alls att sitta eftersom det finns mygg och man måste gömma sig. Jo. Tydligt måste man gömma sig. Vi har köpt nya utemöbler också, men vad hjälper det. Ingenstans är det tydligt tryggt att vara.

Fyra. Någon mygga surrar på natten när Väninnan från Istanbul ska sova. Tänk om jag klagade på att andra invånare i 20 miljonersstaden Istanbul hördes in i mitt sovrum när vi är där! Böneutro-pen och trafiken, gatuförsäljarna som ropar ut sina varor. Musiken. Bomben? Så fänig hon skulle tycka att jag var om jag inte bara "kom över" bomben. Vi delar världen med andra, det är bara att acceptera det, så skulle hon ha sagt.

Fem. Väninnan från Istanbul vill inte gå in i skogen. Vill inte följa med och fiska. Vill inte. För därute, bortanför min "gräsmatta" (det är inte en riktig gräsmatta) kan det finnas en björn. Hennes man föreslår att jag ska hämta en bössa, kanske vågar Väninnan följa med om vi har vapen med oss! Jag tror att de båda skämtar men hämtar farfars gamla luftgevär (oladdat) och spelar med. Haha! Kom så går vi! Men nej, detta är inget skämt. Väninnan från Istanbul har åkt flyg över flera länder för att komma hit, men tänker minsann inte gå in i skogen. Vill inte se mitt tempel, tallarnas pelare och himlavalvet, minst lika ståtligt som Hagia Sofia. Absolut inte! Inte skopa upp vatten ur någon av kallkällorna med en hand och se det glittra. Nej!

För att det skulle kunna finnas en björn?

En björn? Väninnan har sina färgglada springskor noggrant nedpackade, antagligen har hon tänkt sig att hon ska kunna springa igen när hon kommer till Stockholm. Till en trygg plats. Men jag har ju följt med henne genom Istanbuls djungler och litat på henne, gått in i lokaler där det myllrat av sådana som är farliga-re än alla nallar är. För att hon ville visa det ena eller andra.

Bilbälte behövs inte? Bomber bör ignoreras, för de får inte vinna! Men så: denna skräck för min skog.

Jo, jag blev synnerligen sårad.

Stina Stoor är författare.

"Hennes man föreslår att jag ska hämta en bössa, kanske vågar Väninnan följa med."

Chaplin är ännu oöverträffad

I år är det 100 år sedan *Guldfeber* hade premiär.
Berättelsen om luffaren som blir miljonär
liknar regissörens eget liv.

Av David Andersson

Det är ett av Charlie Chaplins främsta verk, en del skulle säga hans allra bästa, och därmed en av höjdpunkterna i den tidiga filmhistorien.

Guldfeber (1925) handlar om ruschen i Klondike i slutet av 1800-talet. Chaplin spelar sin vanliga luffargestalt. Men i denna film blir han till slut förmögen eftersom hans kompanjon Big Jim har hittat en guldfyndighet.

Chaplin fick inspiration till filmen när han såg en bild på en ändlös rad av hoppfulla gulddletare som vandrar uppför ett berg. Fotot var taget av svensk-amerikanen Eric A. Hegg, född i Bollnäs som Erik Jonsson. Chaplin läste också en bok om en katastrof som hade drabbat nybyggare i Kalifornien 1846. De svältande personerna var tvungna att äta sina döda kamraters kroppar, liksom sina mockasiner.

Filmen innehåller några av Chaplins mest berömda scener. Den fattige luffaren bor i en hydda tillsammans med Big Jim. De skall fira *Thanksgiving* men har ingenting att äta. Lösningen blir att koka luffarens känga. Ändå får Big Jim hungerhallucinationer. Han tror att Chaplin är en stor kyckling och riktar sitt gevär mot honom. Lyckligtvis kommer en björn förbi som Chaplin skjuter.

Lite senare anordnar Chaplin ett nyårsparty för några unga kvinnor, som han tror vill träffa honom. De dyker inte upp, de har bara drivit gäck med honom. Han somnar och drömmer att han uppför en dans för dem, med hjälp av två brödstycken uppsatta på gafflar.

När *Guldfeber* hade premiär i Berlin 1925 fick bröddansen väldiga ovationer från publiken. Biografägaren tog det ovanliga beslutet att backa filmen och spela scenen en gång till. Den fick då ännu större applåder.

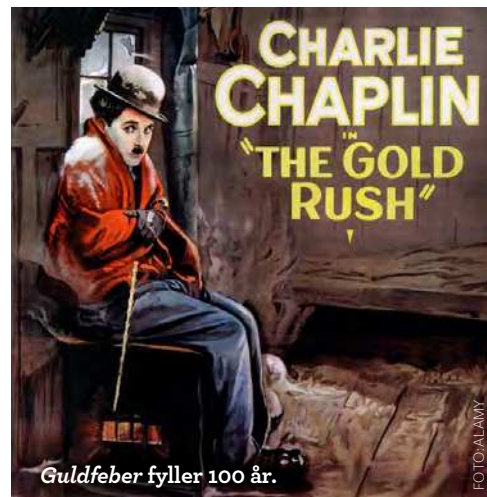
Berättelsen om en person som går från djup fattigdom till att bli miljonär hade i viss mån en självbiografisk bakgrund. Charles (Charlie) Chaplin föddes i London den 16 april 1889. Vid den tidpunkten var det inte mycket som talade för att han skulle bli en rik och berömd person, en framstående regissör och skådespelare med beundrare över hela världen. Någon filmkonst existerade ännu inte. Och Chaplin växte upp under svåra omständigheter.

Hans föräldrar, Charles sr och Hannah, var artister inom *music hall*, som då var en populär underhållningsform. De separerade tidigt. Fadern var gravt alkoholiserad och avled i unga år. Den ensamstående modern drabbades av psykisk sjukdom och hade svårt att ta hand om barnen. Lyckligtvis hade Charlie en några

år äldre halvbror, Sydney, som han stod nära hela livet.

Chaplins skolgång var kort. Men han kom tidigt att stå på scenen. I *Min självbiografi* (1964, övers. Torsten Blomkvist) beskriver Chaplin hur han

"Den här mannen är mångsidig, han är landstrykare, gentleman, poet, drömmare, en ensam människa som alltid hoppas på romantik och äventyr."

David Andersson är författare och redaktör i *Axess magasin*. Hans senaste bok är *Hjalmar Söderberg och eftervärlden* (Bokförlaget Stolpe).

Charlie Chaplin 1926, ungefär vid tiden för *Guldfeber*.

debuterade vid fem års ålder. Egentligen skulle hans mor sjunga, men hon tappade rösten. Den aggressiva publiken började bua och föra oväsen. I denna desperata situation fick lille Charlie gå ut och sjunga en visa som hette "Jack Jones": "När jag hunnit halvvägs föll en skur av pengar ner på scenen [...] När mamma kom in på scenen för att hämta ut mig hälsades hon av stormande applåder."

ÅR 1913 BEFANN sig Chaplin i USA på en turné med ett *music hall*-sällskap. Där kom han i kontakt med filmbolaget Keystone. Under 1914 och de följande åren spelade han in ett stort antal kortfilmer. Det viktigaste med dem var inte de enskilda verken utan uppkomsten av den unika luffargestalten, med mustaschen och den säregna klädseln.

I *Min självbiografi* ger Chaplin en målande skildring av hur figuren uppfanns mer eller mindre av en slump när han letade i klädförrådet:

"På väg till garderoben tänkte jag att jag skulle klä mig i säckiga byxor, stora skor, käpp och plommonstop. Jag ville att alltihop

skulle strida mot varandra, byxorna säckiga, kavajen trång, hatten liten och skorna stora [...] så fort jag var klädd fick kläderna och sminkningen mig att känna vad han var för slags människa. Jag började bli bekant med honom och då jag gick in på den stora scenen var han helt född."

För Mack Sennett på Keystone förklarade Chaplin figuren: "Den här mannen är mångsidig, han är landstrykare, gentleman, poet, drömmare, en ensam människa som alltid hoppas på romantik och äventyr. Han vill gärna inbilla andra att han är vetenskapsman, musiker, hertig, polospelare. Men han är inte för fin för att plocka upp cigarettfimpar eller stjäla karamellen från ett barn."

Det är en vacker beskrivning av luffaren. David Robinson påpekar dock i sitt standardverk *Chaplin. His Life and Art* (1985, nyutgåva 2001) att det inte gick riktigt så fort att fullända gestalten. Han utvecklades successivt i olika filmer.

Filmerna från de första åren är ganska enkla men snart skapade Chaplin mer betydande kortfilmer som *Ett hundliv* (1918), *På axel gevär* (1918) – där han spelar en soldat under första världskriget >>

– och *Lugna gatan* (1917), där han rycker in som polis. Mycket av komiken i *Lugna gatan* bygger på kontrasten mellan den lille Chaplin och den väldige busen, spelad av Eric Campbell. Chaplin slår honom flera gånger i huvudet med batongen utan att det berör honom.

Chaplins filmer blev omedelbart oerhört framgångsrika. Han har beskrivits som världens mest berömda person 1915. Det producerades Chaplindockor, tecknade serier och sånger om honom. Succén gjorde att han bytte filmbolag flera gånger under 1910-talet, med allt större arvode.

På 1920-talet övergick Chaplin till att göra långfilmer. År 1921 kom *The Kid*, på svenska känd som *Chaplins pojke*. Chaplin brukade dominera sina verk på ett sätt som är unikt i filmhistorien. Han regisserade, skrev manus och musik och spelade huvudrollen i dem. Men i detta verk imponeras man av pojken Jackie Coogans insatser. Han var bara fyra när inspelningen började och sex år när filmen hade premiär. Chaplin hade för vana att själv först spela scener för skådespelarna som de sedan kunde imitera. Det var en metod som var idealisk för barn eller andra oerfarna skådespelare. När Chaplin i sin sista film *Grevinnan från Hongkong* (1967) använde den med stjärnan Marlon Brando reagerade denne med ilska.

COOGAN TJÄNADE stora pengar som barn, vilka tyvärr försvinnades av hans mor och styvfar. Det ledde till att det infördes en lag i Kalifornien för att skydda unga i motsvarande situationer.

En kvinna i Paris (1923), med trotjänaren Edna Purviance i huvudrollen, är en ovanlig Chaplinfilm. Han medverkar inte själv i den och det är inte en komedi utan ett drama. Filmen är sevärd och fick fin kritik, men publiken svek. I *Guldfeber* återkom luffar-gestalten. Det skulle dröja mer än 40 år, till *Grevinnan från Hongkong*, innan Chaplin gjorde ytterligare en film där han inte själv spelar huvudrollen.

I början av *Cirkus* (1928) är luffaren på flykt undan polisen, som felaktigt tror att han är ficktjuv. Han rusar in på en cirkus. Publiken jublar över vad de tror är en ny artist, mycket roligare än de ordinarie clownerna. Han blir därför anställd.

Cirkus är en magnifik film som har hamnat lite i skymundan av

andra mästerverk från denna tid, som *Guldfeber*, *Stadens ljus* och *Moderna tider*. I sina memoarer behandlar Chaplin inte *Cirkus*, vilket han senare förklarade med att hans livsomständigheter vid den tidpunkten var så plågsamma.

Verket har dock sina beundrare. Det var en av Ingmar Bergmans favoritfilmer, han brukade visa den på sin biograf på Fårö på sin födelsedag i juli. De varma känslorna mellan Bergman och Chaplin var ömsesidiga.

När Chaplin besökte Sverige 1964 för att lansera sin självbiografi fick de möjlighet att träffas tillsammans med Lasse Bergström, som var filmkritiker och förläggare åt de båda regissörerna. I sin självbiografi *Bokmärken* (1998) beskriver Bergström hur Chaplin började prisa Bergmans filmer, i första hand *Smultronstället*: ”När han ville framhäva en scen ur filmen räckte inte orden. Han reste sig ur stolen och spelade upp scenen eller snarare: mimade den för att få Ingmar att förstå vad han menade [...] Förhållad såg jag *Smultronstället* återskapad av Chaplin.”

Man kan bara beklaga att denna scen inte filmades.

Också för en annan Bergman, författaren Hjalmar, betydde *Cirkus* mycket. Hans sista roman, *Clownen Jac* (1930), är tydligt påverkad av den filmen och han skickade Chaplin ett exemplar av boken. Överhuvudtaget älskade många svenska författare Chaplin. Lars Forssell skrev en bok om honom, Gunnar Ekelöf och Gunnar Björling hyllade honom i dikter.

I slutet av 1920-talet inträffade en revolutionerande förändring: uppkomsten av ljudfilmen. För Chaplin var det dåliga nyheter. Han var en mästare inom stumfilmskomedin, en genre som plötsligt höll på att bli obsolet. Till en början beskrev Chaplin ljudfilmen som ett mode som snart skulle vara över. Vid ett annat tillfälle menade han att den hotade att förstöra världens äldsta konst, pantomimen.

På 1930-talet skapade Chaplin två av sina mest älskade filmer: *Stadens ljus* (1931) och *Moderna tider* (1936). De är i princip gjorda som stumfilmer, även om det speciellt i *Moderna tider* finns en del ljudinslag.

I *Stadens ljus* förälskar sig luffaren i en kvinna som säljer blommor. Eftersom hon är blind ser hon inte hans fattigdom utan tror att han är en förmögen person. Detta underlättas av att luffaren blir vän med en miljonär, som älskar honom när han är berusad med dess-

Chaplin fast i maskinerna i *Moderna tider*.

värre inte minns honom när han nyktrat till.

Moderna tider är en frän satir över maskinåldern. Chaplin jobbar på löpande bandet, där tempot hela tiden skruvas upp. Vid ett tillfälle försöker fabriksägaren effektivisera arbetet ytterligare genom att testa en apparat som skall mata arbetarna och därmed korta ned lunchpauserna. Det blir dock fel på maskinen, istället för att servera Chaplin soppa, majs och tårta börjar den misshandla honom och kastar mat i hans ansikte. Det monotona arbetet gör snart Chaplin galen, han skickas till hospitalet. Senare sätts han i fängelse, oskyldigt anklagad för att ha lett en kommunistdemonstration efter att han plockat upp en röd flagga. Han upptäcker att livet i fängelset är tryggare än uti samhället. När han skall släppas fri tigger han om att få stanna.

CHAPLINS MOTVILJA mot moderniteten, som också till exempel präglar en film som *En kung i New York* (1957), kan tyckas lite paradoxal. Tack vare det nya filmmediet kunde han, som hade vuxit upp i Londons slum, ha osannolika framgångar.

I slutet av *Moderna tider* skall Charlie sjunga för publik. Han har svårt att komma ihåg texten och får den därför uppskriven på manschetterna. När han gör en yvig gest flyger de iväg. Han vet först inte vad han skall göra men löser situationen genom att hitta på ett fantasispråk: "Se bella piu satore, je notre so catore." Det är en underbar scen.

Med sången i *Moderna tider* kan man säga att Chaplin tog farväl av stumfilmen. Den antinazistiska *Diktatorn* (1940) är hans första renodlade ljudfilm. Också luffargestalten försvann, i den nya filmen spelar Chaplin dubbelrollen som judisk barberare och som den tyske diktatorn Hynkel. Det är en både fascinerande och problematisk film.

Chaplins syfte att gissla Nazityskland var naturligtvis lovt, utan tvivel kände han starkt för det judiska folkets öde. Det uppstod tidigt en felaktig föreställning om att han själv skulle vara jude, något många fortfarande tror. Chaplin övervägde att offentligt dementera uppgiften men på grund av den eskalerande antisemitismen valde han att inte göra det.

Samtidigt fanns det vissa ytliga likheter mellan Chaplin och Adolf Hitler. Det mest påfallande är mustaschen, vilket utnyttjades av skämttecknare. De två var dessutom nästan exakt lika gamla. Hitler var född fyra dagar senare, den 20 april 1889.

I slutet av *Diktatorn* blir Hynkel och barberaren förväxlade, vilket ger den senare en möjlighet att tala inför en folkmassa. Det patriotiska anförandet, som istället för hat manar till fred och kärlek, hör inte till höjdpunkterna i Chaplins filmkonst. Chaplin var en osedvanligt mångsidig begåvning, dock var inte analyser av världspolitik det han var bäst på.

Den grundläggande frågan är naturligtvis: Kan man verkligen skämta om Hitler? Chaplin sade själv i efterhand att han inte skulle kunnat göra filmen om han hade haft bättre kunskaper om situationen i koncentrationslägren. Men när filmen hade premiär hade förintelsen av Europas judar inte inletts. Och Chaplin började arbeta med den innan andra världskriget hade startat.

Chaplin var inte den ende som vid den tiden lyckades med nazismen på film. Ett par år efter *Diktatorn* kom Ernst Lubitsch mästergliga komedi *Att vara eller icke vara* (1942). Jag tycker kanske att det är en mer lyckad film än *Diktatorn*, bland annat därför att Hitler bara figurerar i bakgrunden. I centrum finns istället ett polskt teatersällskap som spelar en pjäs om Hitler och senare engagerar sig i motståndsrörelsen.

Diktatorn innehåller samtidigt en del lysande scener, till exempel när Hynkels jordglob förvandlas till en ballong som han bollar med tills den spricker. Chaplin hade också en imponerande förmåga att efterlikna Hitler i talarstolen och förvandla hans tyska till Hyn-

kels rotväliska. Denna möjlighet till röstimitation hade ju inte funnits i stumfilmerna.

Nu hade Chaplin helt accepterat ljudfilmen. År 1942 gjorde han om *Guldfeber* till en ljudfilm, där han själv är berättare. Det torde vara den version som flest personer har sett på tv eller dvd.

Chaplin har ibland beskyllts för sentimentalitet. Den anklagelsen drabbar knappast *Monsieur Verdoux* (1947), där han spelar en kvinnomördare. Ämnet chockerade samtidigt men filmen har senare uppvärderats.

Rampljus (1952) kan jämföras med Ingmar Bergmans *Fanny och Alexander* i den meningen att det handlar om äldre regissörer, i slutet av sin bana, som ser tillbaka på sin uppväxt. Bergman återskapade i sin sista biofilm sin mormors hem (i filmen är hon barnens farmor), sin dockteater och laterna magica. Chaplin skildrade sin ungdoms *music hall*-miljö i London. Han spelar Calvero, en äldre artist som inte längre förmår roa publiken och som dricker för mycket, precis som Chaplins far gjorde. *Rampljus* utspelar sig 1914, det år då Chaplin debuterade på vita duken.

Filmen hade premiär i London, dit Chaplin begav sig. Fientligheten mot honom var nu så stor i USA att han beslöt att inte återvända (han var inte amerikansk medborgare). Landet hade drabbats av mccarthysmen. Denna farsot kom han att gissla i nästa film, *En kung i New York* (1957). Där spelade han kung Shahdov, som är ruinerad och i exil efter en revolution. Det liknade onekligen Chaplins egen situation. I Europa hade han inte samma möjligheter att göra påkostade filmer som han hade haft i USA.

Samtidigt hade Chaplin i mitten av 1950-talet en storhetstid. År 1952 anordnade tidskriften *Sight and Sound* för första gången sin omröstning bland kritiker om historiens bästa film. Två av Chaplins verk, *Guldfeber* och *Stadens ljus*, hamnade bland de tre bästa. (Vann gjorde Vittorio De Sicas *Cykeltjuven*.)

Samma år föreslog Olof Lagercrantz i *Dagens Nyheter* att Chaplin skulle få Nobelpriset i litteratur. Han skrev: "Om Chaplin belönades skulle, därom är jag övertygad, Svenska akademien [sic] ha gjort en stor och bestående insats, ty den skulle då kraftigt ha bidragit till att dra in filmen inom den erkända humanistiska sfären."

Lagercrantz artikel utlöste en debatt. Bland annat uttalade sig akademiledamöterna Anders Österling och Harry Martinson, som var negativa till förslaget utan att vara det till Chaplin. DN försökte också få kontakt med Chaplin själv men fick bara tala med hans sekreterare.

Chaplin levde i slutet av sitt liv i Schweiz. Han återvände till USA först 1972 då han tog emot en heders-Oscar och gjorde ett bejublat framträdande. Han avled i december 1977. Dödsfallet fick ett makabert efterspel: liket stals i syfte att pressa de efterlevande på pengar. Snart kunde dock de skyldiga gripas och graven återställas.

Själv minns jag att jag satt och såg på tv-nyheter med mina föräldrar och fick beskedet om att Chaplin hade gått bort. Det märkliga är att jag redan då, trots att jag bara var fem och ett halvt år, visste vem Chaplin var och måste ha sett något av hans verk.

På 1980-talet gick en del av hans filmer på SVT. När vi på melanstadiet skulle hålla föredrag om ett valfritt ämne talade jag om Chaplin. Sedan dess har jag ständigt återvänt till hans verk när de har visats på tv eller på Cinemateket i Göteborg och Malmö, och skaffat dem som dvd. En del finns numera fritt tillgängligt på nätet. Man bör se Chaplin som barn, det kan lägga grund till en livslång kärlek.

Filmkonsten har förändrats mycket sedan Chaplins dagar. Men det existerar knappast någon kvalitativ utveckling inom konsten. Dagens romanförfattare överträffar inte Dostojevskij, Tolstoj eller Hjalmar Söderberg och dagens kompositörer inte Bach eller Mozart. Och inte heller är 2000-talets filmer bättre än Chaplins, Hitchcocks eller Ingmar Bergmans. ✱

*"Han har beskrivits
som världens
mest berömda
person 1915. Det
producerades
Chaplindockor,
tecknade serier och
sånger om honom."*

De sagolika systrarna

64 Moa Ekblom om Mitfords

De överlevandes berättelser

66 Björn Linnell om olika verk om Förintelsen

Läkarna som hjältar och skurkar

68 Torsten Rönnerstrand om doktorer i litteraturen

Mellan Kafka och Christie

70 Jakob Sjövall läser Leo Perutz

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson minns tiden före Netflix och Spotify

I korthet

71 Charlotta Eruths Lindell promenerar på Tite Street

IDEOLOGIER

Den svår fångade konservatismen

Bör konservativa försöka bevara sådant som skapats av radikaler? Frågan aktualiseras i en ny antologi, konstaterar **Katarina Barrling**.

Ska allt konserveras?

FOTO: LINSPLASH

VAD ÄR KONSERVATISM? Så lyder en av den politiska teorins mest svårbesvarade frågor. Många menar att konservatismen inte ens är en politisk ideologi, utan snarare en attityd, där kärnan ligger i att försiktigt bevara istället för att riva ned. Det är en hållning som bygger på att man vet vad man har men inte vad man får. Eller, för att ta fasta på den konservatives skepsis mot högt ställda men alltid osäkra löften: bättre en fågel i handen än tio i skogen. Med den tolkningen är motsatsen till konservativ inte liberal eller socialist utan radikal. Oavsett om radikalen är vänster, liberal eller höger.

Som den konservative filosofen Roger Scruton påtalat, är det dock inte radikalen som är den konservatives svåraste motståndare, utan världsförbättraren, den som med obruten optimism ständigt finner skäl att förbättra världen med ambitiösa politiska

reformer. Om världsförbättraren inte kan finna principiella argument för att bevara någonting, är det en tydlig signal om att det inte bör bevaras. En konservativ däremot, försvarar inte det befintliga med hjälp av principiella argument, utan för att den konservative genom praktisk erfarenhet vet att det funkar. Den konservatives uppfattning i enskilda sakfrågor kan därför skifta, om tiden eller situationen kräver det. Och avsaknaden av fasta principer eller motviljan att fånga in det mänskligt undflyende i abstraktioner gör att även den konservatives tankar också kan uppfattas som undflyende.

Denna avsaknad av tydliga mål och principer gör konservatismen svår att passa in i de gängse ideologimallarna. Det innebär också – i en värld där politiken avkrävs principer – att den konservative inte sällan lider av dåligt självförtroende, eller i alla fall

något som uppfattas som dåligt självförtroende. Ibland kan det helt enkelt handla om den konservatives motvilja mot tvärsäkra svar, även när det handlar om de egna svaren.

Det är alltså svårt att säga exakt vad konservatism är. En antologi på temat har således fått titeln *Konservatism* (Bokförlaget Augusti), i pluralis. Redaktörer är Tony Gunnarsson och Hugo Fiévet, och boken betraktar begreppet från en rad olika håll: dess historiska rötter, nationsbundna traditioner, samtida uttryck och även några av dess mer udda fåglar. Boken rymmer ett vridande och vändande som är välgörande för all form av ideologisk analys, och även om konservatismen är särskilt undflyende tänker man under läsningen att det också skulle vara intressant med liknande antologier om "liberalism" och "socialism".

KONSERVATISMENS, ELLER konservatismernas, undflyende natur avspeglas i förordet. Där utgår idéhistorikern Svante Nordin från ett antal bilder i sitt försök att rama in den: Platons grotta, Montaignes gunga, Hobbes sjövidunder, Burkes ek, de Maistres offeraltare och Dos-tojevskijs kristallpalats. Med dessa motstridiga bilder fångar Nordin på ett intressant sätt konservatismens stretande åt olika håll.

Ett problem när man ska definiera vad som är konservativt, är spänningen mellan konservatismen som försvaret av vissa specifika idéer och värderingar, och konservatism som viljan att bevara. Den spänningen är utgångspunkten för en essä av den tidigare moderatpolitikern Anders Björck. Han konstaterar att "idékonservatismen" inte kan bygga på bevarande för bevarandets egen skull, i synnerhet inte om samhället är uppbyggt på radikala idéer. "Strukturkonservatismen" kan däremot vara inriktad på att bevara vad bevararen finner lämpligt. Björck menar att den mest typiska anhängaren av strukturkonservatism är ett socialdemokratiskt kommunalråd.

Apropå sådana kommunalråd är intressant nog Socialdemokraterna det parti i Sverige som mest framgångsrikt torgfört en konservativ idé: folkhemmet. Den socialdemokratiska världsförbättrarens sociala ingenjörskonst strider förvisso mot konservativt tänkande. Men partiets folkhemsvision bygger likväl på ett grundläggande konservativt värde: den normburna gemenskapen, här fast grundad i nationen Sverige (och dess stat) istället för familjen eller kyrkan. Det är en nationalism grundad i ekonomisk och social trygghet istället för blågula fanor och nationalsång. Individen särkopplas här från de mindre gemenskaper som konservatismen brukar lyfta fram och knyts istället till en större statsburen gemenskap. Det är värt att notera att svensk arbetarklass anammade många av de ideal som konservatismen lyfter fram: ordning och reda, skötsamhet och plikt känsla.

Björcks poäng om att en konservativ inte kan bevara vad som helst för bevarandets egen skull återkommer hos många av författarna. Istället är den typ av konservatism som framhålls idékonservatismen. Vilka idéer och värderingar bygger den då på? För att sammanfatta några av tankarna kan nämnas: seder, traditioner, stabila institutioner (så som nationalstat och kyrka) och så den kristna tron, i sig och som bärare av historiskt förankrade institutioner. Normburna gemenskaper tillmäts stor vikt, och här finns en föreställning om att samhället föregår individen. De som hotar samhällsgemenskapen uppskattas därför inte.

Så länge man håller sig till dessa idéer borde avståndet till såväl de strukturkonservativas relativism och de icke-konservativa världsförbättrare vara säkrat. Men så enkelt är det inte.

SAKEN ÄR DEN ATT ÄVEN en hel del av de institutioner som brukar räknas som konservativa stöttepelare har kommit att utgöra ett institutionellt försvar av just det som de konservativa ser som destruktivt liberala, progressiva eller radikala idéer – världsförbättrandet. Domstolen, nationen och kyrkan, alla är de idag präglade av ett sekel av skiftande konstellationer av liberal och socialistisk politik. Hur ska en konservativ förhålla sig till detta? Och kan man i konservatismens namn då försvara dessa institutioner? Eller bör man verka för att i grunden förändra dem och i så fall hur? En marsch genom institutionerna är ett uttryck för radikalism, något konservativa motsätter sig. Men om nu institutionerna i all sin stabilitet och sitt normförsvar vilar på en grund av radikalism och progressivi-

Svensk arbetarklass anammade många av de ideal som konservatismen lyfter fram: ordning och reda, skötsamhet och plikt känsla.

tet, vad göra? Däri ligger konservatismens rävsax.

Det är också intressant att notera att ordet konservatism har andra konnotationer idag än för bara några år sedan. Inte heller idag är "konservativ" en etikett att skryta med i svensk samhällsdebatt, men däremot verkar allt fler hysa växande förväntningar på konservatismen. De som brukar bekämpa konservatismen menar till exempel att konservativa bör ta avstånd från Donald Trump med anhang, liksom från högerpopulismen. Det är som om dessa motståndare gärna vill se sig som uttolkare av vad sann konservatism är, på ett liknande sätt som socialister rätt länge gjort anspråk på att veta vad sann liberalism är. Och de försvarar dessutom de institutioner som en gång konservatismen försvarade.

Det den progressive gör är alltså, från ett konservativt perspektiv, att först bryta ned det de konservativa har velat bevara. Och när man väl gjort det vådjar man till den konservatives reflexer att bevara de institutioner som bygger på denna nedbrytning. Ensam kvar står den konservative, mellan Scylla och Charybdis.

SAMMANFATTNINGSVIS kan man konstatera att även försvaret av institutioner som nation och kyrka alltså löper risk att hamna i strukturkonservatismens garn. Frågan är därför om definitionen behöver röra sig från institutioner och normburna gemenskaper och läggas på en mer mental nivå. Som när Dan Korn lyfter fram Thomas Sowell's distinktion mellan obegränsad och begränsad vision, där den senare – i strid med världsförbättrandan – menar att det inte alltid finns lösningar på samhällseliga och mänskliga problem, utan bara avvägningar.

Ett liknande spår ligger i att se konservatism som knuten till lokala förutsättningar. Bland andra Daniel Bergström fångar det resonemanget när han pekar på konservatismen som "ett provisorium som inte låter sig tvingas in i en rätlinjig form", och att "det goda samhället bara kan vila på en jämvikt mellan motverkande krafter, inte på föregivet absoluta idéer eller principer". Och då heller inte idén om de stabila institutionerna, skulle man kunna tillägga. ✱

Antologi om aktuell ideologi.

FOTO: ALAMY

Jessica, Nancy, Diana, Unity och Pamela 1935. Bara Deborah saknas.

De sagolika systrarna

Bland de omtalade systrarna Mitford fanns både skickliga författare, fascistsympatisörer, en hertiginna och en kommunist, skriver **Moa Ekblom**.

SYSTRARNA MITFORD är ständigt aktuella, men denna vår kanske mer än vanligt. Snart har en dramatisering av några år av deras liv, *Outrageous*, premiär på Britbox. Och nyligen blev en de mest kontroversiella av dem, Unity (1914–1948), föremål för en artikelserie i *Daily Mail*, eftersom hennes Hitler-vurmände dagbok hade hittats.

De sex brittiska systrarna, med aristokratiskt påbrå, blev tidigt kända för sina eskapader. De var vackra, äventyrliga, bröt mot många normer och sålde lösnummer.

De blev också fixstjärnor för diverse politiska ideologier. Dessutom har en större grupp av systrar en touch av saga, som Brontë, de antika plejaderna, systrarna Bennet i Jane Austens *Stolthet och fördom* eller Kardashians.

Den äldsta av dem, Nancy (1904–1973), började redan på 1930-talet skildra sin brokiga familj. Hon både skrev och figurerade i skvallerpalter och producerade några enkla humoristiska romaner, genom vilka systrarna började bli kända. Systrarna var

också en del av den virvel av fester under mellankrigstiden, där deltagarna benämndes *bright young things*, och de blev där vänner med Evelyn Waugh (författaren till bland annat *En förlorad värld*). Den mass-mediala fascinationen ökade när Diana (1910–2003), beskriven som den vackraste av dem, gifte sig med den stormrike Bryan Guinness. Evelyn Waugh dedicerade sin roman *Vile Bodies* (1938) till paret.

Dock, bara några år senare lämnade Diana maken för fascistledaren Oswald Mosley, en omskriven skandal. Mosley (1896–1980) ledde vid den tiden *British Union of Fascists* (BUF). Anhängarna använde svarta uniformer vilket gjorde att de kallades "Blackshirts". Nancy satiriserade detta som "Union Jackshirts" i en

roman, vilket ledde till en schism mellan systrarna. När andra världskriget bröt ut internerades Oswald och Diana Mosley av brittiska staten, såsom nazistsympatisörer. Detta inte utan fog, då de hade haft täta kontakter med regimen i Tyskland, och faktiskt gifte sig i Joseph Goebbels vardagsrum med Adolf Hitler som hedersgäst.

Även Unity greps alltså tidigt av fascismens lockelse, flyttade till Tyskland för att läsa tyska och lyckats nästla sig in hos Hitler genom att stalka honom. (Hennes dopnamn var ominöst nog Unity Valkyrie och hon sägs ha koncipierats i Swastika, Kanada.) När Storbritannien förklarade Tyskland krig 1939 sköt hon sig i huvudet, med en pistol från Hitler. Hon klarade inte av tanken på att dessa två länder skulle vara i krig. Hon överlevde, och transporterades sinom tid till sin familj, vilket naturligtvis var mumma för pressen. Hon hade svåra skador resten av livet och avled 1948 på grund av den kula som alltså fanns i hennes hjärna. (Även brodern Tom avled till följd av kriget, i Burma 1945.)

MAN SKULLE KUNNA tycka att detta var nog. Men familjen var faktiskt föremål för ytterligare en politisk skandal. Den näst yngsta dottern Jessica (1917–1996), kallad Decca, rymde med sin kusin Esmond Romilly (som hade Winston Churchill som ingift morbror) för att ansluta sig till kommunisterna i spanska inbördeskriget. Det rapporterades ivrigt i medierna. Paret gifte sig strax, och emigrerade till USA 1939. Romilly tjänstgjorde i flygvapnet under kriget och stupade 1941. Decca gifte om sig med en amerikansk advokat 1943, de var båda medlemmar i kommunistpartiet, och slog sig ner i Kalifornien.

Decca och Unity hade stått varandra nära, men politiken kom emellan. Efter Unitys självmordsförsök försonades de dock. Decca och Diana hade hela livet en ansträngd relation. Den yngsta system, Deborah (1920–2014), kallad Debo, påverkades av kriget på ett annat sätt. Hon gifte sig 1941 med en yngre son till hertigen av Devonshire. När makens äldre bror (för övrigt gift med en av John F. Kennedys systor) dog i strid 1944 blev hon och maken arvtagare till hertigdömet.

Kriget lämnade en lång skugga över systrarna och de mötte en förändrad värld. Nancy skrev snart sina två mest kända romaner, *Kärlek i kallt klimat* (1945) och *Följd av kärlek* (1949), i vilka hennes föräldrar och systrar porträtterades. Nancy flyttade sedermera till Paris och hade en långvarig relation med den franske politikern Gaston Palewski. Där fortsatte hon sin framgångsrika författarkarriär, med ytterligare romaner och flera biografier över bland annat madame de Pompadour och Voltaire. Hon lanserade även förkortningarna "U" och

"Non-U", där U står för "upper class" och "non-U" för inte, i en retsam essä om språkliga klassmarkörer.

Diana blev Mosley trogen. Maken försökte flera gånger göra comeback i politiken, dock utan framgång. Diana fortsatte vara kontroversiell, med sina memoarer och genom att hon framträdde i massmedier med en förlåtande hållning gentemot Hitler. Hennes son i första giftet lord Moyne fick i Sverige tvivelaktig uppmärksamhet i samband med Trustorhärvan på 1990-talet.

Decca inledde en bana som grävande journalist och gav bland annat ut boken *The American Way of Death*, en bitande exposé över begravningsbyråindustrin, vilket ledde till reformer och lagstiftning. Hennes stora bästsäljare var dock självbiografen *Hons and Rebels* (1960), som ytterligare bidrog till mytologiseringen av systrarna.

Debo, som var tvungen att bli expert på hur man driver ett hertigdöme, drog listigt fördel av skimret runt systrarna. Hon reformerade sitt storslagna herresäte till att bli vinstdrivande, med stora skaror besökare. Hon rörde sig genom sitt gifte i de finaste kretsar, bland annat var Charles och Camilla på hennes begravning. Även hon skrev flera memoarer och kåserande böcker om sitt gods.

VAD GER DÅ MITFORDS en ständig aktualitet, förutom glamour, dramatiken och den folkloristiska samlingen systrar? Säkerligen är det dragningen till evigt kittlande ting som klass och aristokrati, samt politisk polarisering inom familjer, och likaså den ödesmättade brytningstid som de genomlevde och sargades av. Nancy och Decca står sig onekligen i egen rätt som författare, även om de drog fördel av kändisskapet.

En tungt vägande faktorn är humorn i deras texter och persona. Man retades spirituellt med etablissemang, krig och

Nancy Mitford (1904–1973).

modernitet, man drev med både kommunism och fascism. Nancys romaner har en air av Wodehouse, fast med sex och passion och krig, och det allvar som kommer med en kvinnlig protagonist. Kvinnor kan inte kosta på sig oreserverad nostalgi, utan måste anpassa sig och överleva, ofta med villkor som sätts av andra. Ovan nämns faktisk bara en bråkdel av de motgångar som systrarna fick lida, det var skilsmässa, otrohet, svek, ekonomiska svårigheter, alkoholism, cancer, missfall och barn som dog i förtid. Då blir det ännu viktigare att kunna skratta åt det hela. Det är något som man även ser hos Decca och Debo, och som visar sig även på ett mer osympatiskt sätt i Dianas vägran att sluta prata om Hitlers strålände blå ögon.

SYSTRARNA BYGGDE ALLTSÅ en myt kring sig själva, och de blev tidigt en storindustri i fråga om böcker och medier. Redan 1981 kom en musikal om dem, *The Mitford Girls*. Det finns så många böcker om systrarna att det inte finns plats att räkna upp dem här. Var och en av dem har ägnats minst en biografi, till och med Pamela (1907–1994), som absolut hade sina egenheter, men förde ett

Systrarna byggde alltså en myt kring sig själva, och de blev tidigt en storindustri i fråga om böcker och medier.

jämförelsevis stilla liv. Om Nancy finns minst fyra. Flera av systrarna publicerade regelrätta memoarer och de har även blivit föremål för tre olika gruppbiografier.

Vidare har böcker med deras olika brev- växlingar givits ut, till exempel *The Mitfords. Letters Between Six Sisters*. Det finns även korrespondenser med utomstående, som den lysande *The Letters of Nancy Mitford and Evelyn Waugh*. (Om du bara ska läsa ett verk av Mitfordiana, läs då detta verk!). I *Tearing Haste. Letters Between Deborah Devonshire and Patrick Leigh Fermor* är något mer platt.

Nancys *Kärlek i ett kallt klimat* har dramatiserats på tv två gånger, 1980 och 2001, och *Följd av kärlek* blev tv 2021, ingen av dem särskilt bra. Diana porträtteras i säsong 6 av tv-serien *Peaky Blinders*. Det finns även ett otal romaner om dem, det har till exempel nyligen kommit två olika om Nancys tid som bokhandelsbiträde. Det har skrivits en serie om sex deckare med en syster i fokus för varje bok.

Textmängden är sålunda enorm. Myten har överlevt inte bara systrarna, utan även deras gåningar och skrifter. ✨

Ingången till Auschwitz-Birkenau.

HISTORIA

De överlevandes berättelser

En ny bok diskuterar vittnesmål och litterära verk om Förintelsen, skriver **Björn Linnell**.

NÄR ADOLF EICHMANN 1961 ställdes inför rätta i Tel Aviv var Yehiel De-Nur ett av vittnena. Inför domstolen talade han om "planeten Auschwitz", där inga vanliga lagar eller regler gällde. Han avslutade med att i ett av rättegångens mest dramatiska ögonblick falla avsvimmad ner.

Samtidigt framkom att det var han som stod bakom den kanske märkligaste sviten av romaner som ägnats Förintelsen, den så kallade "Salamanderkvartetten", under pseudonymen Ka-Tzetnik 135633. Det är i den han skildrar Auschwitz som en främmande planet.

När seriens andra del *Beit Ha-Bubot* på 1950-talet kom ut på engelska under titeln *House of Dolls* pryddes pocketens omslag av en teckning av en ung kvinna med djupt uppknäppt blus och med *Feld-Hure* – "fält-hora" – tatuerat på bröstet. Allt enligt den billigaste kiosklitteraturens genrekrav på kittlande våld och erotik. Samma år

som Eichmannrättegången utkom nästa roman, *Han kallades Piepl* (svensk översättning samma år av Viveka Heyman). Piepl var benämningen på de unga pojkar som var tjänare åt högt uppsatta fångar, kapon, och som förväntas tillhandahålla allt, inte minst sina kroppar.

Yehiel De-Nurs romaner är ett av de många författarskap som behandlas i Daniel Pedersens imponerande verk *Natt och aska. Förintelsens litteraturer* (Nirstedt). Boken består av en rad läsningar och analyser av kända och klassiska verk av författare som Primo Levi, Robert Antelme, David Rousset, Anne Frank, Jean Améry med flera.

Natt och aska är, slår Pedersen genast fast, en bok om just Förintelsens litteraturer, om de vittnesmål, minnesteckningar, dagböcker och essäer som skrivits av författare som själva upplevt Förintelsen. Det är de överlevande som har ordet,

eller, för att använda Buchenwaldfängens Jorge Sempruns benämning på dem som har överlevt tiden i dödens närhet: återvändarna.

Tyngdpunkten i framställningen är analysen och presentationen av de viktigaste verken inom genren. *Natt och aska* är således inte en historik över Förintelsen, den historien åligger det historikerna att skriva. Pedersen är ute efter vad det litterära vittnandet kan tillföra kända fakta.

Historiker har för övrigt under lång tid uttryckt tvivel om källvärdet hos den typen av vittnesmål gjorda i efterhand. Den i sammanhanget ytterst betydande historikern Raul Hilberg hävdar i sina arbeten *Hur de europeiska judarna förintades* och *Sources of Holocausts research* att vittnesmål är synnerligen tvivelaktiga källor för forskningen. Dokument och arkivforskning är allt som räknas. Hilberg har också kritiserats för att han förlorat offren och deras levda erfarenheter ur sikte. Även om Saul Friedländer, författare till *Tredje riket och judarna*, något har mildrat Hilbergs stränga källkrav är även han skeptisk mot vittnesmålet som verklig kunskap.

Daniel Pedersen intar här litteraturkritikerns perspektiv snarare än historikerns, och söker svar på en specifik fråga: Vad vittnar vittneslitteraturen om? Hans svar är att den litterära texten i kraft av att vara just litteratur äger en särskild närvaro som historiska arkiv och mer regelrätta vittnesåtergivningar saknar.

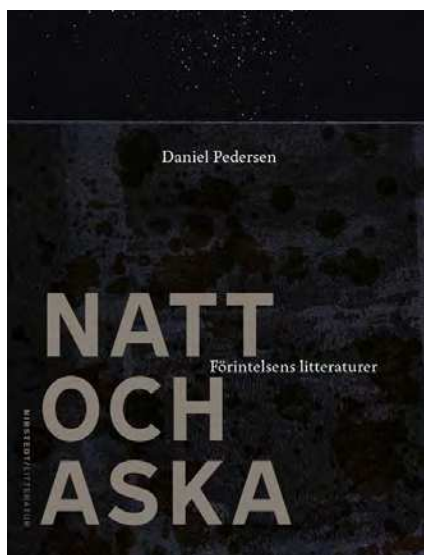
Litterära verk utgör knappast några lättanterliga historiska källor. Pedersen inför begreppet "Förintelsens hermeneutik", för att antyda sättet som dessa verk bör läsas. För att de ska avlockas sitt djupaste innehåll måste man gå bakom textens yta, det som uppenbart står på sidorna.

VIA LITTERATUREN FÅR VI EN FÖRSTÅELSE FÖR, snarare än bara vetenskap om, hur det är att leva i det vanvettiga undantagstillstånd som lägren utgör. Litteraturen gestaltar hur det ser ut och känns när man stjäls bröd från en hungrande medfånge, när man tvingas plocka guldtänder ur gasade lik, när man vänder ryggen åt en fader som halkar efter i marschen, när man blir tacksam över att någon annan än man själv väljs ut till krematoriet.

Analysen av de klassiska verken utgör kärnan i hans framställning. Det är där det intellektuella och emotionella värdet i vittneslitteraturen framstår som tydligast. Men *Natt och aska* är emellertid angelägen inte bara på grund av de känsliga litterära analyserna av betydande verk, utan också i kraft av de frågor som gäller vittnandets giltighet och det litterära skapandets egenart. Hur ser förhållandet mellan vittnande och litterär gestaltning ut? Och vad kännetecknar, å ena sidan, steget från levd erfarenhet till berättande, och, å den andra sidan, relationen mellan sann litteratur och den egna berättelsen? Det är i detta sammanhang som även de mer okända författarna och mindre självklara verken blir intressanta, däribland Ka-Tzetnik 135633.

När Daniel Pedersen diskuterar Ka-Tzetniks verk är han noga med att framhålla att de är romaner. Det är uppenbart att Yehiel De-Nurs egna upplevelser omformats till fiktion. Varken flickan Daniellas öde som

Judar anländer till Auschwitz 1944.

Pedersens bok.

prostituerad på lägreets bordell, dess "njutningsdivision", eller den unge Moni som Piepl återgår på hans egna erfarenheter. Pedersen framhåller att detta grepp säger något om det svåra i att formulera lägreets verkliga brutalitet. För att orka eller kunna berätta tar författaren omvägen över redan tillgängliga litterära konventioner, i hans fall underhållningslitteraturens.

Hur viktigt är det då att det litterära verket återger författarens egen erfarenhet? Vad händer när man lägger till eller lägger till rätta för att skapa en berättelse? Blir det lögn? Blir det sannare? Går det alls att skriva om erfarenheter utan att lägga till, dra ifrån och lägga till rätta? Utan att bygga en historia?

Om vi föreställer oss att Yehiel De-Nurs romaner *House of Dolls* eller *Han kallades Piepl* vore skrivna av någon som inte själv varit i läger, hur skulle vi då bedöma verken, och på vilka grunder?

Frågan aktualiserar det faktum att det med jämna mellanrum uppträder författare vars böcker utger sig för att återge verkliga minnen och händelser, men som inte gör det. Det finns exempel på rena förfalskningar som har hyllats som mästerverk och tilldelats priser och utmärkelser.

Berömt är fallet med Benjamin Wilkomirski och hans "memoarer" *Brottstycken*. Efter att ha hyllats och prisats avslöjades boken som ren fiktion av historikern Stefan Maechler. Därmed var sagan slut när det som boken hyllats för, äktheten, försvann. Boken gick, påpekar Maechler, från att vara mästerverk till att bli kitsch.

Mer spännande är att titta på receptionen av verk som är litterärt betydande men

Via litteraturen får vi en förståelse för, snarare än bara vetenskap om, hur det är att leva i det vanvettiga undantagstillstånd som lägren utgör.

som visat sig vara av tvetydigt ursprung. Ett exempel är Jerzy Kosinskis roman *Den målade fågeln*. När boken kom ut gällde den för att bygga på Kosinskis egna upplevelser. Först hyllades den som ett viktigt bidrag till litteraturen om krigets brutalitet, men vid avslöjandet att den var fiktion, fördes den bort från Förintelselitteraturens kanon.

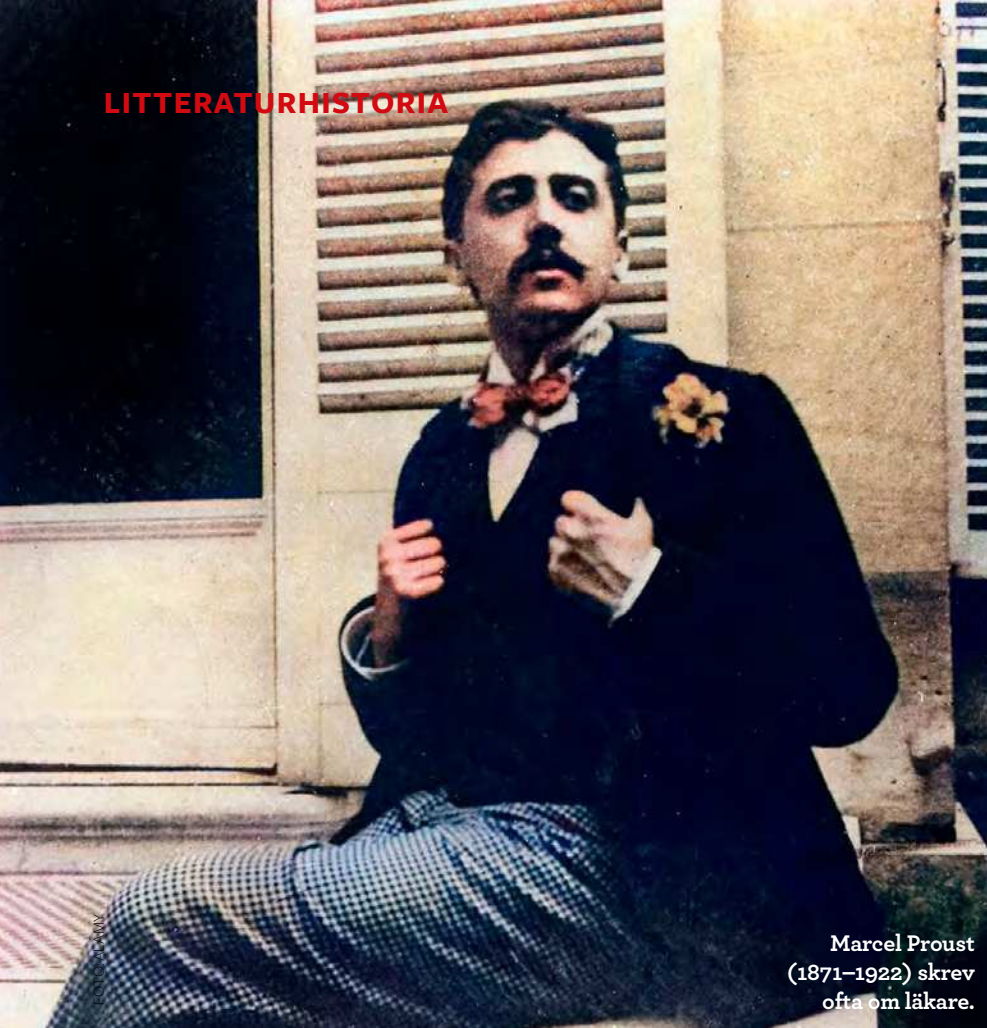
MEN GER VERKLIGA upplevelser – äkthet – bättre litteratur? Saknas något i Kosinskis skildring som litteratur betraktat? Jag tror inte det, och i synnerhet inte i estetisk mening. Men tveklöst påverkar det textens tilltal, och styr det sätt på vilket läsaren tillägnar sig det lästa. I sammanhanget är det möjligt det viktigaste.

Kanske kan den tyske kritikern Walter Benjamins begrepp *aura* med dess betoning av ett unikt här och nu hjälpa oss att förnimma betydelsen av kontakten med ett vittnes egen upplevelse när vi tar del av vittnesmål; vetenskapen om det fysiska, det som i en specifik tid har setts, och känts in på huden, inte bara i fantasin långt senare.

Det är ingen tillfällighet att Pedersen enbart har valt verk av författare som själva suttit i läger. Kan den erfarenheten vara skillnaden mellan skräp och något intressant, något värdefullt? I så fall är det läsaren som medskapande som lägger till dessa dimensioner mellan raderna.

Det är nu 80 år sedan de allierade truperna öppnade lägren. Vi lever i vittnandets tidevarv, påpekar historikern Anette Wieviorka i sin polemiska studie *L'ère du témoin*. Antalet verk, minnesplatser och museer ägnade Förintelsen är legio. Samtidigt håller de sista ögonvittnena på att försvinna, och vi har tvingats reflektera över vad som då går förlorat. För även om de sant litterära författarna äger inbillningskraften och formuleringsförmågan att återge lägren minst lika levande som de som var där, tycks kopplingen till levd erfarenhet vara avgörande för hur man ska förhålla sig till berättelserna om det ohyggliga.

Om inte annat, kan man konstatera, för att skydda oss från den sentimentala kitsch som Imre Kertész varnar för, eftersom den alltid riskerar att stå i vägen för verklig förståelse. ✱

Marcel Proust
(1871–1922) skrev
ofta om läkare.

Läkarna som hjältar och skurkar

Hos författare som Flaubert och Proust finns många sympatiska porträtt av läkare. Senare kom bilden av yrkesgruppen att bli mer negativ, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

”EN GUDAUPPENBARELSE HADE INTE skapat större uppståndelse”, skrev Gustave Flaubert i romanen *Madame Bovary* (1857). Vad han syftade på var en tidstypisk representant för 1800-talets mest omdebatterade yrkesgrupp – läkarkåren. Den gudalike läkaren var för Flaubert en inkarnation av den vetenskaplighet som vid denna tid troddes kunna rädda världen från vidskeplighet och övertro.

Flauberts gudalike läkare har gått till historien som ”doktor Larivière”. I slutet av *Madame Bovary* beskrivs han på ett sätt som hade otaliga motsvarigheter i den tidens läkarskildringar: ”Han tillhörde den skola av stora kirurger som [...] också var filosofer, dyrkade sin konst med fanatisk

kärlek och utövade den med hänförelse och skarpsinnighet.”

Skildringen av doktor Larivière var byggd på solid sakkunskap. I hans släkt fanns många framstående läkare, och flera av dem har satt spår i *Madame Bovary*. Dit hörde inte minst hans pappa, Achille-Cléophas Flaubert (1784–1846).

Flauberts far var säkert den viktigaste förebilden till den glansfulle doktor Larivière, men det fanns också rent litterära inspirationskällor. I den samtida litteraturen var det gott om läkare av denna typ. Till deras tidstypiska drag hörde inte bara det goda hjärtat utan också det vetenskapliga sättet att förhålla sig till yrket.

I *Madame Bovary* finns det likväl också

några utövare av läkekonsten som inte lever upp till Larivières nivå. Dit hör bokens manlige huvudperson, den trögtänkte Charles Bovary, men också den cyniske posören Canivet och den frasaradikale apotekaren Homais, en kvacksalvare som i trots mot lagen bedriver en inbringande läkarpraktik. Det gemensamma för dessa på olika sätt misslyckade yrkesmän är att de saknar det vetenskapliga förhållningssätt som besjälar den gudalike Larivière.

Flauberts läkare skulle få otaliga yrkesbröder i det följande halvseklets litteratur. Välkända exempel är den duglige Thomas Stockman i Henrik Ibsens *En folkefiende* (1882), den trögtänkte John D. Watson i Arthur Conan Doyle's *En studie i rött* (1887) och den cyniske Andrej Jefimitj Ragin i Anton Tjechovs *Paviljong nr 6* (1892).

Tidstypiska läkare finns det också i Marcel Prousts romanserie *På spaning efter den tid som flytt* (1913–1926). Det visar den mångkunnige barnläkaren Carl Lindgren i en nykommen bok med titeln *Marcel Proust – liv, lidande och läkare* (Carlsson Bokförlag). Här sätts läkarskildringarna in i en idéhistorisk kontext som öppnar nya perspektiv, inte bara på Proust utan också på hela den period – ofta kallad *belle époque* – då merparten av hans berättelser utspelar sig.

LIKSOM FLAUBERT var Proust son till en läkare med det i sammanhanget förpliktande namnet Achille. Hans namn hos Homeros var ju inte bara trojanska krigets främste kämpe. Den homeriske Achilles var också läkare. I antika legender berättas att han lärt läkekonsten av den vise kentauren Chiron. I kraft av detta kunde han bota sina undersåtars sår med hjälp av den växt som med anledning av detta fått namnet *Achillea millefolium*, på svenska rölleka.

Adrien Achille Proust (1834–1903) var en av sin samtids främsta läkare. Därför är det inte överraskande att medicinska frågor kom att spela en central roll i familjen Prousts vardag. Därtill bidrog också det faktum att sonen Marcel redan från mycket unga år drabbades av en lång rad symtom, som Lindgren sakkunnigt diskuterar i sin bok.

Prousts sjuklighet skulle komma att sätta otaliga spår i *På spaning efter den tid som flytt*. Gång på gång informeras vi om berättarens krämpor och de olika mediciner som han använder.

Mot den bakgrunden är det inte överraskande att det i romanens persongalleri finns en stark överrepresentation av läkare. Många av dem har förebilder i verkligheten. Några får dessutom uppträda under sitt verkliga namn. Så är det med Paul-George Dieulafoy (1839–1916), Pierre Potain (1825–1901), Maurice Courtois-Suffit (1861–1947) och Gabriel Bouffe de Saint-Blaise (1862–1953).

Från filmerna *När lammen tystnar* (1991) och *Doktor Zjivago* (1965).

FOTO: ALAMY

De intressantaste av Prousts många läkarskildringar bygger emellertid på en blandning av verklighet och fiktion. Namnen är då påhittade och personlighetsdragen som regel hämtade från flera olika förebilder, ofta från Prousts far men ibland också från patologen Albert Charles Robin (1847–1928) eller från kirurgerna Jean-Samuel Pozzi (1846–1918) och Antonin Gosset (1872–1944).

ETT EXEMPEL ÄR doktor Cottard. I motsats till Flauberts doktor Larivière eller Ibsens Thomas Stockman är han inte någon idealgestalt. Som läkare är han visserligen känd för sin ”snabbhet, klarsynthet och säkerhet i diagnosen”, men som privatperson framstår han som vulgär, inskränkt och socialt inkompetent. Liknande tillkortakommanden anar vi också hos flera andra av de läkare som skildrats i *På spaning efter den tid som flytt*. Likväl finns här också ljusgestalter av ett slag som kan erinra om doktor Larivière i *Madame Bovary*.

Psykiatrikern du Boulbon bär enligt Carl Lindgren omisskännliga drag av en av samtidens mest renommerade neurologer. I verkligheten hette han Édouard Briaud (1852–1909) och började sin bana som favoritlev till den legendariske Jean Martin Charcot på sinnessjukhuset La Salpêtrière. Det betyder att han som ung bör ha haft goda möjligheter att sammanträffa med flera andra av de ryktbara auskultanter som flockats kring Charcot, till exempel August Strindberg eller Sigmund Freud.

De goda läkarna hos Flaubert och Proust har fått många efterföljare i eftervärldens romankonst. Därom vittnar

till exempel Ernest Hemingways *Farväl till vapnen* (1929), Albert Camus *Pesten* (1946), Boris Pasternaks *Doktor Zjivago* (1958), Astrid Lindgrens *Madicken* (1960) eller Milan Kunderas *Varats olidliga lätthet* (1984). I dessa uppbyggliga läkarskildringar kan de goda egenskaperna stundom blandas upp med mindre sympatiska drag.

Så är det dock inte alls i de 326 böcker med samlingsnamnet *Vita serien* som under åren 1963–1991 utgavs på svenska. De brukade kretsas kring en kärlekshistoria – oftast mellan en läkare och en sjuksköterska – som utspelar sig på ett sjuk-

De goda läkarna hos Flaubert och Proust har fått många efterföljare i eftervärldens romankonst.

hus. Det som skiljer dessa berättelser från många andra kärleksromaner är att kontrahenterna undantagslöst beskrivs som självupppoffrande, hårt arbetande och moraliskt oförvitliga. Dessa egenheter måste förstås utifrån den historiska situation i vilken böckerna tillkom. Volymer i *Vita serien* går tillbaka på engelskspråkiga förlagor som hade velat skapa ökad förståelse för det brittiska sjukvårdssystem – *National Health Service* (NHS) – som efter visst motstånd från medborgarna hade sjuksatts 1948. I böcker med

detta syfte var det naturligtvis viktigt att personskildringen var utformad på ett sätt som kunde skapa förtroende för den offentliga vården.

Kanske var det just detta som gjorde att *Vita serien* upphörde i början av 1990-talet. Berättelser om oförvitliga läkare var ju då inte längre i samklang med tidsandan. Det visar inte minst mediedrevet kring de styckmordsanklagade läkarna Thomas Allgén och Teet Härm, som nyligen aktualiserades genom Dan Josefssons dokumentär i SVT. Viktigast var kanske ändå att beskrivningen av självupppoffrande läkare inte var kompatibel med den postmodernistiska nihilism som vid denna tid ännu frodades i akademierna och på tidningarnas kultursidor.

ÅRET DÅ *VITA SERIEN* lades ner intogs scenen dessutom av en läkare som var betydligt bättre anpassad till den nya tiden. Han hette Hannibal Lecter och var den mest minnesvärda gestalten i Jonathan Demmes film *När lammen tystnar* (1991) och dess uppföljare. Därom vittnar en rad studier av de postmodernistiska inslagen i filmerna om Lecter, till exempel Antonio Sannas essä ”The nostalgia of Hannibal Lecter”.

Lecter kan ses som antitesen till de ädla doktorer vi möter hos Flaubert, Proust och i *Vita serien*. Visserligen är han liksom sina föregångare mycket välutbildad, men det hindrar inte att han också är seriemördare och kannibal. På så sätt ligger han i linje med de riktningar i det postmodernistiska tänkandet som såg kunskapen som en form av otillbörlig maktutövning. ✨

Mellan Kafka och Christie

Leo Perutz 1928.

Leo Perutz tillhör de centraleuropeiska författare som drevs på flykt, glömdes och på senare år har återupptäckts, skriver **Jakob Sjövall**.

SEDAN 2017 HAR NILSSON FÖRLAG gett ut tre romaner av Leo Perutz (1882–1957). Den senaste är *Yttersta dagens mästare*, fint översatt från tyska av Jens Christian Brandt. Det är roligt att detta spännande författarskap nu tillgängliggörs på svenska.

Perutz föddes i en judisk familj i Prag, som då var en del av Österrike-Ungern. Han hade tyska som modersmål och var under mellankrigstiden en ganska framgångsrik författare, verksam i Wien. Hans författarskap påminner i tonläge, atmosfär och anslag mycket om Arthur Schnitzler, Franz Werfel, Hermann Broch och Robert Musil.

Han tillhörde med andra ord den rika litterära miljö som fanns i Wien under 1900-talets första årtionden och frodades bland dess *Kaffeehausliteraten*. I samband med Anschluss flydde han Österrike och emigrerade till det brittiska protektoratet Palestina, nuvarande Israel.

Leo Perutz blev därmed en av de många framstående europeiska författare under 1900-talet som kom att ryckas bort från sin naturliga litterära miljö. Efter att de hade avskärmats från sitt ursprung glömdes de

nästan bort. Andra exempel på liknande öden är den polske författaren Andrzej Bobkowski och ungraren Sándor Márai. Flera av dessa har tack vare duktiga och nyfikna förläggare senare återupptäckts. Inte minst den italienske förläggaren Roberto Calasso gjorde stora insatser för att på nytt introducera en gång uppburna författarskap. Perutz hör till dem som Calasso drog en lans för. I Sverige fortsätter idag förlag som Nilsson, Faethon, H:Ström och Ersatz att föra denna goda tradition vidare.

Yttersta dagens mästare är en tillgängligt skriven spänningsroman, en underhållande historia med mystiska inslag. Att Perutz skrev i en ledig stil med raskt tempo är säkert ett skäl till att han lästes ganska brett en gång i tiden.

Romanen består av två huvuddelar. Den första delen är konstruerad som ett tätt, psykologiskt kammerspel, den andra delen har

Den första delen är konstruerad som ett tätt, psykologiskt kammerspel, den andra delen har å andra sidan ett högt tempo i bästa polisromanstil.

å andra sidan ett högt tempo i bästa polisromanstil. (Boken blev inte överraskande filmatiserad 1989.)

Boken innehåller dock mer än detta. Även om Perutz verk inte tillhör de djupast lodande idéromanerna finns här intressanta teman. Han använder ramhistorien till att peka på den rationella människans tillkortakommanden. Vad rationaliserar vi bort, inför oss själva och andra, och hur långt är vi villiga att gå för att göra det? Det är en central fråga i boken. Ett annat tema är huvudpersonens pendlande mellan självsäkerhet och osäkerhet. Detta fångar Perutz väl.

PERUTZ VAR INTE ensam om att fokusera på människans oberäknlighet, många av hans generationskamrater gjorde det också. Det är, med Åke Lundqvists ord, den "miss-trogna uppmärksamheten" hos mellankrigstidens idéroman, grundad i besvikelsen över den förment rationella 1800-talsmänniskans kollaps i första världskrigets inferno. Litteraturvetaren Cristina Sandru har i ett försök att karaktärisera några huvuddrag i central- och östeuropeisk litteratur under 1900-talet talat om en litteratur som med hjälp av "grotesk magi" skildrar ett "kafkaeskt universum präglad av överdriven rationalism och absurd byråkratisering". Det är ord som också passar ganska väl in på *Yttersta dagens mästare* och Perutz författarskap överhuvudtaget.

Friedrich Torberg, en av de sista verkliga kaféförfattarna i Wien, ska med en typiskt centraleuropeisk lakonism ha kallat Perutz "det möjliga resultatet av en affär mellan Franz Kafka och Agatha Christie". Det är en inte så dum sammanfattning av ett intressant författarskap. ✨

Tänk på vad du önskar

ALLT SOM OFTAST finner jag mig själv modstulet irrande mellan strömningstjänsterna, på jakt efter en gammal filmfavorit. Till exempel Tom DiCillos obetalbara *Living in oblivion* från 1995, där Steve Buscemi spelar en mysflummig independentregissör som mer eller mindre välförtjänt drivs till nervsammanbrott.

Men var hittar jag den? Alltid på någon tjänst jag inte har. Vilket leder till att jag tröskar mellan de abonnerade menyerna och tvingas välja något som åtminstone inte väcker avsmak.

Vilket kan vara svårt nog.

Med risk för att låta senilt knarrande med gungstolen tänker jag ibland på vilka stora ögon jag skulle göra om jag som fjorton-åring år 1977 fick tidsresa till dagens datum.

Allt som gjorde mitt fjuniga liv värt att leva – musik, litteratur och film, i den ordningen – var ett evenemang, något man sparade och gnetade till och som föranledde långa bussresor. Lp-skivorna kostade en månadspeng, och dem köpte man inte hur som helst utan provlyssnade i butikens hörlurar innan man slog till. Filmerna fanns på biografer, och det var så högtidligt att man satt kapprak redan under reklamfilmen. Litteraturen fanns på biblioteken eller i enstaka fall i pocketställen.

(Och vad kärlekslivet beträffar – hade Tinder funnits när jag var fjorton hade telefonen kunnat sys fast i handen på mig.)

Jämfört med 1977 lever vi i Schlaraffenland.

Ändå tänker jag ibland på uttrycket "be careful what you wish for" (och den ofta utelämnade fortsättningen "because you might just get it").

Ingen vet säkert varifrån det härstammar. Är det från Aisopos fabler? Eller ett gammalt kinesiskt ord-språk? (Ständigt dessa kineser.) Eller är det en tilltyxad variation från Goethe, som ska ha sagt: "Var försiktig med vad du önskar i din ungdom, för du kommer att få det i medelåldern?"

MÅNGA MEDELÅLDNINGAR har nog ett och annat att säga om saken. Men i mitt fall stämmer det, åtminstone när det gäller kulturkonsumtionen.

Å andra sidan: varje ny innovation som skräddarsys efter våra önskningar, och därefter dränker oss i miljarder låtar, filmer, texter och potentiella partner kanske också dränker vår lust till alltsammans.

På sistone har jag kommit på mig själv med att känna ett tilltagande äckel inför den digitala tjänstvilligheten. Det känns som att sitta på en restaurang där servitören håller upp en skvätt rödtjut åt mig att smaka av, och när jag nickar gillande tar han mig i hampan, leder ut mig på bakgården och knuffar ner mig i en femtiometersbassäng fylld med det där rödtjutet.

"Bästa"-listan på Spotify, där jag under årtal gnetat ihop pärlor och rariteter, från Sibelius till Soundgarden och hela vägen tillbaka, har blivit fadd och kvalmig. Och om någon välmående läsare hör av sig och tipsar om var jag hittar DiCillos film kommer jag att känna hur något dör i mig.

Oavsett om varningen kom från Aisopos, kineserna eller Goethe så fick de rätt.

Jag drar mig numera för att önska mig någonting, eftersom det inte kommer att dröja länge innan jag berövas möjligheten att längta efter det. ✨

I korthet Möjligheternas gata

Det är 100 år sedan konstnären John Singer Sargent dog och det uppmärksammas på båda sidor av Atlanten. Under året visas utställningar i London, Paris och New York.

Sargent var amerikan men tillbringade större delen av sitt liv i Europa. I nästan 40 år levde och verkade han på den legendariska Londongatan Tite Street i Chelsea. Han flyttade dit 1886 och bodde där fram till sin död. Där levde också många andra konstnärer, författare, kompositörer, poeter och suffragetter.

Långt tidigare bodde Henrik VIII och Elisabet I nära det som så småningom skulle bli Tite Street. Läget var perfekt, halvvägs till Whitehall och halvvägs till Hampton Court.

En av John Singer Sargents grannar var Oscar Wilde som residerade här med hustrun Constance och parets två söner. En morgon när Wilde tittade ut genom fönstret fick han syn på Lady Macbeth-skådespelaren Ellen Terry som i en droska anlände i full scen-utstyrsel till porträttmålaren Sargents hus. Efter denna upplevelse konstaterade han att Tite Street aldrig mer kan vara som andra gator, "måtte den för alltid vara full av underbara möjligheter". Historikern Devon Cox bok om gatan och dess invånare anspelar på just det citatet: *The Street of Wonderful Possibilities. Whistler, Wilde & Sargent in Tite Street* (2015).

Gatan är döpt efter sir William Tite, liberal politiker, arkitekten och en av de ansvariga för Chelsea Embankments tillkomst. Han var även arkitekten bakom Royal Exchange, detta "grekiska tempel" i London. Den första konstnären som bosatte sig på den då nyanlagda Chelseagatan 1877 var amerikanen James McNeill Whistler – och det var hans hus som Sargent senare skulle komma att ta över.

Även i vår tid har konstnärer levt och verkat på Tite Street. I Sargents tidigare ateljé målade på 1990-talet Nelson Shanks av såväl prinsessan Diana som Margaret Thatcher. Och sir Eduardo Paolozzi, skotsk popkonstnär, var bosatt här. I höstas invigdes hans omdiskuterade skulptur föreställande Oscar Wildes huvud i brons i parken.

En promenad längs med Tite Street med sin välbevarade arkitektur är som att besöka ett levande galleri från svunna tider, även om de tidigare bohemiska kvarteren idag tillhör Londons dyraste. ✨

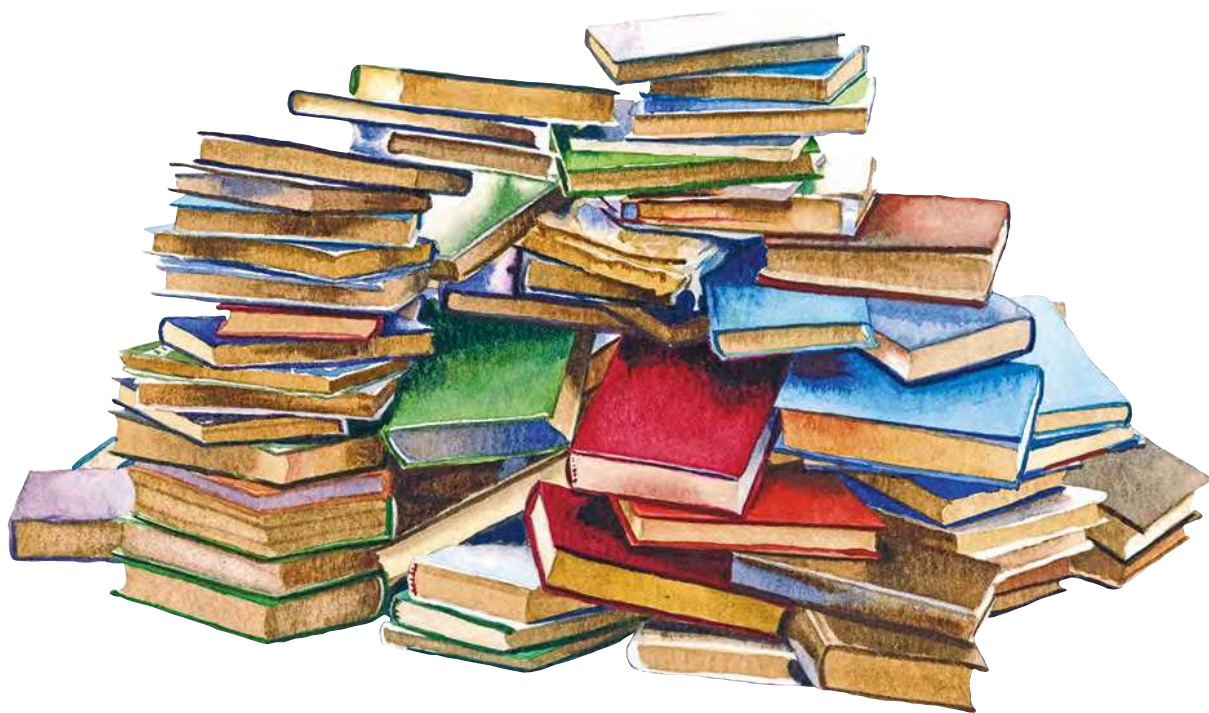
Charlotta Eruths Lindell

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Henrik Lundberg genomgår mirakelkur; **Karin Henriksson** bannar ett brödraskap; **Hans-Roland Johnsson** jämför franska äpplen med engelska päron; **Anders Mathlein** vacklar mellan hopp och förtvivlan; **Carl Rudbeck** följer pengarna; **Kim Salomon** försvarar det förflutna; **Karin Stensdotter** blir osäker; **Mats O Svensson** hanterar ett mentalitetsskifte.

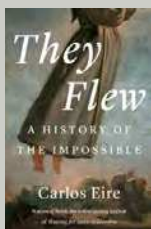
Änglar, finns dom? Figurerar ofta i dödsbäddsvisioner.

Miraklens återkomst

Protestantismen förkastade katolicismens mirakel i efterbiblisk tid, vilket bäddade för sekularisering och det som Max Weber kallar avförtrollning. Henrik Lundberg lyfter fram två forskare som tar den religiösa upplevelsen på allvar.

**THEY FLEW
A HISTORY
OF THE
IMPOSSIBLE**
CARLOS MN
EIRE

Yale University
Press 2023

**ENCOUNTERING
MYSTERY
RELIGIOUS
EXPERIENCE
IN A SECULAR
AGE**
DALE C
ALLISON

Oxford University
Eerdmans 2022

RELIGION

Av Henrik Lundberg

I ett inlägg på plattformen X från maj 2024 ondgör sig *Svenska Dagbladets* ledarskribent Jesper Sandström över katolska kyrkans saligförklaring av den tidigt bortgångne italienske tonåringen Carlo Acutis. Acutis saligförklarades efter att en sjuårig brasiliansk pojke ansågs ha botats från allvarlig sjukdom efter att ha kommit i kontakt med en relik från Acutis. Sedan katolska kyrkan i år godkänt ännu ett helandemirakel som tillskrivs Acutis förbön i himmeln, ligger nu vägen öppen för hans helgonförklaring.

”Katolska kyrkan leds av moraliskt korrupta magiker-lajvare som sminkar Jesus och tradition över febrilt svammel – det är omöjligt att på något sätt alls till-

mäta dem respekt”, skriver Sandström upprört. För den som är orienterad i kyrkohistoria är det inte svårt att uppfatta tydliga ekon av protestantisk antikatolsk polemik i Sandströms inlägg. Katolikernas tro på mirakel var länge en stötesten för protestanter.

Ett av den tidiga protestantismens mest framstående drag var förkastandet av förekomsten av mirakel under efterbiblisk tid. Miraklernas syfte var, menade såväl Martin Luther som Jean Calvin, att ge stöd för giltigheten i de budskap som Guds budbärare framförde. När Guds ord väl slagit rot hos människor, och kyrkan vuxit till sig fanns det inte längre ett behov av mirakulösa ingripanden i världen från Guds sida, ansåg man.

Enligt den engelske reformatorn William Tyndale hade miraklernas tid därför upphört omkring år 100 i och med att den sista av Jesus apostlar dog. Läran om

>>

att miraklernas era är över, vilken brukar kallas cessationism, återkom hos flera protestantiska teologer under 1500- och 1600-talen. Med stor frenesi grep man sig an uppgiften att visa att de mirakel som katolska kyrkan tog som intäkt för riktigheten i sin lära i själva verket var Satans bländverk eller bluff och båg.

Doktrinen om att miraklerna upphört blev ett intellektuellt vapen i protestanternas hand som användes i kampen mot katolska kyrkans påstådda mirakler. I polemiska vändningar som inte står Jesper Sandström efter anklagades påvar och katolska präster för att vara magiker och avgudadyrkare, som gett sig i lag med Satan. Implicit i den protestantiska kritiken fanns emellertid också, om än inte på ett medvetet plan, en sekulariserande tendens som så småningom kom att bidra till att världen i Västerlandet tappades på religiöst innehåll.

Protestantismen kom därför, vilket den tyske sociologen Max Weber har häv-

dat, att bidra till Västerlandets sekularisering och avförtrollning. När man väl förnekat förekomsten av mirakel i den egna samtiden, såsom protestantismen gjorde, är steget naturligtvis inte långt till att hävda att mirakel inte förekommer i Bibeln heller. Det ena ger mer eller mindre det andra.

De flesta sekulära människor av idag skulle förmodligen ta avstånd från Bibelns mirakler, såsom till exempel Jesus helande av sjuka, med hänvisning just till att några sådana saker inte sker idag. Mirakeltro tillhör enligt detta synsätt en förvetenskaplig och vidskeplig era, som det moderna Västerlandet nu har lämnat bakom sig. Upplysningsfilosofen David Humes *Of Miracles* (1748) är ett locus classicus för denna uppfattning.

Här skriver Hume bland annat: ”Det är märkligt”, är den omdömesgille läsaren böjd att säga vid granskningen av dessa förunderliga historiker, ’att sådana mira-

kulösa händelser aldrig inträffar i våra dagar’. Men det är, vågar jag anta, inget märkligt med att människor ljuger under alla tidsåldrar. [...] Man kan vara säker på att de ryktbara lögner som spritts och vuxit till så ofantligt format började på ett liknande sätt, men att de såddes i en lämpligare jordmån och slutligen spirade till underverk nästan jämbördiga med dem de återger.” Vid 1700-talets mitt fick kristendomskritiker i Europa vara försiktiga med hur orden lades, men det är inget tvivel om att Bibelns mirakler är en av måltavlorna för Humes kritik.

Men inträffar aldrig mirakulösa händelser i våra dagar? I sin tankeväckande bok *They Flew. A History of the Impossible* tar sig den framstående reformationshistorikern och Yaleprofessorn Carlos Eire an denna intrikata fråga. Det är också, ska tilläggas, från denna lärda bok som min ovan förda diskussion om protestantismens och katolicismens olika uppfattningar om mirakel har hämtats. Eire närmar sig frågan om mirakulösa händelser på ett indirekt vis.

I fokus för framställningen står förekomsten av levitation och bilokation hos katolska munkar och nunnor under tidigmodern tid (1500- och 1600-talen) i Väst-europa. Med levitation avses att en person, vanligen under mystisk extas, förmår trotsa gravitationen och sväva över marken under en obestämd tid. Bilokation innebär att en person anses kunna befinna sig på två olika platser samtidigt.

Vittnesmål om levitation och bilokation finns från de flesta religiösa traditioner världen över och från alla tider. Exempel på sådana traditioner är hinduism, tibetansk buddism och sufisk mystik. Eire intresserar sig i sin bok emellertid uteslutande för hur dessa fenomen har förståtts i den kristna-katolska traditionen under tidigmodern tid. De munkar och nunnor som behandlas mest utförligt i boken är den spanska karmelitnunnan och mystikern Teresa av Ávila (1515–1582), den italienske franciskanen Josef av Copertino (1603–1663) samt den spanska franciskannunnan María de Ágreda (1602–1665). De två förstnämnda helgonen får i Eires framställning tjäna som exempel på fenomenet levitation, medan María de Ágreda ensam får exemplifiera bilokationskategorin. Mot bakgrund av dessa tre ingående fallbeskrivningar utmanar Eire i framförallt introduktionen och i epilogen till *They Flew* vad han anser vara en tanklös och fördomsfull sekularism inom religionsvetenskapen.

Precis som undertiteln till Eires bok gör klart är det fråga om en historisk beskrivning om fenomen, levitation och bilokation, som de flesta människor av

Teresa av Ávila sägs ha leviterat titt som tätt.

idag, åtminstone i Västerlandet, anser vara omöjliga, men som det likafullt finns tusentals vittnesmål om i de historiska källorna. Att ens ta saker som dessa på allvar anses idag, vilket Jesper Sandströms reaktion vittnar om, provocerande eller löjeväckande. I den katolska tidigmoderna miljö som Eire studerar var det emellertid en självklarhet att heliga män och kvinnor, oftast munkar och nunnor, under mystisk extas, det vill säga: under en intensiv förening med Gud, kunde levitera eller befinna sig på två platser samtidigt.

Den viktigaste frågan i sammanhanget för katolikerna gällde inte om saker som bilokation eller levitation kunde inträffa, utan om det var Gud eller Satan som låg bakom fenomenen ifråga. Om kyrkliga myndigheter kom fram till att Satan var upphovsmannen till en persons märkliga förmågor, var det naturligtvis inga goda

FOTO: ALAMY

Jesus helar de sjuka – ett bibliskt mirakel. Men sker sådant idag?

”När man väl förnekat förekomsten av mirakel i den egna samtiden är steget inte långt till att hävda att mirakel inte förekommer i Bibeln heller. Det ena ger mer eller mindre det andra.”

nyheter för vederbörande.

Levitation förekommer inte, påpekar Eire, i Nya Testamentet eller i kyrkans allra tidigaste historia. Kristna levitatörer uppträder först i och med klosterväsendets uppkomst på 200- och 300-talet i Egypten. Här etablerades också den nära kontakt mellan klosterliv och levitation som har kunnat observeras sedan dess. Under 1200-, 1300- och 1400-talen ökade antalet rapporter om levitationer i Väst-europa kontinuerligt för att nå sin höjdpunkt under 1500- och 1600-talen. Under sent 1700-tal avtog antalet rapporter betydligt, men har aldrig, inte ens under högmödnitetens tidevarv, helt och hållet försvunnit. Påven Johannes Paulus II helgonförklarade till exempel år 2002 den italienske kapucinmunken Padre Pio (1887–1968), som påstås ha såväl leviterat som bilokerat.

Det är förstas inte så svårt att formulera möjliga historisk-sociologiska förklaringar till variationen i antalet rapporter om leviterande personer i Västerlandet. Eire pekar på tre betydelsefulla faktorer: Uppkomsten av boktryckarkonsten vid mitten av 1400-talet, reformationen under 1500-talet och modernitetens framväxt i Västerlandet från och med 1500-talet.

Tillkomsten av tryckpressen, men också ökningen av läskunnigheten, underlättade spridningen av hagiografier med mer eller mindre typifierade beskriv-

ningar av helgonens liv och gärningar. I hagiografierna beskrevs levitation som en av de mirakel som är typiska för helgon och de skapade därför också en förväntan på vad som utmärker ett sant helgon. Reformationen ledde till en katolsk motreaktion i Europa i vilken man i ännu högre grad än tidigare kom att betona typiskt katolska fenomen såsom mirakler. De katolska miraklerna blev ett slagträ mot protestanterna som saknade motsvarande fenomen (och som menade att katolikernas mirakel var orsakade av Satan). Den moderna naturvetenskapens genombrott på 1600-talet och upplysningens utbredning under andra hälften av 1700-talet kom, slutligen, att utmana den traditionella katolska religiösa världsbilden och dithörande fenomen såsom levitation och bilokation.

Listan över katolska helgon som anses ha leviterat innefattar välkända helgon som bland annat Franciskus av Assisi, Dominikus, Thomas av Aquino, Ignatius av Loyola, Teresa av Ávila och Johannes av Korset.

Typiskt för den kristna levitationen, så som den beskrivs av Eire, är dess ofrivillighet och att den inträffar på grund av att en helig person har påverkats av ett religiöst budskap. Personen övermannas då av ett transliktande tillstånd, en mystisk extas, och som konsekvens härav börjar vederbörande att sväva över marken. Karmelitmunken Johannes av Korset (1542–1591) påstås till exempel ha börjat

levitera tillsammans med Teresa av Ávila under ett samtal om treenigheten i Inkarnationens kloster i Ávila omkring år 1573.

Josef av Copertino är den kanske mest kända av alla kristna levitatörer och också den allra mest extrema. Många av hans levitationer var veritabla flygturer. Josefs levitationer kunde inträffa som en följd av att han bad, firade mässan, besökte heliga platser, betraktade en religiös artefakt eller beundrade naturens skönhet. Han föll då in i en mystisk extas och lät upplåta ett högt skrik innan han till sina medbröders förskräckelse steg till väders. En gång ska han vid blotta anblicken av ett lamm, vilken förde hans tankar till Guds lamm, Kristus, ha farit upp i en trädtopp med lammet i famnen och stannat där i två timmar.

En förutsättning för att en person ska kunna hamna i en mystisk extas, vilket krävs för att en levitation ska komma till stånd, är, om vi ska tro den kristna traditionen, att personen ifråga iaktar en livsföring präglad av sträng askes och ett intensivt böneliv. En sådan livsstil påträffas vanligen bara i ett kloster. Både Teresas och Josefs levitationer var, säger Eire, en icke avsedd konsekvens av en sådan livsföring. Det var inte heller de enda konsekvenserna. Josef påstås också ha kunnat läsa tankar, förutsäga framtiden och hela sjuka. Mot denna bakgrund kan ett möjligt svar ges till en fråga som läsaren, i likhet med Humes omdömesgille läsare ovan, kanske redan har ställt sig: ”Varför ser vi inte, om detta nu verkligen skulle stämma, också idag människor som flyger upp i trädtoppar med ett lamm i famnen?” Humes och den moderna människans svar på frågan är förstas givet: ”Det är bara lögnar alltihop. Män-

>>

Kristna levitatörer uppträder först på 200- och 300-talet i Egypten.

niskor har aldrig någonsin leviterat.”

I en intervju skisserar Eire emellertid på ett annat svar: Den sociala basen för den typ av livsstil som krävs för att levitationer ska kunna äga rum, nämligen klosterlivet, existerar knappast längre i Västerlandet. Det finns, med andra ord, få människor som idag lever samma intensiva religiösa liv som Teresa av Ávila och Josef av Cupertino gjorde. I Eires svar kan man också skymta en kritik av det traditionella sättet att studera religiösa fenomen inom humaniora och samhällsvetenskap.

Det vanliga sättet att närma sig reli-

giösa fenomen inom religionsvetenskapen är att sätta frågan om fenomenens realitet inom parentes för att istället undersöka vad de innebär för de människor som tror på dem. En historiker uttalar sig, med andra ord, inte om huruvida Josef av Cupertino verkligen leviterade, utan om vilket slags funktion berättelser av detta slag kan ha för människor som ansluter sig till dem.

I sin moderna religionssociologiska klassiker *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion* (1966) skriver Peter L. Berger på typiskt vis: ”Det behöver knappast påpekas att detta anta-

gande [att det finns en bortomvärldslig verklighet] inte kan göras inom sociologisk teoribildning eller inom någon annan vetenskaplig referensram. Den yttersta epistemologiska statusen hos religiösa människors utsagor måste, med andra ord, med bestämdhet sättas inom parentes.” Det är detta funktionalistiska synsätt, det eviga parentessättandet, som Eire utmanar i sin bok. Eire vill att forskare ska vara öppna för möjligheten att märkliga saker faktiskt kan inträffa. Sanningshalten i religiösa människors utsagor om till exempel levitation ska därför inte nödvändigtvis sättas inom parentes, utan undersökas på samma sätt som alla andra typer av påståenden. Tror Eire själv att det finns helgon som åtminstone någon gång har leviterat? Svaret finns i titeln på hans bok: *They flew*.

En forskare som i likhet med Carlos Eire vill skärpa religionsvetares blick för att märkliga saker inträffar är exegeten Dale C. Allison. För Allison är världen en utomordentligt märklig plats där de mest sällsamma ting sker hela tiden. Allison är professor i New Testament Studies vid Princetonuniversitetet och räknas som en världens mest framstående nytestamentliga forskare. Hans akademiska forskning har i synnerhet behandlat den historiske Jesus. I verk såsom *Jesus of Nazareth. Millenarian Prophet* (1998) och *Constructing Jesus. Memory, Imagination, and History* (2010) har han, i Albert Schweitzers efterföljd, entusiastiskt argumenterat för att Jesus var en apokalyptisk domedagsprofet som förväntade sig världens undergång inom högst en generations tid.

Allison uppger sig själv ha haft flera religiösa upplevelser av remarkabelt slag och menar sig också ha bevittnat olika slags paranormala händelser, till exempel att föremål på ett oförklarligt sätt ha förflyttat sig i rummet. Vid två tillfällen har han dessutom kunnat se in i framtiden, den ena gången i en dröm och i den andra i vaket tillstånd.

Vissa av dessa erfarenheter har han tidigare behandlat i den finstämda personligt hållna boken *Night Come. Death, Imagination and the Last Things* (2016). Här redogör Allison bland annat för hur han vid två tillfällen besöktes av sin bortgångna vän Barbara, som nyligen hade omkommit i en bilolycka. Även i det akademiska verket *The Resurrection of Jesus* berättar han om hur hans världsbild formats av sina egna och sin familjs märkliga övernaturliga erfarenheter. Det bör påpekas att Allison inte släpper sin kritiska, vetenskapliga inställning när han diskuterar dessa fenomen. Han är förstås också medveten om att många anser

”Vittnesmål om levitation och bilokation finns från de flesta religiösa traditioner världen över och från alla tider. Exempel på sådana traditioner är hinduism, tibetansk buddism och sufisk mystik.”

att erfarenheter av detta slag restlöst kan ges en naturalistisk-vetenskaplig förklaring. Allison är likafullt övertygad om att det finns genuina mänskliga erfarenheter av en översinnlig verklighet som inte ryms inom vår nuvarande vetenskapliga världsbild.

I sin senaste bok *Encountering Mystery. Religious Experience in a Secular Age* (2022) ägnar sig Allison uteslutande åt religiösa visioner och erfarenheter. I och med att dessa fenomen brukar räknas till religionspsykologins område, befinner sig bibelforskaren Allison här utanför sin egen akademiska disciplin. Hans stora beläsenhet i filosofi, psykologi och samhällsvetenskap gör dock att han rör sig tämligen obehindrat över akademiska gränser. En akademiskt verksam religionspsykolog skulle dock inte, såsom Allison gör, ta ställning för att det finns religiösa erfarenheter som verkligen vittnar om att det finns en bortomvärldslig verklighet. Religionspsykologen skulle, som vi lärt oss, sätta parentes runt själva sanningsfrågan. Men Allison vill i detta sammanhang lika litet som Eire sätta ut några parenteser. Han vill istället uppmana oss att ta fenomenen som sådana på allvar.

I första kapitlet, ”Stars Descending”, återger Allison religiösa erfarenheter som han gjort under sin levnad och vilka övertygelser som dessa, via reflektion, har lett fram till hos honom. En av dessa uppfattningar är att saker och ting i grunden inte är vad den större delen av tiden förefaller vara. Det finns någonting i verkligheten som undgår oss, men som likafullt är det mest betydelsefulla av allt. Denna numinösa verklighet kan, av ren nåd, emellanåt visa sig för människor. Ett huvudbudskap i boken är att mystiska och transformativa religiösa erfarenheter, såsom att möta himmelska varelser eller döda anhängare, är långt vanligare än vad folk vanligtvis tror. Här lutar Allison sig mot religionssociologiska undersökningar.

De upplevelser som Allison behandlar i *Encountering Mystery* rör framförallt människors erfarenheter av att möta en god eller ond övernaturlig makt, möten med änglar eller himmelska varelser, dödsbäddsvisioner samt näradödenupplevelser. En stor del av boken består i en initierad presentation av de olika fenomenen, samtidigt som han tillför sin egen analys till genomgången. I sin redogörelse förlitar Allison sig till stor del på

människors egna berättelser om övernaturliga erfarenheter, som han har hämtat från litteraturen på området.

Det kanske mest utforskade fenomenet som Allison diskuterar är näradödenupplevelser. Det finns sedan några decennier tillbaka en tämligen omfattande forskning om dessa erfarenheter, vilket inte är så konstigt i och med att miljontals nu levande människor har haft en näradödenupplevelse. Dessa finns belagda hos i princip alla kulturer och i alla tider. Den första kända beskrivningen i Västerlandet av en näradödenupplevelse finns, om än i en mytologiserad form, redan i bok 10, ”Myten om Er”, i Platons *Staten*. I och med psykiatern Raymond Moodys bästsäljande bok *Life After Life* från 1975 kom kunskap om fenomenet att nå den breda allmänheten.

Idag har näradödenupplevelser i det närmaste blivit en del av vår vardagskultur. De flesta vuxna i Västerlandet torde idag kunna redogöra någorlunda väl för de olika beståndsdelarna i en näradödenupplevelse. Allison reser den i sammanhanget intressanta filosofiska frågan om vad som skulle bli följden för vår världsbild om medicinska forskare till sist tvingades godta att dessa upplevelser ger belägg för att själen faktiskt överlever kroppen. Kommer varje skeptikers knä till sist att tvingas böjas inför detta faktum? Borde de kanske inte i själva verket redan ha gjort det? För Allison är näradödenupplevelser en stark indikation på att själen inte går under tillsammans med den fysiska kroppen. Han anser hur som helst att forskare av olika slag i större utsträckning borde intressera sig för näradödenupplevelser eftersom de har så vittgående konsekvenser för vår världsbild.

Mindre kända för allmänheten än näradödenupplevelser är så kallade dödsbäddsvisioner. Dessa visioner består i att döende varelser blir änglar, ljusfenomen eller avlidna anhängare, som kommer för att föra dem över till andra sidan. Den döende kan till exempel se änglar samlas runt sängen eller hela rummet upplysas av ett översinnligt ljus. Visionerna tar ofta sin början några dagar före en persons fysiska död. Precis som näradödenupplevelser har dödsbäddsvisioner rapporterats från olika tider och kulturer. I det judisk-mystiska verket *Zohar* från 1200-talets Spanien hävdas till exem-

pel att en döende persons döda anhängare samlas omkring honom eller henne när personen ifråga går hädan. Dödsbäddsvisioner var allmänt kända i det förmoderna Europa, säger Allison, men tenderade att trängas undan i upplysningens och modernitetens tidevarv. Det är först på senare år som medicinsk och psykologisk forskning har börjat intressera sig för fenomenet.

Det finns framförallt två teser i *Encountering Mystery* som är av särskilt religionsvetenskapligt intresse. Den första är att religiösa erfarenheter sätter en gräns för hur sekulariserat och avförtrollat (Weber) Västerlandet kan bli. Också i ett i hög grad sekulariserat samhälle som Sverige kommer människor, enligt Allisons synsätt, att fortsätta ha erfarenheter av en svårfångad numinös verklighet. Även om organiserat religiöst deltagande tenderar att minska i Västerlandet, finns det inget som talar för att andliga transformativa upplevelser också gör det. Det innebär att religion eller andlighet antagligen aldrig kommer att bli irrelevant i något samhälle.

Allisons andra tes är att religiösa dogmer och föreställningar om till exempel himmel och helvete, som finns inom de flesta religioner, förmodligen har sitt upphov i religiösa upplevelser. Uppfattningar om att änglar (eller andra himmelska varelser) och anhängare kommer för att hämta döende finns, som framgått, i många kulturer. Men hur har dessa föreställningar en gång uppkommit och hur kan de bestå ända in i våra sekulariserade dagar?

Allisons svar är att de har sitt upphov i dödsbäddsvisioner. Just därför kommer de inte heller att försvinna. Människor kommer även framdeles att se himmelska varelser när de ligger för sitt yttersta. På liknande sätt har föreställningar om ett saligt tillstånd efter döden förmodligen sitt upphov i positiva religiösa erfarenheter. Allison instämmer på så sätt, om än utifrån andra teoretiska utgångspunkter, i sociologen Emile Durkheims uppfattning om att det finns något ”evigt” över religionen: Den kan inte dö ut.

Carlos Eires *They Flew* och Dale C. Allisons *Encountering Mystery* är två böcker som manar såväl forskare som människor i allmänhet till att ta religiösa erfarenheter och utsagor på allvar och inte automatiskt avfärda dessa som lögnar eller fromt självbedrägeri. Jag kan inte uppfatta deras böcker som något annat än två välkomna bidrag till diskussionen om religiösa erfarenheter. Den omdömesgille läsaren bör förstås granska innehållet på egen hand och bilda sig en egen uppfattning. ✨

Elon Musk med motorsåg, framträdande teknikbrorsa.

Teknikbrorsornas svek

FOTO: GETTY IMAGES

**THE
TECHNO-
LOGICAL
REPUBLIC**
**HARD POWER,
SOFT BELIEF,
AND THE
FUTURE OF
THE WEST**
ALEXANDER C
KARP, NICHOLAS
W ZAMISKA
Crown Currency
2025

Donald Trump flyttade in ceremonin där han svor presidenteden till den så kallade Rotundan i Kapitolium framgick det tydligt hur nära makten it-mogulerna flyger. Om installationen som vanligt ägt rum på trappan till kongressbyggnaden, skulle de ha försvunnit i mängden, alltså Jeff Bezos i Amazon, Tim Cook i Apple, Sundar Pichai i Google, Mark Zuckerberg i Meta och, givetvis, Elon Musk som ibland har en svart t-shirt med texten TECH SUPPORT.

Andra i den här allt mäktigare sektorn närvarade förmodligen i anden, bland dem Peter Thiel som var med Musk från allra första början i pionjärföretaget PayPal och svarade för huvuddelen av finansieringen när nuvarande vicepresidenten JD Vance vann senatsvalet i Ohio 2022 som politisk novis.

En djuplodande debatt förs även i resten av världen om de här tech-mogulernas inflytande, deras ideologiska grundbultar och vad de egentligen vill åstadkomma. Eller – om de fått så stora huvuden, big heads, som det amerikanska talesättet lyder att de betraktar sig som enväldiga kungar utan att behöva lyssna till folket.

I denna grädda ingår Alex Karp, som även han har trådar till Peter Thiel. De gick samtidigt på Stanforduniversitetet och grundade tillsammans med ett par andra kamrater mjukvaru- och dataanalysföretaget Palantir Technologies i Palo Alto för 20 år sedan. Karp syns ibland i ekonomikanalen CNBC (tips till USA-nördar: morgonprogrammet kl 6-9 amerikansk östkusttid lockar alltid prominenta gäster). Det gräsprängda håret på ända och den snabbbrinnande svadan leder

associationerna till klichéer om hur ett geni ser ut, känt är för övrigt att han har diagnosen adhd.

Det behövs inte så mycket litterär krenologi för att lista ut varför Alexander C Karp:s namn är tryckt med större stil än medförfattaren Nicholas W Zamiska på omslaget till deras nya bok *The Technological Republic. Hard Power, Soft Belief, and the Future of the West*. Troligen rör det sig om intern hackordning, Karp är vd i Palantir medan Zamiska presenteras som vd:s juridiske rådgivare samt styrelseledamot i stiftelsen Palantir Foundation for Defense Policy & International Affairs. På baksidorna är de emellertid ”vi” hela tiden, även om den otålige Karp kanske bidragit med fler tankar.

Deras budskap är i grunden enkelt och borde svida ordentligt och leda till självrannsakan i ovan nämnda skara – och bland alla hoppfulla it-entreprenörer som köar hos riskkapitalisterna. Karp och Zamiska anklagar hela it-sektorn för att ha prioriterat kommersiellt gångbara och lönsamma konsumentprodukter, som dataspel, appar, algoritmer som styr trafik på sociala medier till shoppingsajter och så vidare.

Silicon Valley svek därmed sitt ansvar som samhällsmedborgare och försvarare av västs traditionella värden, menar Karp och Zamiska. De låter nästan som Hillary Clinton för många år sedan när hon tog till det afrikanska ordspråket om att ”it takes a village” för människor att växa och lyckas.

”Tekniksektorn har absolut en förpliktelse att stötta staten som gjorde dess

POLITIK

Av Karin Henriksson

När Kina blev medlem i Världshandelsorganisationen år 2000 konstaterade president Bill Clinton att frihet i det nya århundradet ”kommer att spridas via mobiltelefoner och kabelmodem”. Ett av USA:s krav för att tillåta kinesiskt medlemskap hade nämligen varit att landets telekommunikad skulle öppnas för utländska aktörer.

Det låter nästan lite gulligt, tech bros, teknikbrorsorna. De är överallt nu, utanför och inne i maktens boningar, dessutom är hela upplägget tryfferat med AI och mörka framtidsvisioner där maskinerna är smartare än människor.

Om det var meningen, eller inte, vet nog ingen. Och det är väl egentligen inte heller så viktigt. Men i och med att

"Karp och Zamiska anklagar hela it-sektorn för att ha prioriterat kommersiellt gångbara och lönsamma konsumentprodukter, som dataspel, appar, algoritmer som styr trafik på sociala medier till shoppingsajter och så vidare."

framgångar möjliga", skriver Karp och Zamiska med en repetition av Silicon Valleys historia – det vill säga: de gigantiska militära anslagen och projekten som ledde till de elektroniska sprången i rymden och cyberrymden, samt den förstklassiga utbildningen på de delstatliga universiteterna och väl fungerande finansmarknaderna.

"Till skillnad från de oräkneliga advokater som har kommit att dominera modern amerikansk politik hade många tidigare ledarfigurer djupt ingenjör- och teknikkunnande", nämner de med hänvisning till den andre presidenten John Adams som ska ha manat tidens vetenskapsmän att fokusera på praktisk nytta av rönen, till exempel inom jordbruket.

Läsaren får sedan veta att termen *Scientist* myntades först 1834 för att beskriva den skotska astronomen och matematikern Mary Somerville. Boken är full av liknande referenser till akademiker, filosofer, uppfinnare, skriftställare, militärstrateger, antropologer och sociologer. Det är rappt och informativt, men en aning fylld med utläggningar skulle inte ha skadat i en bok som bara är på 220 sidor, exklusive notapparater och litteraturförteckning. För lekmannen (eller kvinnan) kan beskrivningarna av experiment med alltmer avancerade språkmodeller (language models) erbjuda i alla fall en smula insyn i vad som sker i de allt kraftfullare datorerna med analyser av biljoner ord.

Här säger Karp och Zamiska – möjligtvis smått naivt? kan man fråga sig – att de tänker sig ett "samarbete mellan två arter av intelligens, vår egen och den syntetiska" den dagen när maskinerna börjar konkurrera på kreativa områden där människan dominerar, som humor, konst och litteratur.

Det amerikanska århundradet, alltså 1900-talet med atombomben och internet, är sedan länge överståndet. I den pågående brytningsperioden mellan atomåldern och mjukvaruåldern måste it-sektorn bygga "teknik och AI-kapacitet för att hantera de mest akuta utmaningarna vi alla möter". Och mest akuta är hoten från ett ökande antal imponerande AI-genombrott i Kina, Ryssland och Iran.

Hårdvara byts mot mjukvara och ett

exempel på det är att svärmar av AI-matade drönare snart kan sikta in sig på och oimintetgöra fiender till en bråkdel av kostnaden för konventionella vapensystem.

"USA och dess allierade borde omedelbart utfärda löften om ett nytt Manhattan Project för att bibehålla kontrollen över sofistikerad AI för slagfältet", menar Karp och Zamiska.

De beklagar att en hel generation ingenjörer har vänt ryggen åt tanken på nästa generations AI-vapen, och de till och med häcklar några Google-anställda som vägrade att delta i ett militärt projekt för några år sedan. Inte för att de var pacifister eller icke-våldsförespråkare utan för att de helt enkelt inte trodde på något alls längre. Denna nihilism är, menar Karp och Zamiska, en slö och slapp inställning som är farlig för framtiden. Men Palantir som företag är högst inblandat i den moderna krigföringen och det har bidragit till en kraftig stegring av aktiekursen.

"Risken är att den här generationens avstängdhet från nationalstaten och avståndstagande från vårt kollektiva försvar har lett till en massiv men icke ifrågasatt omfördelning av resurser, både intellektuella och finansiella, för att tillfredsställa den nyckfulla kapitalistiska konsumentkulturen", heter det i en annan bredsida.

Mark Zuckerberg görs till symbol för detta, med anklagelser om att han enbart brydde sig om produkten (creation), inte dess eventuella betydelse i samhället. Ett uttalande av Zuckerberg gjorde i protest mot porträttet av honom i filmen *The Social*

Network används som bevis: "De kan helt enkelt inte fatta att någon vill bygga något bara för att de vill bygga något", sade han.

President Donald Trump nämns inte i index, inte expresidenten Joe Biden heller. Det är oklart varför ointresset för den politiska makten är så stort, för trots allt hade och har bägge ambitioner att stärka halvledartillverkningen och garantera fortsatt dominans för USA på AI-området. Karp skänkte pengar till Biden och stöttade Kamala Harris eller, med andra ord, en del av innehållet torde vara tänkt för en Harrisadministration som skulle varit öppen för visioner om ett närmande mellan tech och militären. Istället kom Musks motorsågsmassaker i den federala förvaltningen och Vances skepsis mot de allierade i Europa och Ukrainas sak.

Ännu en person figurerar i skrivierna om techtitanerna, statsmakten och demokrati, nämligen Curtis Yarvin, eller pseudonymen Mencius Moldbug, som med sina idéer om att statsmakten bör tas över av en "direktör", ungefär som Musk har uppträtt vid sidan av Trump. Kanske kan teknikbrorsornas synliga flytt högerut bli tema i en uppföljare för i synnerhet Karp som i sitt cv kan skryta med en doktorexamen i samhällsteori från Goethe-Universitet i Frankfurt.

Den här boken får ett blandat mottagande. Vällövligt naturligtvis att Karp och Zamiska belyser glappet mellan Silicon Valley och Washington och sätter fingret på techjättarnas fokus på banala appar. Vidare tar de upp utbildningsväsendet där den västerländska kanon, med uråldriga idéer om rätt och fel, tillåts att försvinna i periferin. "Att tolerera allt tenderar att förvandlas till stöd för ingenting", konstaterar de lite väl svepande. Återstår att se, som man brukar säga, vilka som lystrar till Karp och Zamiskas maningar, särskilt mot bakgrund av att de själva är teknikbrorsor om än med vilja att skapa en ny gemenskap i väst. ✨

Krigföring med drönare blir snabbt billigare och effektivare.

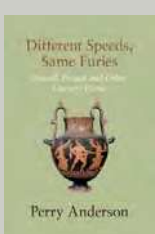

Nicolas Poussins målning med namnet *En dans till tidens musik*.

Med tiden i tankarna

**DIFFERENT
SPEEDS, SAME
FURIES**

**POWELL,
PROUST
AND OTHER
LITERARY
FORMS**
PERRY
ANDERSON
Verso 2022

Även om god litteratur är som ett rum i vilket man gärna träder in i och vars inredning inspirerar till längre vistelser, är all litteraturläsning en avsättning av tid, en aktivitet som utesluter andra aktiviteter. Litteraturkritikerns eventuella positiva rekommendationer är således också ett anspråk på läsarens tid och den kritiska uppgiften blir än mer ansvarsfull ju omfångsrikare och mer svärpenetrerat det hyllade alstret är. Ambitiösa litterära verk som Joyces *Ulysses*, Melvilles *Moby Dick*, Musils *Mannen utan egenskaper* eller Prousts *På spaning efter den tid som flytt*, skänker visserligen nya perspektiv och estetisk stimulans, men deras längd och grad av komplexitet kräver förutom gott om tid en sär-

skild form av koncentration – det är därför inte överraskande att den läsare som tar sig an en sådan djuplodande roman i många fall aldrig når fram till sista sidan.

Ett annat exempel på ett omfattande och allvarligt syftande romanbygge är Anthony Powells *A Dance to the Music of Time*, som i tolv separata delar – om sammanlagt ca 2 900 sidor – publicerades mellan 1951 och 1975. Handlingen i dessa samtidsrelaterande romaner speglar mångfasetterat det engelska samhället från 1914 till 1971 och skildrar med övertygande realism en rik uppsättning personers göranden i en efter hand alltmer brokig väv av händelser som över klassgränserna utspelar sig i universitetsvärlden, i konstnärs- och författarmiljö-

LITTERATURHISTORIA

Av Hans-Roland Johnsson

er, i societeten, i armén, i politiska och finansiella kretsar och i efterkrigstiden new age-rörelse.

Ett sådant högt syftande projekt kan synas likna Balzacs väldiga samling av romaner i serien *La comédie humaine* eller Zolas romancykel *Les Rougon-Macquart*. I dessa verk förekommer stundom personer i mer än en del, men *A Dance to the Music of Time* är betydligt mer sammanhållen då så många personer följs åt genom stora delar av romansviten. Till skillnad från Balzacs och Zolas roman-konstellationer, i vilka de olika romanerna kan läsas separat och i valfri ordning, utvecklas det månghövdade persongalleriet i *A Dance to the Music of Time* organiskt från en roman till en annan, likt stim av individer vilka under kortare eller längre tid möts, skiljs och åter ses i intervaller om ibland många år, vilket gör att läsningen med nödvändighet måste följa romandelarnas kronologiska ordning från början till slut.

Vissa personer lär sig läsaren känna väl och förväntar sig att de fortsättningsvis ska återkomma, som ungdomsvännerna Stringham och Templer (vilka dock i de senare delarna försvinner ut ur handlingen). Powells mäktiga epos liknar därför i mycket *På spaning efter den tid*

han direkt eller indirekt kommer i kontakt med.

Till skillnad från *På spaning efter den tid som flytt* står dock inte berättaren hos Powell i centrum – tvärtom, och nästan på ett utmanande sätt, förblir hans eget liv och relationer med andra mycket diskret avhandlat, eller inte alls, vilket står i stark kontrast till alla elaborerade reflektioner rörande så många andra personers karaktär och levnadsätt som han romanerna igenom låter läsaren ta del av. Mängden av gestalter – cirka 400 stycken (att jämföra med drygt 300 hos Proust) – gör det inte lättare att orientera sig i textmassan; om något litterärt verk är i behov av ett personregister så är det *A Dance to the Music of Time*.

Romansvitens sammansatta struktur åskådliggör Powell redan på de första sidorna i den första romandelen när han beskriver Nicolas Poussins målning som har fått namnet *En dans till tidens musik*, från 1630-talet, och som föreställer fyra allegoriska gestalter, troligtvis de fyra årtiderna, som dansar till tonerna av den harpa som Tiden vid sidan av spelar på. Powell tolkar gestalterna som människor vilka (likt hans egna romanfigurer) rör sig ”i en intrikat rytme” eller, i ett kontrasterande tillägg som är typiskt för honom,

”Både Powells och Prousts respektive val av titel signalerar tiden som viktig komponent, men där Proust tillåter sig att tänja på händelserna längst tidslinjen, återger Powell i jämnare takt den successivt framåtflytande tiden.”

som flytt (de är till antalet ord nästan lika långa) och detta i så hög grad att Powell ibland kallas för den ”engelske Proust”. Flera referenser till Proust är införda i texten och i ett lång citat – det längsta i hela verket – i den nionde delen återges en passage från en av Prousts romaner i vilken förekommer en gestalt som Powell i sin tur gör till släkting till en person i sitt eget verk. Citatet är ett erkännande av Proust som litterär förebild, vilket många läsare, efter att ha tagit sig igenom de tidigare volymerna, troligtvis redan gissat sig till.

Handlingens myller av korsande liv och öden, som omöjliggör alla försök till en kortfattad resumé, har dock en referenspunkt i jag-berättaren Nicholas Jenkins, skönlitterär författare, kritiker och utgivare av konstböcker. Han ledsagar läsaren från ungdomsåren och framåt och introducerar andra personer som

i ett ”till synes meningslöst roterande” när de avlägsnar sig från varandra för att senare förenas i det som Powell längre fram beskriver som ”nya positioner i den formella dans som utgör mänskligt liv”.

Efter ett par hundra sidor, och efter att ha vant sig vid ”dansens” skiftande formationer, vill läsaren säkerligen fortsätta lektyren och kanske till och med, kommen till slutet, börja om från början eftersom så många omständigheter, precis som i *På spaning efter den tid som flytt*, bättre förstås i ett återblickande perspektiv. Att nå fram till slutet innebär – också detta en likhet med Prousts verk – att fullborda en process i vilken läsaren oundvikligen inlemmas berättarens kultiverade betraktelsesätt i sitt eget, ty det är ett faktum, som Powell skriver, ”att litteratur lyser upp tillvaron för dem för vilka böcker är en nödvändighet”.

Både Powells och Prousts respektive val av titel signalerar tiden som viktig komponent, men där Proust tillåter sig att tänja på händelserna längst tidslinjen, återger Powell i jämnare takt den successivt framåtflytande tiden. Ringdansens ständiga växlingar under berättelsens gång förklarar alla oväntade sammanträffanden i restauranger, på gatan, vid tillställningar eller tågresa. Powell försöker inte dölja hur osannolika många av dessa möten är, utan framhåller istället att ”de exemplifierar Nietzsches tes om Den Eviga Återkomsten”, dessutom, som en av gestalterna uttrycker det, ”saknar alla romaner sannolikhet”.

Många olika karaktärstyper passerar revy, och i högre grad än som är fallet med Prousts romangestalter lyckas Powell teckna dem flerdimensionellt – en kritiker i *New York Times* skrev att det som gör Powells verk så spännande är hans förmåga att skapa upplevelsen av ”att leva någon annans liv, oupplösligt intrasslad i ens eget”. Ingen person bereds mer plats än Widmerpool, en udda, egensinnig och egoistisk viljemänniska. Han är dessutom den ende gestalt, förutom Jenkins, som är med i alla tolv romandelarna.

Widmerpool är en olycksfågel som bland mycket annat drabbas av att få ett bananskal kastat i ansiktet – i en tidig scen i den första romandelen vars betydelse i berättelsen läsaren ännu inte kan ana – om det inte är socker eller målarfärg som spills över honom. I ständigt nya roller – student, affärsman, arméöverste, politisk intrigmakare, parlamentsledamot för Labourpartiet, revoltör – rör han sig samtidigt upp i samhällshierarkin och bort från vedertagna normer. I sitt försök att utmärka sig som undantagsvarelse blir hans giftermål mot slutet av romansviten med den utlevande och för konventioner respektlösa Pamela snarast en tillgång. Han undandrar sig en enkel personlighetsbeskrivning, men skulle kunna vara den fjärde av bröderna Karamazov.

Om Widmerpool är en enkel person med komplexa dimensioner, är Pamela å sin sida en komplex person endimensionellt tecknad som femme fatale. Hon får män att lida, en av hennes erövringar dör i själva kärleksakten med henne, en händelse som Widmerpool bevittnar. Alla hennes utomäktenskapliga affärer är förnedringar som tillfredsställer Widmerpools masochism. Det är möjligt att Powell i sin ”mänskliga komedi” ville ställa Jenkins rent estetiskt intellekt-

>>

tualiserande mot Widmerpools rena själviska vilja och Pamelas rena destruktiva driftsliv.

För att bredda och fördjupa sin framställning levandegör Powell de olikartade personerna med hjälp av Jenkins noggranna, ofta preciosa, iakttagelser av andras utseende och uppträdande, varav många gäller hur det yttre ska förstås som spegling av inre karaktärsegenskaper, hur tidigare har förändrats samtidigt som nya kommit till. Härvid är det alltid värt för berättaren att uppehålla sig vid kvinnors yttre skönhet och till vilken grad den fortfarande är välbevarad.

Dialogpartierna, vilka upptar närmare hälften av textutrymmet (en fjärdedel hos Proust), förser Jenkins med information om andra och åtföljs av reflektioner kring stort och smått, ett tillvägagångssätt som naturligtvis också återfinns i Prousts romaner, men hos Powell är det mer uppenbart att observationer och jämförande associationer utgör verkets egentliga grundpelare.

Trots en traditionell berättarstruktur som binder samman händelserna, pekar kommentarerna ut mot ett annat sammanhang som läsaren förväntas känna till. Jenkins fungerar då som kören i ett grekiskt drama vilken placerar in personerna och deras agerande i ett förklarande ljus. Dessa utsagor kan vara allmänna och smått humoristiska: "Det är alltid ett perverst intresse att följa en kvinnas karriär som man har varit förälskad i." Några tankeord verkar vara inspirerade av Oscar Wilde: "Det närmaste vissa kvinnor kommer till att vara trogna mot sina äkta män är genom att göra det otrevligt för sina älskare" eller "de flesta människors sexliv är ett mysterium, i synnerhet det som de mest stoltserar med."

Kommentarer, associationer och beskrivningar har ofta det övergripande syftet att fungera som relativiserande kontraster (således snarare ett både och än ett antingen eller) som, exempelvis, "kärleken är på en och samma gång alltid absurd och aldrig absurd; ju mer grotesk dess form är, desto mer skänker kärleken själv en viss värdighet åt de omständigheter som anfäktar dem som drabbas". Av denna anledning kan den unga konstnärsböhem Gypsy på en och samma gång väcka obehag och begär, och sexarbetare som nattetid på gatan belyser sig själva

med sina ficklampor blir som illuminerade helgonbilder i kyrkans dunkla vrår. Widmerpool liknas vid en helig man som med sargade naglar gräver sin grav, men också vid en clown, och när han avslöjas som agent vet man till slut inte om han är hjälte eller skurk.

Ett utmärkande drag i Powells framställningssätt är hur dessa beskrivningar och utvecklingar uppbyggs av lärda referenser till konst, litteratur och musik. Vem tänker till exempel idag om en kvinna som träder in i en salong att hon för sig patricierlikt som en sibylla i kontakt med heliga mysterier vilken står i begrepp att uttala en olycksbringande spådom? När en man skyndsamt sträcker fram sin hand och jäktat ursäktar sin sena ankomst till värdinnan i ett mondänt sällskap – som om han på järnvägsstationen skulle försöka greppa dörrhandtaget till en vagnskupé innan det redan rullande tåget har fått upp farten – associerar Jenkins hans andtrutna och affekterade röst till en erfaren skådespelare som försöker göra det bästa av en liten roll i en komedi från restorationstiden.

Denna färgning av texten är kanske det som ger mest läsartillfredsställelse

se genom att låta den i tillvaron integrerade konsten hjälpa oss att förstå andra och vårt samhälle, men alla kunskapsdigra kultursyftningar ställer krav på läsaren, som i många fall antagligen måste söka sig till lexikon eller, idag, till information på nätet. En jämförelse mellan en kvinna och Rubens *Porträtt av Susanna Lunden* har en suggestiv kraft, men bara om läsaren vet hur tavlan ser ut. Det samma kan sägas när Jenkins på manöver under andra världskriget associerar en grupp belgiska soldater till Hans Memlings renässansmaleri och framställningar av utmärklade soldater på deras väg för att övervaka Korsfästelsen "eller något mindre martyrium", eller när allierade soldater förenas i en oordnad kortege som skulle kunna var hämtad från James Ensors *Kristus intåg i Bryssel* (målad 1888).

Senare, vid ett besök i Venedig, beger sig Jenkins och en grupp konferensdeltagare till ett palats och betraktar där en målning av Tiepolo som föreställer hur den lydiske kungen Kandaules låter Gyges i hemlighet skåda sin hustrus nakna kropp, ett konstverk som till utförandet liknas vid Tiepolos *Offrandet av Ifigenia* (1757). Det fordras således av läsaren att denne inte bara känner till Tiepolos stil, utan även historien om Kandaules hustru, som också knyter an till innehållet i *A Dance to the Music of Time* (en visuell referens som förorsakar en svensk läsare små problem då Jacob Jordaens målning på detta tema hänger på Nationalmuseum).

Romanerna i serien utgör sammantaget en värld i vilken läsaren med självklarhet förväntas kunna skilja en vävd tapet från en gobeläng, uppskatta skillnader och likheter mellan Goyas *Den nakna Maja* och Manets *Olympia*, vara bekant med preraphaeliterna, känna till konstnärer som van Dyck, van Dongen, Bonnard, Bouguereau och Rodin, ha läst *De trolovade* av Manzoni och sett pjäser som *George Dandin* och *The Duchess of Malfi*, för att här ur mängden anspelningar nämna några på måfå valda exempel.

Ett lika annorlunda som produktivt parallellt betraktande av Powells och Prousts romaner anlägger Perry Anderson i *Different Speeds, Same Furies. Powell, Proust and Other Literary Forms*, vars blottläggande av svagheter i Prousts romanskapelse varje sann vän av *På spaning efter den tid som flytt* bör ta del av. Anderson pekar inled-

Marcel Proust (1871–1922).

”De två författarna liknar varandra i sättet att resonera och stilsäkert klä i ord pregnanta iakttagelser, men Anderson finner i detta avseende Powell mer precis och vittutgrenad än Proust.”

ningsvis på att någon samhällsutveckling, trots det långa tidsspannet, knappast är märkbar i Prousts verk, till skillnad från Powells, i vilken författaren kontinuerligt, om än parentetiskt, hänvisar till den historiska och politiska utvecklingen.

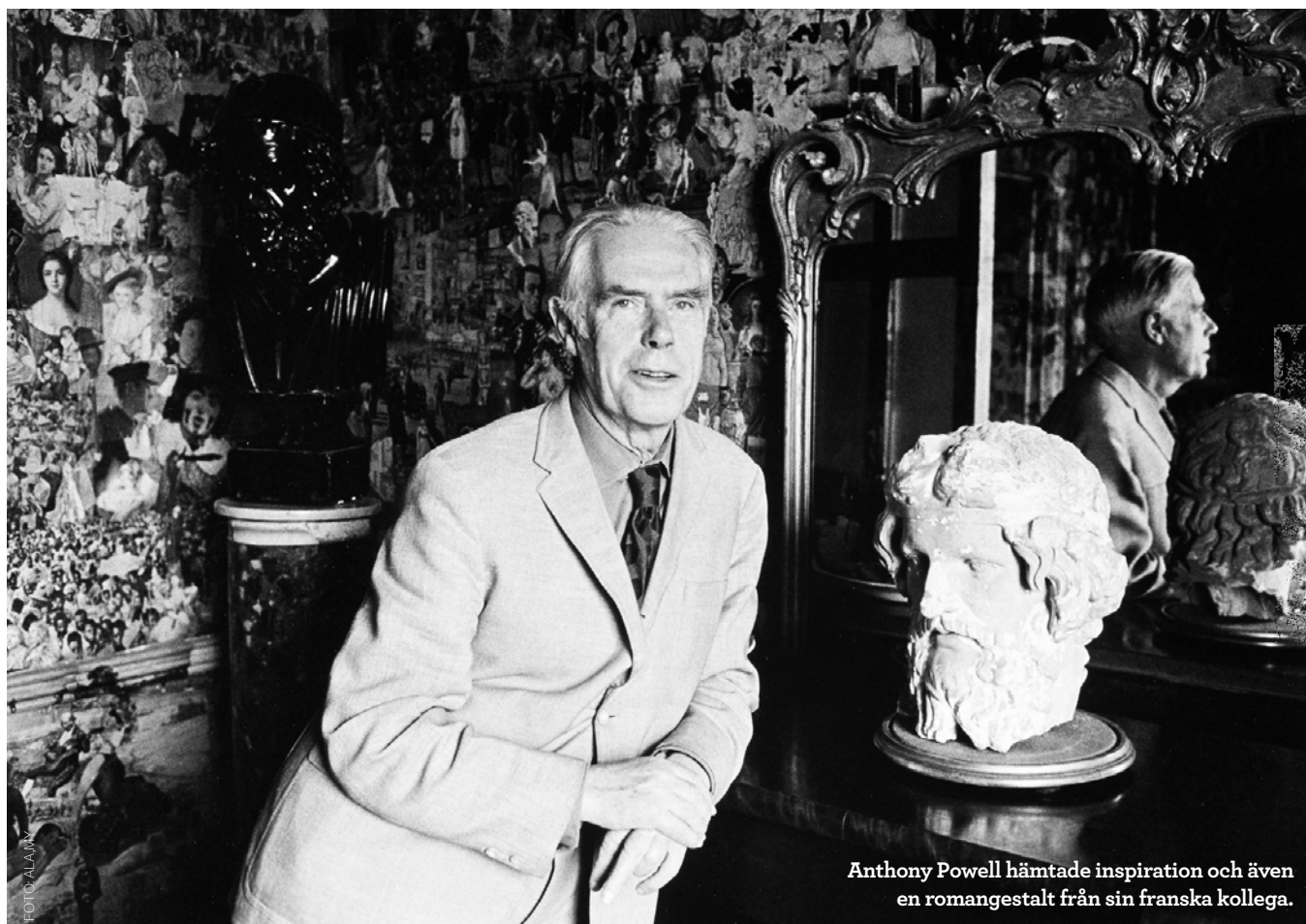
Gestalterna hos Proust har vidare mycket liv men litet djup och tenderar mot karikatyr. Vad gäller centralfigurer som Swann, Odette, Gilberte och Albertine ersätter ombytlighet eller vaghet en distinkt tecknad personlighet ty, som Proust skriver, personer är endast ”skuggor vilka vi aldrig kan genomtränga”. De två författarna liknar varandra i sättet att resonera och stilsäkert klä i ord pregnanta iakttagelser, men Anderson finner i detta avseende Powell mer precis och vittutgrenad än Proust, vars utläggningar inte så sällan framstår som överdrivna och ”narcissistiska”. Prousts sexuel-

la spänningsfält är dock bredare. Anderson konstaterar – helt riktigt enligt vår mening – att konsten hos Proust har betydelse i sig själv, under det att den hos Powell utgör en nödvändig och berikande relief till vardagen.

Powells eleganta stil i kombination med romanseriens i alla dess detaljer konsekvent genomarbetade struktur och ett över tiden organiskt sammanlänkande av trovärdigt skildrade individer på ett sätt som för tankarna till Proust – en betydligt mer svårtillgänglig författare – borde locka till läsning, men Powell har förblivit relativt okänd för en större publik. Verket i dess helhet finns, enligt Anderson, endast översatt till tyska, spanska och – naturligtvis – till franska. På svenska finns de två första delarna (1964 och 1965 av Sonja Bergvall).

Powells relativa anonymitet har eventuellt två förklaringar. Den ena är att hur välkonstruerade personerna än är, är de flesta inte påfallande minnesvärda, då Powell prioriterar en personteckning grundad i vardagsrealism framför konstnärlig inlevelse, vilket i synnerhet är märkbart i de tre sista delarna där Pamelas och konstnären Trapnels tragiska öden knappast berör.

Mot förväntan framkallar inte heller Widmerpools gradvisa förfall och undergång en katharsiseffekt. Den andra förklaringen skulle kunna vara att *A Dance to the Music of Time* inte skänker samma djupa estetiska tillfredsställelse som *På spaning efter den tid som flytt*. Även om den innehåller briljanta iakttagelser och beskrivningar som förfinar läsarens sensibilitet, utmynnar den inte i en syntes om vänskap, kärlek, minnen och konst. Romanen saknar Prousts storslagna vision, eller som Melville uttryckte det, ”to produce a mighty book, you must choose a mighty theme”. Det finns således anledning till att Powell kallas den engelske Proust, men att Proust aldrig kallas för den franske Powell. ✨

Anthony Powell hämtade inspiration och även en romangestalt från sin franska kollega.

Sisyfos, som vi måste föreställa oss som lycklig.

FOTO: GETTY IMAGES

Att våga avstå från önsketänkande

HOPEFUL PESSIMISM

MARA VAN DER LUGT
Princeton
University
Press 2025

FILOSOFI

Av Anders Mathlein

Under vinjetten Climate of man publicerade tidskriften *The New Yorker* år 2005 en artikelserie av den sedermera Pulitzerprisade journalisten Elizabeth Kolbert. Hon hade talat med forskare över hela världen om stigande havsnivå, försvinnande öar, döende korallrev, tinande permafrost, smältande polarisar och artutrotning. En slutsats var att klimathotet är en ödesfråga inför vilken forskarvärlden är betydligt mer oroad än allmänheten.

Den meningen står fram ännu efter 20 år. Vad har hänt sedan dess?

Oron har onekligen ökat – framförallt i forskarvärlden. Vi möts dagligen av artiklar och skräckinjagande rapporter kring den globala uppvärmningen. Konferenser och toppmöten har hållits, utfästelser gjorts och Greta Thunberg har blivit internationellt känd. Men inte ens

modesta klimatmål uppnås, och de flesta människor fortsätter att i stort sett leva och konsumera som vanligt, om än med en del klimatvänliga symbolhandlingar. I Vita huset regerar en av oljeindustrin stöttad klimatförnekare under parollen ”Drill, baby, drill!”

Vi betraktar tydligen klimathotet på samma sätt som Aldous Huxley menade att de flesta förhåller sig till döden – som om den bara är ett ogrundat rykte.

Är hotet alltför omfattande och skrämmande? Är känslan av hjälplöshet förlamande? Räknar vi kallt med att själva slipa drabbas alltför hårt och överlåter en eventuell kollaps åt våra efterlevande?

Klyftan mellan vad som behöver göras och vad som görs vidgas för varje rapport från FN:s klimatpanel IPCC. Budskapet är att det krävs globala, livsstilsomvälvande åtgärder för att hejda en process som leder mot undergångsscenarioer, men vem kan skönja ansatser till sådant samarbete i världen idag? Filosofiprofessorn Torbjörn Tännsjö uppmärksammade förslag till en världsomspännande, upplyst despoti som det enda möjliga försvaret mot ett klimatsammanbrott tycks inte heller förverkligas.

En del av problemet är att vår typiska reaktion inför klimatförändringarna är att invänta kommande steg, sätta tilltro till ny teknik och nya lagar. Vi hoppas på ännu okända innovationer, och önsketänkande manar inte till handling. Hoppet späder ut och tonar ned allvaret i sannolikhetskalkylerna. Ändå framhålls opti-

mism som nödvändig. Förfaller vi till en pessimistisk utblick – om än realistisk – antas det leda till resignation och fatalism.

Optimism ger en bedräglig känsla av kontroll över framtiden. Hoppfull pessimism, däremot, tar fasta på att framtiden är okänd, skriver Mara van der Lugt i sin bok *Hopeful pessimism*. Att vara pessimist är inte detsamma som att vara fatalist, pessimism kan tolkas som att avstå från önsketänkande och våga tro att framsteg är givna, vilket inte betyder att de inte är möjliga. Det är meningsfullt att kämpa för det goda, om målet är värt att sträva mot finns det en tillfredsställelse i att veta att man gjorde vad man kunde, även om man inte når ända fram. Själva strävan föder hopp, vilket är kärnan i ett av många uttalanden av Greta Thunberg i boken, och speglas i titelns oxymoron, alltså kombination av två skenbart motstridiga begrepp.

Det existentiella hot som klimatförändringarna utgör är fonden för resenemangen om den hoppfulla pessimismen. van der Lugt är lektor i filosofi vid St. Andrews-universitetet i Skottland, och hennes förra bok *Dark Matters* utkom 2024 på svenska med titeln *Mörkret i oss. Pessimismens och lidandets filosofi*. I den beskriver hon pessimismen som filosofisk inriktning med företrädare som Voltaire, Schopenhauer, Kant och framförallt den franske filosofen Pierre Bayle, död 1707. Här visas bland annat teodicé-

"Att vara pessimist är inte detsamma som att vara fatalist, pessimism kan tolkas som att avstå från önsketänkande och vägra tro att framsteg är givna, vilket inte betyder att de inte är möjliga."

problemets roll för filosofins framväxt och pessimistens syn på världen som i grunden ond. Bayle menade att en timmes svårt lidande väger tyngre än fem eller sex behagliga dagar, en obalans som kan tolkas som att det vore bättre att aldrig ha kommit till världen.

För att skissera pessimismens grenar och sätta dem i historiskt perspektiv inleds *Hopeful Pessimism* med fiktiva dialoger med några av dessa gestalter, ett grepp som kommer farligt nära tram-sighetens gräns. Avsikten är väl att göra ämnet mer inbjudande, men det känns överflödigt i en bok som på det hela taget är lättillgänglig, om än för mångordig.

van der Lugt argumenterar för att pessimismen har missuppfattats eller vantolkats. Till exempel rör den inte nödvändigtvis framtiden, utan det lidande och mörker som hör existensen till. Och den ska inte tolkas som intellektuell svaghet, tungsinne, förtvivlan eller passivitet. Tvärtom – med hänvisning till bland andra Albert Camus kan pessimismen knytas till en tradition av moral och politisk aktivism. När optimisten lutar sig tillbaka i grundlös förtröstan på att allt kommer att ordna sig drivs en pessimistisk klimataktivist av insikten att det bokstavligen brinner i knutarna och att vi måste handla nu.

Att pessimism bör ses som en åskådning snarare än som ett dystert sinne-lag utvecklade även den amerikanske statsvetaren Joshua Foa Dienstag i boken *Pessimism. Philosophy, Ethic, Spirit* (2006). Han benär också upp olika pessimistiska inriktningar – existentiell, dionysisk, metafysisk – men han intresserar sig särskilt för sambandet med den moderna, linjära tidsuppfattningen till skillnad från den förmodernt cykliska. Tidsmedvetande betyder också dödsmedvetande och bäddar för en känsla av meningslöshet och absurditet, men man kan förhålla sig på olika sätt till den bistra insikten. Med trots, som hos Camus och Nietzsche, eller med Schopenhauers resignation. "Kunskap är livets plåga, och medvetandet är ett öppet sår i dess hjärta", skrev E M Cioran, mer om honom senare.

Tidsmedvetenheten – som Rousseau ansåg vara emot Naturen – hör såvitt vi vet till det som skiljer människan från andra djur, och den kan ses som både en förbannelse och en förutsättning för strä-

van och utveckling. Det är ändå märkligt att så många av oss lever mer eller mindre förnöjsamma trots vetskapen om att varje ögonblick är ett steg mot utplåning. Kanske evolutionen har lett fram till en omedveten förståelse för att dansen inte har något mål, att det är själva dansen som är målet. "If that's all there is", som Peggy Lee sjöng 1969, "then let's keep dancing."

Hopeful Pessimism förespråkar alltså hopp och framåtrörelse trots allt, även om man också bör förstå när allt hopp faktiskt är ute. Här är det fråga om hopp i

ett kortare perspektiv som kan vara mer eller mindre förnuftsmässigt välgrundat. Senecas insikt att ilskans rot är hoppet står sig än, att vår överdrivna optimism gör oss oförberedda på tillvarons ofrånkomliga motgångar. Och vi är nog inte så få som emellanåt misstänker att också själva tingen präglas av ett inneboende motstånd, en materiens avoghet, vilket är kärnan i den "resistentialism" som var en pendang till 1950-talets parisiska existentialism.

I ett existentiellt perspektiv framstår hoppet som utsiktslöst såvida det inte är rotat i tro, alltså föreställningar och drömmar. Och det är bara genom tro och drömmar vi kan konstruera mening i ett likgiltigt och meningslöst universum.

Václav Havel, den tjeckiske dramatikern och dissidenten som sedermera blev president, definierade hopp inte som förutsägelse om framgång, utan "andlig

>>

Candide frågade om alltings mening och fick svar

FOTO: ALAMY

orientering”, en förmåga att arbeta för det goda, inte bara för att det har en möjlighet att lyckas. van der Lugt resonerar också om ”radical hope”, hopp mot alla odds, som kan exemplifieras med judiska motståndskämpar i Warszawas getto.

I *Hopeful Pessimism* betraktas alltså pessimismen på ett vardagligt plan, men ändå som något mycket mer än ett sinestillstånd. Boken är inte en självhjälpsmanual för tungsinta, i den genren är pessimism, skepsis och klarsyn närmast bannlysta till förmån för oreflekterad optimism och ofta religiöst färgad positivt tänkande-förkunelse. Den typen av böcker är exempel på hur dominerande framstegstanken är i det kollektiva medvetandet: allt kan bli bättre, det gäller bara att veta hur man gör.

Den kontroversielle brittiske filosofen och idéhistorikern John Gray hör till dem som kritiserat framstegstanken. Han anser att människan har intalat sig själv att hon frigjort sig från evolutionens brist på mål och mening, och blivit herre också över framtiden. Att vi går mot ständig förädling på väg mot fulländning är en föreställning starkt påverkad av vår närmast

religiöst präglade tilltro till vetenskapen.

”När samtida humanister åkallar framstegstanken sammanblandar de två olika myter: den sokratiska om förnuftet och den kristna myten om frälsning”, skriver Gray i boken *The Silence of Animals. On Progress and Other Modern Myths* (2013).

Här blir pessimismens vägran att ta framsteg för givna ett tydligt korrektiv. Men frågan väcks också om vi kan välja våra tankar och vår hållning i så grundläggande frågor, eller om dessa är rotade på ett djupare, intuitivt plan. Kan jag försöka bli en hoppfull pessimist, och hur skiljer jag mig då från optimisten?

Ett sätt att uppnå sinnesfrid är kanske att tona ned förväntningarna: ”Men vad är då meningen med vår värld?” frågar Candide i Voltaires pikareskroman, ”Varför har den blivit till?” ”För att reta gallfeber på oss”, svarar följeslagaren Martin.

Det heter att en pessimist alltid blir glatt överraskad – och optimisten i samma mån besviken när saker inte går som man hoppats – vilket kan leda till ett ljusare och lyckligare liv. Det kan vara en förklaring till att finländarna år efter år hamnar i topp i FN:s World happiness

report. DN-korrespondenten Anna-Lena Laurén skriver att det beror på att finländare alltid förväntar sig det värsta och förbereder sig för det, och är nöjda när det inte blir fullt så illa. ”I Sverige tror man alltid att höga förväntningar lönar sig. I Finland är det tvärtom. Höga förväntningar är ett tecken på att man inte förstått något om livet.”

Hållningen är besläktad med den ”defensiva pessimism” som idrottspsykologer arbetar med – var beredd på motgångar, tänk efter vad som kan gå snett och gör upp en handlingsplan för vad du kan göra om det händer.

Det är så att säga pessimismen från den ljusa sidan. Dit man kan med litet god vilja också räkna E M Cioran, den rumänske poeten och filosofen som skrev ett slags uppfriskande nattsvart prosalyrik rotad i sömnlöshet och livsleda. Uttalanden som ”min vision av framtiden är så klar att jag skulle strypa mina barn om jag hade några” gjorde honom kanske inte så omsvärmad i sällskapslivet, och det ligger nära till hands att se honom som ett slags posör, en den existentialistiska pessimismens utvakade portalfigur. Böcker som *På förtvivlans höjder* och *Om olägenheten i att vara född* skrevs av någon som var livsfientlig redan som yngling, som tyckte att han skred fram genom sina dagar ”som en hora i en värld utan trottoarer”, men ändå blev 84 år gammal.

Cioran platsar inte bland de hoppfulla pessimisterna, men det gör däremot till exempel Miguel de Unamuno och framförallt Albert Camus, som van der Lugt ofta refererar till. Camus – som själv inte betecknade sig som pessimist – blev för många unga en husgud och inkarnation av begreppet ”intellektuell europe”. Sisufos, som av gudarna dömts att i evighet rulla ett stenblock uppför ett berg, bara för att se det rulla ner igen, var hans metafor för människans oförtröttliga men meningslösa strävan, det ”absurda”. Men Camus förslag till vad vi ska ta oss till var varken självmord eller resignation, han förespråkade trots, politisk aktivitet, att höja sig över sitt öde. Revolten, motståndet, om det är äkta, får sitt berättigande i ögonblicket, inte i förhållande till något önskat resultat.

”Kampen för att uppnå topparna räcker ensam till för att fylla ett människohjärta”, lyder slutraderna i *Myten om Sisufos* i Gunnar Brandells och Bengt Johns översättning. ”Man måste tänka sig Sisufos lycklig.”

Camus dog 46 år gammal i en bilolycka 1960, tre år efter att han tilldelats Nobelpriset i litteratur. Bilen kördes av hans förläggare Michel Gallimard. ❀

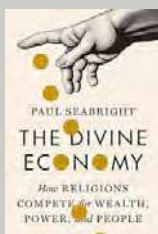

FOTO: GETTY IMAGES

Frälsning och samvaro AB

**THE DIVINE
ECONOMY**
**HOW RELIGIONS
COMPETE
FOR WEALTH,
POWER, AND
PEOPLE**

PAUL
SEABRIGHT
Princeton
University
Press 2024

RELIGION

Av Carl Rudbeck

Här i den höga och karga Nord går många av oss omkring i en from – eller kanske snarare ofrom – illusion. Vi svenskar, världens mest upplysta folk, har inbillat oss att de flesta former av religion är ett konservativt, ja rentav reaktionärt, påhitt som vi har lämnat bakom. Det är bara en tidsfråga innan resten av världen kommer fram

till samma för oss så självklara insikt.

Allt detta är förstås snarast ett tecken på svensk chauvinism eller åtminstone provinsialism. För att ta oss ur denna illusion räcker det att titta på bilder från Mekka under hajj eller på de många miljoner som vallfärdar under den indiska högtiden Kumbh Mela. Varhelst påven drar fram lockar han åskådarmassor som skulle få vilken popstjärna som helst, möjligen med undantag för Taylor Swift, grön av avund. Det går knappast att bestrida påståendet att katolska kyrkan med sin tvåtusenåriga historia är alla >>

tiders mest framgångsrika företag.

Nästan alla religioner berättar de mest osannolika skrönor och kommer med vad som vid första anblick (och väl också vid senare anblickar) tycks vara de mest absurda påståenden. Man påstår sålunda att en man gick på vatten som han sedan kunde förvandla till vin, en annan red ändå upp till himlen på en bevingad häst. Ändå frodas de.

Hur kan det komma sig? I sin 500-sidiga bok *The Divine Economy* svarar Paul Seabright på den frågan. Seabright är nu professor i Toulouse i Frankrike men denna bok har han skrivit när han var fellow vid All Souls College i Oxford. Seabright är ekonom men här också sociolog, historiker, filosof och psykolog. Hans bok borde kunna tysta högljudda och fanatiska religionskritiker utan att för den sakens skull göra religiösa människor särskilt nöjda.

Alldeles i början slår han fast att religion håller inte alls på att försvinna, att den på många sätt är mera inflytelserik idag än vad den någonsin tidigare har varit. Han påstår detta utan att ta uttrycklig ställning till olika religioners sanningsanspråk. Tidigt i boken meddelar han att han själv saknar religiösa kopplingar eller övertygelser. Det kan väl i sammanhang som dessa ses som en styrka men det kan

också innebära att Seabright missar själva poängen med religion, i alla fall i dess kristna och muslimska former. Deras mål är, eller var i alla fall, att leda oss till det eviga livet.

Visst är det möjligt att en av alla dessa religioner – om det sedan är asatro, islam eller någon annan – kan vara sann men alla kan inte vara det. Det är ett av de många skäl till att ekumenik alltid har slagit mig som ett intellektuellt haveri. Något som man verkar ha förstått bättre i Mekka och Teheran än i Rom.

Seabright har bedrivit fältstudier inte bara i Europa utan också i Asien och Afrika. Det är i Ghanas huvudstad Accra som Seabright börjar sin berättelse med en ung kvinna som han kallar Grace. När han först möter henne tror han att hon arbetar på något kontor eller med något annat *white collar job*. Fel. Sex dagar i veckan går Grace mellan bilarna på en av Accras gator och säljer små påsar med kallt vatten. Efter tolv timmars hårt arbete går hon hem till sitt modesta hus i Accras slum. På söndagar går hon till en redan rik kyrka som hon ger 12 procent av sin blygsamma inkomst.

Det är ju en i och för sig inte ovanlig situation – fattigt folk ger pengar till rika hela tiden. Det är just därför de rika är så rika. Varför fortsätter Grace att ge bort en

del av sin lön? Hon vet vad hon gör, så vad är det hon betalar för? På de följande flera hundra sidorna formulerar Seabright sina hypoteser – och de är många, skiftande och övertygande. Genomgående behandlar han organiserad religion som ett slags plattformar – ”strukturer som för samman individer i ömsesidigt fördelaktiga relationer som dessa individer inte utan svårighet kan förverkliga på egen hand”.

En förvisso ganska vid definition – om vi inskränker den till den religiösa sfären så skulle den kunna omfatta såväl en syjunta med kristna damer som medeltida korståg. Damerna uppmuntrar och ger varandra inspiration. En ensam korsfarare skulle inte på egen hand kunna förverkliga Guds vilja – *Deus vult* (Gud vill det), löd korsfararnas motto – men i grupp gick det åtminstone till en början ganska bra.

Pattformar är alltså inget nytt men de har, menar Seabright, blivit allt viktigare i religiösa sammanhang, kanske som en följd av att tanken på individuell frälsning, evigt liv eller evig förtappelse, relativt sett och till mångas förfäran har blivit mindre viktig. Alla plattformar ser förstärkt inte likadana ut – ”kristna plattformar har mera gemensamt med bokklubbar än andra religioners så det borde inte komma som en överraskning att den kristna typen av religiositet är mera attraktiv för kvinnor än för män”. Annars är det ganska jämt fördelat. Seabright vet att meddela att 83,4 procent av jordens kvinnor har någon form av religiös anknytning; siffran för män är 79,9 procent.

Den nyss nämnda Grace visste mycket väl vad hon gjorde när hon gav sina slantar till en redan rik pastor. Orsakerna var delvis religiösa – hon trodde att hennes pastor hade en speciell relation till Gud, men det vara bara en liten del sanningen. Hon betalade för att hon tyckte sig få valuta för pengarna och det går inte att begripa förrän man satt sig in hur förfärligt Graces liv är på vardagar där hon står i moln av avgaser på Accras gator. Men på söndagar får hon ta på sig en ren klänning, träffa människor som respekterar henne. Hon kan hitta vänner, ja kanske till och med en framtida make. Inte att undra på att hon är villig att betala sitt tionde, inte att undra på att så många kyrkor har blivit så rika – kanske aldrig mer så än den kristna kyrkan som under tidig medeltid ägde ungefär en tredjedel av all åkermark i Västeuropa. Man har uppskattat att det under denna tid fanns flera hundra tusen präster, munkar och nunnor i Västeuropa, ungefär samma antal som det fanns soldater.

Hajj, hetare än Taylor Swift.

Kyrkan har, i Seabrights perspektiv, alltid varit något av ett tjänsteföretag även om tjänsterna har sett olika ut under olika tider. Stundom har den kristna kyrkan ansett sig ha monopol på frälsning – *Extra Ecclesiam nulla salus* (utanför kyrkan ingen frälsning); idag har den blivit i en försäljare av olika former av social samvaro lika mycket eller mer än av biljetter till himlen.

Många religioner, kanske allra särskilt kristendom och islam, har haft totalitära anspråk – jag är sanningen och livet – och det är inget konstigt med det. Det ligger i sakens natur att en religion vård namnet anser sig ha monopol på sanningen. Men de som inte tror kan få det svårt i en sådan social kontext. Än värre blir det med två religioner på samma plats. Istället för fredlig samexistens så har det visat sig vara ett recept för inbördeskrig – se bara på 1500- och 1600-talens Europa och Irland några hundra år senare.

Ett flertal religiösa inriktningar är alltså att föredra. Edward Gibbon insåg för flera hundra år sedan att religiös mångfald var bra för alla, men som den klarsynte cyniker han var kunde han inte låta bli att tillägga: ”de olika former av dyrkan som var

perspektivet men att båda parter vanligen förlorar i det långa loppet på sådana allianser. En hälsosam spänning mellan religion och politik har visat sig fördelaktig för alla parter. Ändå fortsätter de på många håll närgångna relationerna.

Under antiken kunde framgångsrika politiker som Alexander, Julius Caesar och Augustus så att säga slå två flugor i en smäll genom att själva eller genom sina anhängare förklara att de var gudar. Kristendom och islam med sina transcendentala gudar satte stopp för sådant, säkerligen till många politikernas besvikelser. Många post-antika politiker har fått nöja sig med att förklara att de har Gud på sin sida eller att de har himlens mandat, men ingen, inte ens de mest arroganta och självgoda, gör anspråk på gudomlig status, i alla fall inte offentligt.

Istället har den sekulära makten fått nöja sig med att söka stöd hos religiösa auktoriteter. Sådana regimer har ofta varit stabila till en början. Det osmanska riket är ett bra exempel. Det var framgångsrikt under flera hundra år. För att få deras stöd och ge sig själv religiös legi-

språk kunde tryckas i stora upplagor som lästes av en växande litterat menighet. Hur skulle kyrkan med alla sina privilegier kunna överleva i denna nya värld? Vanligt folk var inte längre beroende av mässande präster utan kunde själva läsa Den heliga skrift och ha egna åsikter i teologiska spörsmål. Detta innebar förstås ett dödligt hot mot kyrklig makt och rikedom. Eller som en engelsk biskop uttryckte det någon gång på 1500-talet: ”Vi måste utrota boktryckarkonsten annars kommer boktryckarkonsten att utrota oss.”

I sak hade han fel. Seabright visar hur kristendomen har haft en enastående förmåga att förändra sig och anpassa sig. Det har historiskt sett varit en klokare strategi att istället för att bekämpa nymodigheter använda dem för att sprida sitt budskap och vinna nya proselyter. Martin Luther med sin Bibel på folkspråket förstod det bättre än påven. Tv-evangelister och megakyrkor har firat enorma framgångar genom att bejaka ny teknik, inte genom att streta emot. Efter att ha avfärdat alla rykten om religionens död eller åtminstone långsamma borttynande kan Seabright inte låta bli att spekulera över religionens framtid.

”Än värre blir det med två religioner på samma plats. Istället för fredlig samexistens så har det visat sig vara ett recept för inbördeskrig – se bara på 1500- och 1600-talens Europa.”

populära i den romerska världen ansågs av folket som alla lika sanna; av filosofen som alla lika falska; av ämbetsmannen lika användbara. Sålunda åstadkom toleransen inte bara ett ömsesidigt överseende med varandra utan till och med ett slags religiös harmoni.”

Religion och politik kan tyckas väsensskilda. Politikens uppgift är att se till att stat och samhälle fungerar, att människor ska kunna gå fredade på gator och torg, och att se till att ogärningsmän hafas och straffas. Religionen skulle då ta vid där politiken slutar. Dess uppgift blir då att leda oss fattiga syndare ut ur denna jämmerdal och till evigt liv och salighet. En snabb och ytlig historisk tillbakablick visar att så nästan aldrig har varit fallet. I en av bokens centrala kapitler undersöker Seabright den komplicerade relationen mellan politik och religion, mellan kejsare och påve. Han citerar Adam Smith, som påpekade att allianser mellan religiösa och politiska ledare kan tyckas lockande i det korta

timitet ställde sig sultanen in sig hos det klerikala etablissemang, till exempel genom att i stort sett förbjuda ränta på lån och andra liknande restriktioner. Under ett par sekler var det en framgångsrik strategi, men till slut en katastrofal sådan. En av orsakerna till att så många muslimska länder har hamnat på den ekonomiska efterkälken är just denna religiösa inblandning i ekonomin.

De flesta religioner är vanligen till sin natur konservativa. Kristendom och islam har sina upphovsmän med budskap som inte går att tumma på hursomhelst. De religiösa riktningar som till varje pris försöker vara ”relevanta” – som hela tiden är ute och fnaskar med tidsandan – tenderar att vinna tillfälliga men ofta snabbt övergående framgångar. Tidsandan är sällan att lita på.

Många former av kristendom har varit reaktionära och med ofta våldsamma medel kämpat emot vetenskapliga och intellektuella framsteg. Tydligast kanske under reformationen då Bibeln på folk-

Så vitt vi känner till har alla folk genom historien haft någon form av religion – i alla fall om vi tillåter en någorlunda generös definition. Orsakerna till att så är fallet är säkert flera men trogen sin syn på religionen som ett slags plattform skriver han att ”människor finner ett syfte i aktiviteter som har en kollektiv dimension. Religiösa plattformar skapar gemenskap som klart och tydligt betonar den kollektiva dimensionen i våra liv.” Andra plattformar gör det också men de saknar det historiska djup och de berättelser som många religioner besitter.

Reformationen var åtminstone delvis ett resultat av fallande kostnader för distribution av kunskap. Idag har dessa kostnader blivit försvinnande små, en religions budskap kan distribueras billigare, snabbare och till fler än någonsin tidigare. Smarta religiösa entreprenörer har inte varit sena att ta till vara på dessa tillfällen. Idag hittar man dem på TikTok.

”Gudarna är bortom all förståelse, i transcendentalt majestät. Men de religiösa rörelser som säger sig agera som förmedlare i våra relationer med dem är det inte”, skriver Seabright. Religion är inte bara teologi utan också en förbluffande framgångsrik affärsverksamhet som under flera tusen år samlat på sig ”wealth, power, and people”. ❄

Hejdå historien, här ska det gallras.

Därför föraktar vi vår historia

SOCIOLOGI

Av Kim Salomon

Kulturhusets bortgallring av Tintinböcker, titeln på Pippis pappa, salsnamn på Karolinska Institutet och Vita havet på Konstfack är blott några exempel på hur det förflutna förvand-

las till ett slagfält. Historien väcker anstöt och upprörda känslor. Fenomenet är varken unikt eller svenskt. Aldrig tidigare har så mycket tid ägnats åt att revidera och ta avstånd från det förflutna.

Historieskrivning syftar oftast till att klarlägga och förklara vad som har ägt rum. Ibland finns tydliga ideologiska förtecken, antingen det handlar om att rehabilitera nationella känslor eller arbetarklassen. Men dagens ifrågasättande av det förflutna är annorlunda. Ambitionen är inte att förklara, snarare att avfärda äldre tiders värderingar och normer. Nuets problem ska lösas genom att öka medvetandet om tidigare orättvisor och att fördöma historien. Svunna tider utmålas mer eller mindre reflexmässigt som moraliskt underlägsna vår tids värderingar, och historiska personer ställs till ansvar för brott mot mänskligheten.

I sin senaste bok *The War Against the Past. Why the West Must Fight for Its History* ser sociologiprofessor Frank Furedi trenden som ett utslag av historielöshet. Han varnar för moraliska korståg mot det förflutna liksom även för nostalgiskt bakåtblickande och sentimental längtan efter idylliska tider.

Debatter om fakta och infallsvinklar, om alla illdåd som begåtts, betraktar Furedi däremot som en självklarhet i demokratiska samhällen. Att reflektera över och ta lärdom av historiska erfarenheter ses som en förutsättning för att skapa en civiliserad tillvaro och utveckla en sensibilitet för vad som är rätt och fel.

Arvet från äldre epoker är värdefullt. För trots destruktiva och förtryckande perioder och händelser har mänskligheten gjort landvinningar och byggt vida-

re på det förflutna. Tidigare perioder med ofrihet, ojämlikhet och intolerans ledde till krav på frihet, jämlikhet och tolerans som numera är grundläggande i vårt civilisationstänkande. Detta har i sin tur skapat ett samhälle mottagligt för nya idéer och erfarenheter. Mänsklighetens framsteg bygger sålunda på ackumulerade historiska erfarenheter. Det förflutna är därför knappast i behov av vår vägledning utan ska analyseras i analogi med sin samtid. Vi måste lära av förfädernas framsteg och misslyckanden, inte låta vår tids ideologiska och politiska konjunkturer döma.

The War Against the Past visar tydligt och distinkt hur det förflutna klandras och kritiserar medan historiens värdefulla och positiva bidrag mer eller mindre försummas. Tidigare generationer fördöms eftersom de inte förstod den verkliga innebörden i händelser de genomlevde. Den grekiska antikens kultur ställs till ansvar för slaveri utan hänsyn till att vi numera är betydligt mer influerade av epokens demokrati, retorik, vetenskap och filosofi. Målsättningen tycks alltså vara att åtala civilisationen för samröre med förtryck och exploatering. På de anklagades bänk sitter bland andra John Locke, David Hume och Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Utan tvekan delar dessa filosofer många av sin samtids fördomar, men deras tankar och ideal har också varit av godo för mänskligheten.

Fördömandet av det förflutna sker parallellt på olika arenor: språkens, böckernas, statyernas, monumentens, utbildningarnas, museernas. Registret är brett. Målningar och föremål skapade under 1700- eller 1800-talen löper risk att sammankopplas med slavhandel eller kolonialism. Offentliga och privata institutioner frossar i att blottlägga sin egen "skamliga" bakgrund. Numera går det knappast att besöka ett museum utan att påminnas om en illasinnad historia. Utställningsföremålens informations-skyltar eller kanske snarare varningar anger hur besökarna ska tolka vad de ser och vara på sin vakt. Även museipersonal måste värnas. British Museum beslutade att ge sina anställda "emotionellt stöd" på grund av problematiska samlingar.

I dagligt tal kallas denna typ av fördömande av värderingar och normer i det förflutna identitetspolitik. Etiketten kan förvisso diskuteras, men i fokus står grupper marginaliserade på grund av etnicitet, ras, kön, sexualitet, religion eller annan social kategorisering. Identitetskultur

handlar alltså om att markera hemvist i en specifik grupp som blivit orättvist behandlad genom historien, mindre om insikt och analys. Tillhörighet trumfar vetande. Grundläggande finns en strävan att kontrollera det historiska narrativet för att bekämpa upplevda orättvisor och diskrimineringar kopplade till aktuella identiteter. Historien erbjuder dessutom en rik ådra av övergrepp och missförhållanden. Nya fakta grävs fram och gamla ompaketeras. Föreställningarna med rötter i det förflutna ska ersättas med "korrekta" som synliggör offren.

Identitetspolitiken har även en existentiell dimension som Furedi belyser med protester i samband med Black Lives Matter 2020. Opinionsyttringarna riktade sig mot kulturella symboler, sinnebilden för illgärningar, som demonstranter även betraktade som ett hot mot sitt välmående. Bara synen av förolämpande statyer såg de som en fara för sin mentala

"Tvärtom ska historien lära sig en läxa. Tillspetsat uttryckt: vi har intet att lära av Shakespeare och Kant, däremot har de något att lära sig av oss."

hälsa. Att välta dem betraktades som ett sätt att slå mot levande personer och bli kvitt sina traumatiska upplevelser.

För identitetspolitiker är syftet inte att dra lärdom av historien. Tvärtom ska historien lära sig en läxa. Tillspetsat uttryckt: vi har intet att lära av Shakespeare och Kant, däremot har de något att lära sig av oss. Att identitetspolitikens förespråkare ser sig själva som upplysta med rätt att moralisera över svunna tider karakteriserar Furedi som en form för kulturell imperialism och kolonisering av det förflutna. Minneskultur och nostalgi får också större spelytor under 2000-talet, men det sker oftast för att

stärka nuets identiteter snarare än för att öka förståelsen av det förflutna på dess egna villkor.

En av bokens centrala poänger är följaktligen att vi i högre grad måste ta akt på historien, det uppbyggliga och värdefulla, för att stärka öppenhet för experimenterande och värna civilisationens utveckling. Unga som växer upp med en vag känsla av det förflutna ser han som mänskliga förluster i det pågående kriget mot historien.

Furedis logik är egentligen enkel. Vi behöver veta varifrån vi kommer för att kunna bestämma vart vi ska. Framtidsvisioner föds i en hybrid av då och nu. Föraktet för historiens krumbukter får därför allvarliga konsekvenser, inte bara för synen på dagen utan också på morgondagen. Däremot har han en väl optimistisk tro på möjligheterna att dra lärdom av det förflutna. Krig, terror och folkmord upprepas med jämna mellanrum. I det avseendet har mänskligheten

till synes inte lärt sig särskilt mycket.

Hyllmetrar har visserligen skrivits om identitetspolitik, cancelkultur och upprörda känslor. Debatten har möjligen också kulminerat. Men det angelägna och intressanta med *The War Against the Past* är att den så tydligt visar hur det förflutna missbrukar och samtidigt framhäver hur viktigt det är att ta fasta på civilisationens ständiga framsteg. Författaren är som sociolog däremot egentligen inte intresserad av att förklara varför nuet fått så hög status på tidsaxeln, varför presen-tism har blivit vår tids måttstock.

Vi är omgivna av ett förflutet vi knappast kan lämna bakom oss och en framtid som vi knappast kan se, välja eller har tillgång till. I utrymmet mellan det passerade och det kommande expanderar vår egen tid och brer ut sig. Historia och framtid inkluderas därför allt oftare i nuet och tenderar att försvinna ur synfältet. Vetenskapliga analyser av det förflutna har visserligen också sin samtid i blickfånget och påverkas av aktuella värderingar. De ska dock inte förväxlas med anakronistiska skildringar av historien där nutida moraliska normer har företrädesrätt.

Länge utgjorde det kommande och

>>

RECENSIONER

inte historien människors orienteringspunkt. Men åren kring murens fall 1989 utvecklades en ny tidsregim där utopier och världsförklaringar förlorade fäste. Att presentismen segrade och blev ett politiskt projekt ska alltså också ses i perspektivet av att klassiska ideologier och glansfulla framtidsvisioner förlorade attraktionskraft. Tidigare förknippades framtiden med möjligheter, utveckling och framsteg, idag snarare med katastrofer, ekonomiska kriser, klimatförändringar, krig och politisk osäkerhet. Att det förflutna dessutom tenderar att framställas i ett negativt ljus och bortdefinieras som erfarenhetsbärare gör det också svårare att mobilisera förhoppningar om det kommande. Historien kan då inte längre förse oss med moraliska och intellektuella resurser för att utveckla berättelser om frihet och framsteg, och risken för apokalyptiska och dystopiska scenarier ökar i än högre grad.

Att vår tid numera är navet i sökandet efter stabilitet och trygghet beror således inte bara på att äldre tiders orättvisor fördöms, utan även på en flykt undan det kommande, som upplevs som otryggt och oförutsägbart. Ledstänger för att navigera in i framtiden saknas.

Presentismens starka ställning har självklart flera andra fasetter. Dagens oavbrutna flöde av innovationer utkonkurrerar snabbt gårdagens nymodigheter. Parten och tempot har höjts med digitaliseringen och ett internet som ideligen förser oss med ny information. Att ständigt vara uppkopplad i realtid stärker vår känsla av att leva i det omedelbara. Globaliseringen bidrar till att världen i ökad fart distanserar sig från det gångna århundradets problem, samtidigt som större fokus på kortsiktig lönsamhet, prestation och konsumtion stadgar nuets ställning. Snabbt agerande och snabba beslut är numera ett ideal och långsiktigt tänkande hamnar i skymundan. Det är egentligen föga förvånande att nuet blivit maktfullkomligt.

Hur mycket vi än anstränger oss är det förflutna omöjligt att förbjuda eller lämna därefter även om flera försökt. Historien är ständigt närvarande. Idealet vore naturligtvis om den används för att synliggöra erfarenheterna vi bär med oss – både negativa och positiva – för att därmed försöka begripliggöra den tid vi lever i. Men tidsandans tryckvåg är obönhörlig och stor energi läggs istället ned på att fördöma det förflutnas aktörer som moraliskt underlägsna. Att välta statyer, ändra namn och tillrättalägga utställningar har gjort historien till projektiönsyta för vår tids politiska projekt. ✨

Ett skepp kommer lastat från Kina.

De många ökande säkerhetshoten

**L'ACCÉLÉRATION
DE L'HISTOIRE
LES NŒUDS GÉOSTRATÉGIQUES
D'UN MONDE HORS DE
CONTRÔLE
THOMAS GOMART
Tallandier 2024**

GEOPOLITIK

Av Karin Stensdotter

Sonen (21) frågade mig vad jag läser och jag svarade en bok om geopolitik, om Pax Americana eller västs dominans, som jag ser framför mig som ett korthus.

Ja, de rasar ju, sa han prompt.
Jo. Men inte av sig själva, sa jag.

Man bygger huset, ställer kort snett lutade mot varandra, lägger en spång av kort över, ställer dit ett fackverk till och så vidare tills man har en sorts platt pyramid av kort.

Sedan börjar själva spelet, förklara-de jag. Det handlar om att turas om att ta bort ett kort i taget. Vinner gör den som drar undan det näst sista kortet – det som inte får bygget att slutligen rasa.

Detta visste inte sonen för han hade aldrig byggt korthus.

Nu bör jag kanske inte dra den här parallellen för långt, men det är frestande att se spelarna i den här uppställningen som Peking och Washington. Även om Zelenskyj, verbalt misshandlad inför världens tv-tittare på besök i Vita huset, stillsamt påpekade att han inte spelar kort.

Nej, vi spelar inte kort. Det handlar om människoliv och resurser och om den ifrågasatta världsordningen som är ”västs” och framförallt USA:s globala dominans.

Thomas Gomart är historiker och chef för IFRI, Franska institutet för internationella relationer. Han är flitigt anlitad som geopolitisk expert och i en dragning för ett antal franska senatorer den 12 mars i år (tillgänglig på Youtubekanal LCP) går han metodiskt igenom det franska och europeiska säkerhetsläget. Han konstaterar då bland annat att vi nu med bestörtning ser den amerikanske presidenten Trump och dennes administrations framfart, som innebär ”en nedmontering av den federala staten, handelskrig mot hela världen och ett ideologiskt krig mot Europa”. USA låter även osäkerhet råda om huruvida säkerhetsalliansen Nato, inklusive kärnvapenparaplyet, fortfarande gäller.

Gomart ser att säkerhetshoten ökar, att flera länder har för avsikt att dra sig ur avtal om begränsandet av till exempel trupper (baltstaterna, Polen och nu senare även Finland) och att ytterligare länder gett uttryck för att vilja ha egna kärnvapen (Polen igen och Sydkorea), liksom att Kina nu, utöver en snabb generell upprustning, ökar sin kärnvapenarsenal avsevärt, från dagens omkring 600 stridsspetsar till cirka 1 000 år 2030. Vilket kan jämföras med USA och Ryssland som har ungefär fyra gånger fler vardera redan nu.

De omtalade halvledarna från Taiwan.

Vidare säger han att den värld vi nu går in i inte längre är en värld av överflöd, utan en värld av brist. Historiskt sett har perioder av brist alltid lett till ett ifrågasättande av kontrollen över handelsvägarna till sjöss. För oss européer kommer en av de stora utmaningarna framöver att vara att säkra sjöfarten, transporten av de enorma mängder varor som skeppas över världshaven och som inte bara vi, utan även resten av jordens befolkning, är helt beroende av.

Om dessa beroenden, om upprustningen och förskjutningen av dominans och allianser av olika slag skriver Gomart i sin bok *L'accélération de l'histoire* med (den översatta) undertiteln: De geostrategiska knutpunkterna i en värld utom kontroll.

I boken har han valt att följa tre viktiga varor, avgörande för den globala balansen, liksom att fokusera på tre sund eller strategiska passager som dessa varor passerar på sin väg ut i världen. Det handlar om de så omtalade halvledarna, helt avgörande för dagens och ännu mer morgondagens teknologier, som tillverkas främst i Taiwan och som ska ut genom Taiwansundet, passagen mellan det kinesiska fastlandet och Taiwan i Sydkinesiska sjön. Vidare om olja och gas som skeppas ut från Iran och den arabiska halvön genom Hormuzsundet i Persiska viken. Och slutligen om spannmålet från Ukraina och Ryssland som förs ut genom Bosporen och Dardanellerna mellan Svarta havet och Medelhavet.

Alla störningar i dessa täta flöden får omedelbart stora konsekvenser. Något vi för övrigt redan anat under pandemin, som blev till en sorts förövning om vad som komma skulle.

Gomart är nu inte ensam om att konstatera att den enda supermakt som har kapaciteten och viljan att utmana USA:s

>>

hegemoni är Kina. Peking har metodiskt gått in för det och först ställt om landet till marknadsekonomi sedan slutet av 1970-talet. 30 år senare släpptes Kina in i den internationella fria handeln, WTO, vilket tillåtit landet att bli planetens tillverkningsindustri – något som gett enorma ekonomiska muskler. Här spelar förstås även andra faktorer in som Kinas gigantiska befolkning i arbetsför ålder och landets möjlighet att föra en långsiktig politik.

Handeln har fram till nu fungerat någorlunda enligt ett regelverk som Kina däremot inte nödvändigtvis följt, inledningsvis var stöldbarna av patent frekventa och fortfarande dumpar kineserna marknader med statligt subventionerad överproduktion av olika slag. Därmed inte sagt att alla andra följer reglerna slaviskt.

Vi européer glömmar, enligt Gomart, gärna bort att kalla kriget utspelade sig även i Stilla-havsområdet och att det även där har efterlämnat en lika klugen kartbild. Så är Japan, Sydkorea och Taiwan numera demokratier och på olika sätt lierade med och beroende av bland annat amerikanska säkerhetsgarantier, medan fortfarande kommunistiska Nordkorea och Kina för dessa länder utgör ett existentiellt hot. Dessa har kärnvapen, och de är dessutom lierade med Ryssland, en i övrigt regional makt

”Alla störningar i dessa täta flöden får omedelbart stora konsekvenser. Något vi för övrigt redan anat under pandemin.”

men också övergödd på just kärnvapen.

Peking har uppenbarligen för avsikt att ta över kontrollen över Taiwansundet där förstås en stor del av fastlandets enorma varuproduktion passerar på väg mot omvärlden, eller som Gomart uttrycker det: att göra Kinesiska sjön till ett innanhav. Hur, när och kanske om det ska ske kan han däremot förstås inte säga. Bara att den uttalade ambitionen finns där.

Det är alltså i den här regionen vi främst ser den förskjutning i militära styrkeförhållanden som håller på att rubba den hittills rådande balansen.

Men militära och geostrategiska förskjutningar är inte allt. Också den ekonomiska dominansen är förändrad. De länder som gått ihop i en lös men vartefter växande mellanstatlig allians kallad Brics (just nu: Brasilien, Ryssland, Indien, Kina, Sydafrika, Egypten, Etiopien, Indonesien, Iran och Förenade arabemiraten) står nu för en större del av den globala BNP än G 7-länderna. De har dessutom en gemensam ambition att utmana världssamfundet, Världsbanken och dollarn som global valuta. Någon

gemensam ideologi kan man inte säga att dessa länder har, men de vet säkert att de inte vill låta sig begränsas av ett dominerande ”väst”.

Vad gäller olja och gas är amerikanerna, sen de börjat utvinna även skiffer på hemmaplan, numera relativt oberoende av produktionen från Mellanöstern. Här kvarstår dock Kinas beroende, liksom Europas som har ökat avsevärt då vi inte längre köper rysk energi eller ryska produkter överhuvudtaget. I regionen finns det med andra ord en risk för att större militära europeiska insatser kommer att behövas för att garantera handelsflottans säkerhet.

Också i den här regionen ser vi redan nu hur huthirebellerna i Jemen, uppbackade av Iran, attackerar handelsflottan på dess passage genom Röda havet.

Något som åtminstone indirekt hänger ihop med den konflikt Israel har med sina grannar och framförallt Iran.

Den påbörjade avspänningen mellan Israel och arabvärlden, konkretiserad i de så kallade Abrahamavtalen, kom helt av sig då Hamas, också med stöd av Iran, genomförde sin terrorattack i södra Israel den 7 oktober 2023. Israels våldsamma svar på den liksom landets bosättningar på Västbanken gör att konflikten ligger kvar på en högre nivå.

I den regionen är dessutom allianserna, formella och informella, så intrikat inflettade i varandra att det enda man säkert kan konstatera är att konflikten utspelar sig i vårt närområde och att USA hittills har varit uppbundet här.

Samma sak gäller för USA i Europa i och med Rysslands fullskaliga angrepp på grannlandet Ukraina.

Utöver det militära angreppet på Ukraina för Kreml, tillsammans med bland annat sina informellt lierade, lydstaterna i Kaukasus till exempel, ett så kallat hybridkrig mot väst och Nato. Det har vi vid det här laget på olika sätt fått erfara i Europa. I hybridkriget har Ryssland även gjort spannmålet till en strategisk vara. Sedan 15 år tillbaka har Kreml ökat landets produktion av spannmål, och vi såg hur man inte så långt efter attacken på Ukraina gjorde utförseln av spannmålet genom Bosporen (liksom det från Ukraina) till en del av den för Ryssland nygamla strategin: hunger.

Ryssland förser stora delar av Nordafrika liksom delar av Asien med spannmål.

Saudisk oljeinstallation. Känslig för störningar.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Och vi minns ju också hur den arabiska våren hade en del av sitt ursprung i just brist – eller helt enkelt hunger.

I det sammanhanget ska man även komma ihåg att Kreml har Pekings tysta stöd för sina krigiska aktiviteter. Liksom att man enligt egen utsago helt kallt räknar med att Nato (USA-delen) inte reagerar om man går in i till exempel en av baltstaterna.

Det Gomart målar upp är alltså en bild av de ekonomiska, geopolitiska och strategiska utmaningar vi européer står inför, eller redan befinner oss mitt i. Han säger att han skrivit boken för oss som ett redskap för "en bättre intellektuell beredskap".

Tack! Det tror jag att vi kan behöva.

Boken kom ut innan Trump valdes till president, men Gomart föregriper delvis det som händer nu.

Ett exempel är konflikten kring Panamakanalen, där Vita huset kräver att de Hongkongbaserade företag som driver två av de fem hamnarna längs kanalen säljs till amerikanska företag. Att kontrollera passagerarna är avgörande för fortsatt amerikansk hegemoni.

Något liknande skulle kunna vara orsaken till president Trumps envisa krav på att ta över Grönland. Utöver att interkontinentala missiler passerar och även kan stoppas här, att ön är full av naturtillgångar långt nere under isen, så skulle den kinesiska handelsflottan vinna ungefär en tredjedel i tid på vägen till Europa och USA:s östkust då passagen norr om ön av klimatskäl så småningom blir framkomlig. Att hindra Kina från att använda passagen skulle sätta käppar i hjulet för Kina och bidra till fortsatt amerikansk kontroll.

Att både Kina och USA satsar på fler atomdrivna isbrytare pekar i samma riktning.

Gomart konstaterar slutligen att västs och framförallt USA:s moraliska övertag vartefter har urholkats då landet i allt högre grad, med den starkes rätt, försökt och försöker styra utanför sina egna gränser och befogenheter.

Med Trumps administration ser vi nu hur även den delen av USA:s utrikespolitik drabbar också oss allierade, hur vi alltså accelererar mot en värld utom kontroll.

Men. Kanske inte ändå? Europa ligger kvar. Vi har inte så gott om tid, men våra kassakistor är inte helt tomma. Så låt oss läsa Gomart och göra det bästa möjliga av situationen. ✨

En helt ny värld på grund av klimatkris.

Framsteget som kom av sig

**VERLUST
EIN
GRUNDPROBLEM
DER MODERNE**
ANDREAS
RECKWITZ
Suhrkamp
Verlag 2024

der riskerar Amazonas att tippa över till stäpp. Och vi befinner oss mitt i ett massutdöende av arter, där den biologiska mångfalden bokstavligen försvinner framför våra ögon.

Med klimatkriser håller vi på att träda in i en ny värld och i den världen ser allt fler pessimistiskt på framtiden, de förlorar sitt förtroende för de politiska institutionerna och slutligen för demokratins förmåga att lösa de väldiga utmaningarna världen står inför. Framtiden är inte så mycket ett löfte som ett hot, en stundande katastrof.

Det sägs emellanåt att de som förde fram Donald Trump till presidentposten var modernitetsförlorare. Arbetare som sett industrier och arbetstillfällen flytta, människor som lever i områden plågade av avbefolkning och låga födelsetal, som på det hela taget upplever maktförlust när världen globaliserats och individen emanciperats. De som ser sin sam-

HISTORIA

Av Mats O Svensson

I nom ett par årtionden spås de första ö-staterna försvinna när havsnivån stiger. Öken kommer att breda ut sig och den jord som en gång var bördig kommer att blåsa bort som sand. Mäktiga glaciärer smälter. På grund av avskogning, minskad nederbörd och skogsbrän-

Trumpväljare och påstådda modernitetsförloare.

FOTO: TT

hällელი status minska låter sig lätt förföras av populismens löften om att återställa förhållanden som ska ha rätt och gått förlorade. Den politiska populismen närms av känslor av förlust och rädslor för kommande förluster. Dess politiska strategi är att "ta tillbaka" och "återvända till" och frammanar en "retrotopi" där det föredömliga tillståndet inte är beläget i en utopisk framtid, utan i det – halvt verkliga, halvt imaginära – förflutna.

Den tyske sociologen Andreas Reckwitz menar i sin senaste bok, *Verlust. Ein Grundproblem der Moderne* (Förlust. Ett grundläggande problem i moderniteten) att vi lever i en tid där förlusten spelar allt större roll, socialt, politiskt och ekologiskt. Förlusten är i senmoderniteten inte bara en personlig erfarenhet – till exempel den att förlora en närstående – men en samhälls. För är det inte, som Reckwitz skriver, så att många av oss inte längre lever i hopp om en bättre värld för våra barn, utan i fruktan för vad som väntar kommande generationer? Om Kants fråga i modernitetens vagga löd: "Vad kan jag hoppas på?", verkar den

fråga som många idag ställer sig istället lyda: För vad måste jag ängslas, och hur kan jag skydda det jag har?

Verlust har med rätta lyfts fram som en av årets viktigaste tyska fackböcker. Det är en ambitiös och omfattande analys av förlusten som samhälls- och kulturellt fenomen i moderniteten. Ett bidrag till teorin om det moderna, i Karl Marx, Max Webers, Émile Durkheims, Ferdinand Tönnies och Theodor Adornos efterföljd.

Men varför är förlusten ett så avgörande problem i senmoderniteten? Förluster har ju alltid funnits, de tillhör så att säga det mänskliga varat. Och sett till historien, såväl nyare som äldre, är det, som Reckwitz också påpekar, magstarkt att påpeka att de blivit fler eller större. Skillnaden, menar han, är att vårt förhållande till förlusten förändras under moderniteten. Anledningen är att förlusterna motsäger den tro på framsteg som är konstituerande för moderniteten.

Reckwitz menar att modernitetprojektet i hög grad handlat om att minimera förluster. Den oberäknliga naturen ska bli beräknlig, svåra sjukdomar ska botas med medicin, kriget ska förpassas till

historiens avskrädeshög genom Kants idé om den eviga friden och internationella organisationer som FN och EU. Men förluster går inte att undvika och då skapas denna inre motsättning i moderniteten.

För framsteget är mer än bara ett hopp eller en tilltro, menar Reckwitz. Det är modernitetens själva kärna, idén som den vilar på. Förlusterfarenheten, som innebär en upplevd försämring på individ- eller samhällsnivå, motsäger framstegets implicita löften om en stadig förbättring för såväl den enskilda som samhället i stort. I framstegets och tillväxtens epok blir förlusten en skandal, något som inte får eller bör hända.

Framstegstron uppstod och bredde ut sig på tröskeln till moderniteten i perioden 1750–1850. Det är den magnifika idén om en oupphörlig förbättring av världen. Det är lätt att glömma att framsteget en gång var en nyhet, en exotisk vision av några upplysningsmän som bröt med idén om historien som något cykliskt återkommande, med en historiefilosofi som snarare talade om uppgång och fall än om ett ohejdbart framskridande. Den

nya historiefilosofin kom från den tyska idealismen, från Schelling och Hegel. Hos dessa fanns det en kraftfull idé om att historien och det mänskliga förnuftet utvecklade sig i en dialektisk, framåtskridande rörelse: tes, antites blir till syntes. I Frankrike argumenterade Auguste Comte för att vetenskapen var motorn som drev samhället mot framtiden. I Storbritannien tänkte Herbert Spencer samman evolution och framsteg.

Reckwitz spårar framstegstänkan- det till den tidigmoderna epoken (cirka 1500–1789) där vetenskapliga och teknologiska innovationer lade grunden för tron på en allmän förbättring. Tekniken och naturvetenskapen blev ”övnings-

Reckwitz argumenterar för att det under 1970-talet skedde ett mentalitetsskifte. Romklubbens pamflett *Tillväxtens gränser* (1972), *oljekrisen* (1973) och *den iranska revolutionen* (1979) visade att framsteget inte var linjärt. Jean-Françoise Lyotard förkunnade ”slutet på de stora berättelserna” och Jürgen Habermas att de utopiska energierna mattats av, och i populärkulturen spreds slagordet ”No future”. Med senmoderniteten accelererar globalisering, avreglering, västerländska samhällen blir post-industriella. De senaste årens skiftande globala maktbalans, pandemin, kriget i Ukraina och Gaza. Allt detta påvisar det västerländska samhällets sårbar-

”Förlusterfarenheten motsäger framstegets implicita löften om en stadig förbättring för. I framstegets och tillväxtens epok blir förlusten en skandal, något som inte får eller bör hända.”

rum” för framstegstron, där människan kunde testa överlägsenhet gentemot och autonomi från naturen. En annan rot är kristendomen; i den kristna världen blev framsteget en sekulariserad version av den kristna frälsningshistorien. När vi slutade tro på paradiset i himlen började vi tro på möjligheten till ett paradiset på jorden.

Såväl liberalismen som socialismen – de två viktigaste och genuint moderna världsåskådningarna – förankrade under 1800-talet framsteget till samhällets mitt. Berättelsen som då fick fäste i filosofin, i human- och naturvetenskaperna samt i den politiska debatten var historien en process av permanent förbättring av de samhälleliga förhållandena. Samhället blev radikalt framtidsorienterat och framtidens sågs som en öppen horisont, möjligt att gestalta.

Vissierligen ledsagas framstegstron hela tiden av intellektuell kritik. Från Friedrich Nietzsche och Oswald Spengler till Theodor Adorno och Herbert Marcuse. De formulerade alla en modernitetskritik men lyckades inte torpedera framstegstron, som enligt Reckwitz nådde sin höjdpunkt under efterkrigstiden. Les Trente Glorieuses, Wirtschaftswunder, rekordåren. De är alla namn på en tid som kännetecknades av accelererad tillväxt, rationell planering av samhället, socialstat och stadsbyggnad, teknikoptimism och medelklassens raska uppgång.

het. Reckwitz argumenterar för att löftet om framsteget under senmoderniteten tycks förlora sin trovärdighet. Framtiden utmålas allt oftare som en kommande katastrof.

Reckwitz påpekar att även om framstegsnarrativet eroderar är det fortfarande aktivt och verksamt, till exempel inom medicin och AI-teknik. Våra mobiler blir visserligen alltmer avancerade, ändå ter sig horisonten som dyster, det är det tillstånd som filosofen Paul Virilio kallade för ett ”rasande stillestånd”. En ny framtidsskeptisk tidsregim är på väg att förverka den klassisk-moderna tidsregimen, menar Reckwitz. Till skillnad från den modernitetskritik som växte fram bland intellektuella under 1900-talet, är dagens framtidsskepsis allmänt utbredd, synlig i *blockbusters* och på Netflix, i dataspel, romaner och tidningar. Kulturen bedriver, skriver Reckwitz, ett slags ”spekulativ sociologi” som testar möjliga narrativa och förbereder oss för katastrofen och dess efterverkningar. Den gör så att säga det omöjliga, det som inte får inträffa, möjligt att föreställa sig, gör det till och med troligt.

Verlust är inte någon kulturpessimistisk bok, upprepar Andreas Reckwitz flera gånger. Den strävar istället efter att nyktert analysera ett samhälle präglad av förlusterfarenhet. Det kittlande begäret efter apokalypsen, *doomscrolling*, förfalls- och undergångsscenarioer, som man

i dessa tider njutningsfullt kan hänge sig åt suddar ut komplexiteten och skapar inga lösningar, men lika hindrande är en blind optimism, skriver Reckwitz

Ändå är det just som kulturpessimistisk diagnos över samtiden som *Verlust* är som starkast. Det avslutande kapitlet där Reckwitz försöker skapa en hoppgivande framtidsutsikt framstår som något hjälplöst. Reckwitz idé är att ”reparera moderniteten” och det gör man genom att skapa motståndskraftigare samhällen, minska de nu ökade klyftorna mellan rika och medelklassen och dessutom måste modernitetens människor lära sig att acceptera förlusterfarenheten som en del av livet och samhället. Allt detta ska hjälpa väst att återfå sin tilltro till det moderna projektet. Framstegsskepsis är, menar han, en reaktionär hållning och vi måste istället lära oss är att ”helga” modernitetens framsteg. Framsteg handlar idag, menar Reckwitz, om att bevara och vårda det som moderniteten redan uppnått.

ett problem med *Verlust* är att den alltför lätt glömmer den fysiska verklighet som diskurserna är beroende av, till exempel att den billiga natur som drev välstånd i höjden är på väg att ta slut. Eller att de smärtsamma följderna av klimatförändringar svårligen låter sig mildras genom att vi lär oss hantera dem. De är redan här och kommer att förvärras. Det är svårt att se att någon kan finna tröst i Reckwitz uppmaning om att lära förlika sig med sin förlust efter att deras hem blivit obeboeligt.

Och visst kan man tänka sig andra förluster som människor i det globala väst upplever. Förluster som mer har att göra med kultur än ekonomi och som därför svårligen låter sig kompenseras med Reckwitz politiska förslag som mest handlar om ekonomisk utjämning. Också det demokratiska underskottet många populisterna rider på när den nationella politiken delegerats till domstolar på nationell och övernationell nivå, undviker Reckwitz i sin analys.

Den politiska högerpopulismens kritik av liberalismen är att dess frihetslöften bara kommer en liten elit till godo. Reckwitz har samma problem som den politiska vänstern har. Alltför systemtrogen har man svårt att uppnå trovärdighet i en tid där missnöjet med status quo breder ut sig. Den politiska vänstern har glömt sin systemkritik och blivit försvarare av ett system där många, med rätta, upplever sig själva som förlorare. ❀

Partiet som jagar sin identitet

I ÅR FYLLER LIBERALERNA 10 år – partinamnet alltså, inte partiet. Det var i november 2015 som partiet bytte namn, från Folkpartiet Liberalerna till Liberalerna.

När ett parti byter namn är det som regel för att det vill bryta med det förflutna och framhålla en förändring. Bondeförbundet ville markera att man inte var en intresseförening för lantbrukare och bytte till Centerpartiet. Högerpartiet ville tona ned intrycket av högerspöke, och lyfta fram den modererande kraften i Moderaterna. Vänsterpartiet Kommunisterna ville göra sig av med kommunisterna. Kristen Demokratisk Samling ville inte framstå som en frikyrklig församling och förvandlades till Kristdemokraterna.

I Folkpartiet Liberalernas fall var det – som så ofta med detta parti – precis tvärtom. Den logik som präglar andra partier är inte alltid tillämplig för detta parti.

Namnbytet berodde alltså inte på att man ville ta avstånd från något i den egna naturen. Om andra partier bytte namn för att distansera sig från sitt förflutna fanns inte ett spår av detta i Folkpartiets fall, ingen skam över historia eller ideologi, utan tvärtom en helguten stolthet. Eller som Jan Björklund sammanfattade skälet till bytet, att ”ytterligare betona vår liberala identitet och värdegrund”. I en tid då ”hoten mot liberala värderingar” var större än på mycket länge, ville partiet betona behovet av liberalism i Sverige – och världen.

Genom att byta namn till ”Liberalerna” skulle partiet bli ännu mer av sig själv. Och det enda problemet med ordet ”folkpartist” var att det trots partiets stolta historia, och ett ”dna” genomsyrat av liberalism, inte var en perfekt synonym till liberal. Björklund konstaterade med den ödmjukhet endast en folkpartist kan besitta: ”Vi har inte monopol på liberalism i Sverige och tänker inte heller göra anspråk på det, men det är bara vårt parti som har liberalismen i vårt dna.”

Så talar ett parti med gott självförtroende. Haken är bara den att alldeles oavsett liberalernas historiska företrädare till liberalismen är det idag rätt många partier som

säger sig stå för demokrati, marknadsekonomi och sociala reformer. Och även om Liberalerna ser sig som överlägsna uttolkare av dessa företeelser, står detta förhållande inte alltid helt klart för väljarna, eftersom dessa inte alltid är så intresserade av ideologiska dna-molekyler. Om partiets avsikt var att framträda tydligare, mot en hotande fond av mer eller mindre illiberala idéer, har effekten snarare blivit den motsatta: partinamnet drunknar när flertalet partier bekänner sig till liberala värderingar. Inte ens partiets symbol, den vackra blåklinten, fick vara kvar.

KRAFTEN I NAMNBYTET verkar också ha blivit mindre än man hoppades, och hotet mot liberala värderingar har inte direkt minskat, trots detta folkpartistiska alexanderhugg. Däremot verkar det uppmuntra till ännu mer eldfängd diskussion om vad liberalism *egentligen* är.

Liberalerna kan vara det enda parti där till och med sittande partiledare ifrågasätter det egna partinamnet. Han har sagt att det var något förhastat att byta namn på det gamla Folkpartiet, och att han själv kanske inte skulle ha valt att byta. Liberalernas huvudsakliga problem ligger väl djupare än namnet, men historien speglar likväl ett problem partiet har: dess förtvivlade jakt på tydlig identitet. Alla partier svänger, men få gör det lika ofta och med sådan principiell tyd-

lighet vid svängandet som Liberalerna. Det är som om man vill försäkra sig om att ingen väljare ska kunna missa partiets tankeskiften. Och om partiet för tio år sedan tog avstånd från såväl SD som S, har man sedan dess hunnit med ett grundligt samarbete med bägge två, om än inte samtidigt.

Idag torde en liberal se hoten mot liberala värderingar som större än på länge, inbegripet 2015. Kanske är det då dags för ett namnbyte igen, om inte för världens skull, så för partiets? Ett anspråkslöst förslag till gratulationsgåva vid jubileet i november skulle därför kunna vara ett nytt partinamn. Kanske Folkpartiet? Och med det, en riktigt stor bukett blåklint. ✨

”Liberalerna kan vara det enda parti där till och med partiledaren ifrågasätter det egna partinamnet.”

Katarina Barrling

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRIG 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livnen som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Safa News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnen.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

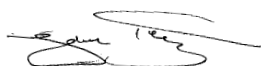
likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr.** Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com

